

‘Rust, ende eenigheid onder de leden van deese vergadering’

Geld en macht in Utrecht tijdens het
Tweede Stadhoudersloze Tijdperk

Jan Daalder

6524265

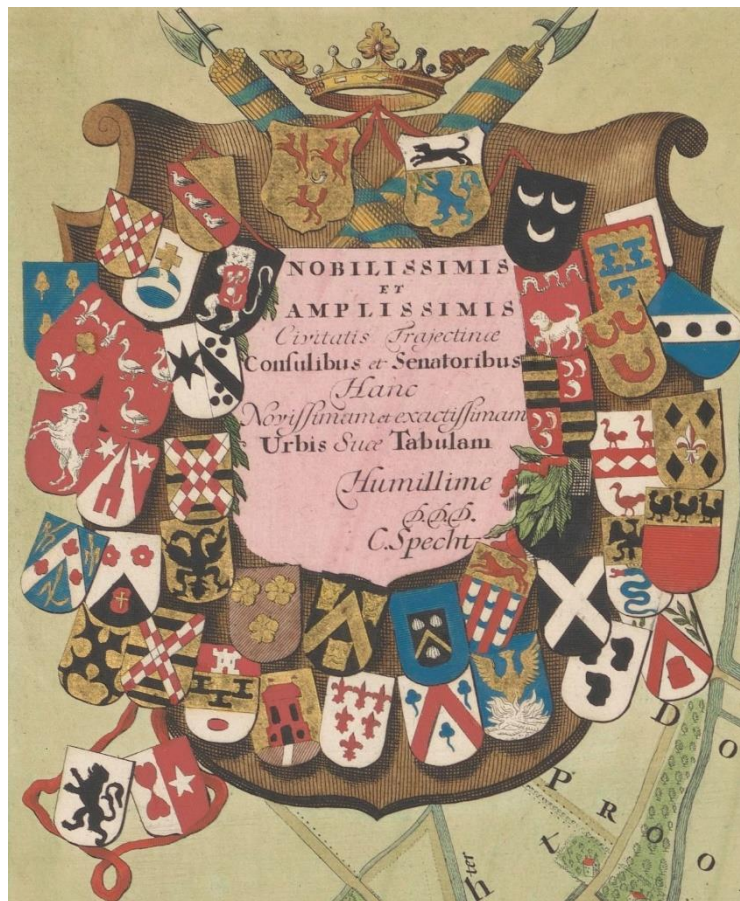
j.s.daalder@gmail.com

Universiteit Utrecht

MA Geschiedenis van Politiek & Maatschappij

Scriptiebegeleider: Alberto Feenstra

21 juni 2019

Abstract

In deze scriptie staan de politieke en financiële elite en de relatie tussen de twee in de stad Utrecht in de achttiende eeuw centraal. Dit sluit aan op eerder onderzoek dat zich met name met de situatie in Holland heeft beziggehouden en de eerdere bevindingen met betrekking op drie Hollandse steden worden systematisch vergeleken met dit bronnen- en literatuuronderzoek in Utrecht. De schaal van het onderzoek naar Utrecht is echter stukken kleiner en vormt slechts een startpunt voor verder onderzoek. Uit dat onderzoek bleek echter dat de situatie in Utrecht in grote lijnen hetzelfde is als in Holland: geld is een vereiste voor macht en het investeringsgedrag van regenten is gebaseerd op behoud van de financiële positie. De adel en de stadhouder speelden echter een belangrijker rol in de Utrechtse politiek, met meer onderlinge politiek conflict en kleine afwijkingen in investeringsgedrag als gevolg. Voor het onderzoek is uitgebreid gebruik gemaakt van primair bronmateriaal uit het stadsarchief van Utrecht en boedelinventarissen van Utrechtse regenten. Het doel van de scriptie was een beter beeld geven van het functioneren van de politiek en de rol van de elite daarin in de Nederlandse Republiek en te breken met een zekere mate van Hollandocentrisme.

Illustratie voorzijde: Cartouche met wapens van de Utrechtse vroedschap. Detail van een stadsplattegrond van Utrecht door Jan van Vianen, uitgegeven door Caspar Specht, 1695. Het Latijnse opschrift luidt in vertaling: 'Aan de zeer edele en zeer hooggeachte burgemeesters en raden van de stad Utrecht, deze zeer nieuwe en zeer nauwkeurige kaart van zijn stad, eerbiedig als gift gegeven en opgedragen door C. Specht'. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

Inhoudsopgave

Abstract	1
Inhoudsopgave	2
Afkortingen	4
Inleiding	5
1. Het Hollandse patriciaat neemt maatregelen	13
Een onregelmatige maar onvermijdelijke ontwikkeling naar pacificatie in Holland	13
Een ‘monsteralliantie’ maakt een eind aan de factiestrijd in Hoorn	13
Een late pacificatie van de Goudse regenten	15
Twee stappen vooruit, één stap achteruit in Leiden	16
Machtig patriciaat en een economie in crisis in Hoorn en Leiden	17
en hardnekkig statusverschil en ‘typische aandeelhouders’ in Hoorn	18
Het Goudse patriciaat was arm en klein, de verschillen met de burgerij kleiner	19
Textiel, textiel en nog meer textiel in Leiden	20
Verschillen in rijkdom maar vergelijkbare beleggingen	21
Conclusies	23
2. Achterkamertjes in de stad Utrecht	25
1674-1713: Factiestrijd, stadhoudelijke ‘creatures en’ en ‘ware vrijheid’	25
1713-1747: Openbare én geheime afspraken	27
Quint: ‘matador’ van de correspondentie	33
1713-1762: ‘De baantjescarousel’	35
1747 en verder	40
1713-1747: De politieke elite, conclusies	41
3. Overvloed en onbehagen	44
Industriële en agrarische malaise en financiële bloei	44
Verpauperde adel en een kapitaalkrachtig patriciaat	47

De kloof tussen de patriciër en 'de gewone Utrechter'	49
Steenrijk en verstandig	51
4. Systematische vergelijking	56
Factiestrijd in Utrecht, pacificatie in Holland	56
Adel in Utrecht, burgerij in Holland	57
Verschillende investeringen met hetzelfde doel	59
Conclusies: factiestrijd, onroerend goed en stadhouders	61
Conclusie	64
Literatuur	69
Bronnen	73
Gepubliceerde bronnen	73
Ongepubliceerde bronnen	74
Appendix	77
Tabel 1: Samenstelling vermogens Utrecht, Hoorn, Gouda en Leiden	77
Tabel 2: Vermogens boven- en onderliggende facties in Holland en Utrecht	78
Tabel 3: Oude, nieuwe en stulpplooi	79
Tabel 4: Salarissen belangrijke functies	80
Tabel 5: Burgemeesters eerste classis	81
Tabel 6: Overige ambten eerste classis (gesorteerd op ambten per jaar)	82
Tabel 7: Burgemeesters tweede classis	83
Tabel 8: Overige ambten tweede classis (gesorteerd op ambten per jaar)	84
Tabel 9: Samenstelling vermogens Utrecht: gemiddelden	85
Tabel 10: Samenstelling vermogens Utrecht eerste classis	86
Tabel 11: Samenstelling vermogens Utrecht tweede classis	87

Afkortingen

JOU Jaarboek Oud-Utrecht

HUA Het Utrechts Archief

Inleiding

De historiografie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden is vaak gekenmerkt geweest door een chronologische tweedeling. De gouden zeventiende eeuw, met een belangrijke rol voor de Republiek op het politieke wereldtoneel en een grote welvaart mogelijk gemaakt door een burgerlijke handelselite, en de achttiende eeuw, een eeuw die in het teken stond van economisch, militair en bestuurlijk verval.¹

Hoewel sommige historici beargumenteerd hebben dat de reden van het verval vooral exogeen van aard was, zijn er ook historici die op een aantal endogene factoren hebben gewezen.² Een belangrijk historica in die laatste categorie is Julia Adams, die in haar boek *The familial state* wijst op de toenemende invloed van de lokale regentenfamilies op het bestuur in de Republiek. Die toenemende invloed, gecombineerd met de traditie van particularisme, resulteerde in een afgenomen slagkracht van de staat en was volgens Johannes Hovy het 'voornaamste duurzame beletsel voor de versterking van het Uniegezag', ofwel van de daadkracht van de Republiek in de internationale context.³

Een tweede gevolg van de sterkere positie van de regentenklasse was dat zij meer en meer op sociaal en financieel gebied afhankelijk werd van de staat: enerzijds door het inkomen uit lucratieve ambten die zij onderling konden verdelen en anderzijds door het uitkeren en het bepalen van de hoogte van de rentes op hun eigen investeringen in diezelfde overheid. Zo raakten persoonlijke en publieke financiën met elkaar vervlochten en was de grens tussen geld en macht enigszins arbitrair.⁴

---

¹ A.Th. van Deursen, 'De republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1780)' in: J.C.H. Blom en E. Lamberts red., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2001), 117-177, aldaar, 164, Jonathan Israel, *The Dutch Republic* (Oxford 1995), 999-1000.

² Johannes de Vries leverde een belangrijke bijdrage aan dit debat door te stellen dat er alleen sprake was van relatieve economische achteruitgang, ten opzichte van landen als Engeland, Frankrijk en Pruisen. Johannes de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden 1968), 175-180

³ Johannes Hovy, 'Institutioneel onvermogen in de 18de eeuw' in: D.P. Blok e.a. ed., *Algemene geschiedenis der Nederlanden* 9 (1980), 126-138, aldaar 136, 138, Adams, *Familial state*, 147, 197-198.

⁴ Manon van der Heijden, *Geldschietters van de stad. Financiële relaties tussen stad, burgers en overheden 1550-1650* (Amsterdam 2006), 165-169, 227-229, Kees Zandvliet, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw. Kapitaal, macht, familie en*

Omdat het aantal te verdelen functies echter beperkt was, ontstond in de zeventiende eeuw in steden in de Republiek een intern conflict tussen elites om de toegang tot de politiek, en daarmee tot financiële zekerheid: de zogenaamde ‘factiestrijd’, waarin verschillende facties binnen de stedelijke politiek probeerden elkaar buiten te sluiten.⁵

In de loop van de achttiende eeuw wisten regenten in een aantal steden dat conflict echter op te lossen door onderling afspraken te maken die zij vastlegden in de zogenaamde ‘contracten van correspondentie’: nieuwkomers werden buitengesloten en publieke functies werden eerlijk verdeeld tussen de regentenfamilies. Naar dat conflict tussen elites in de zeventiende eeuw en naar hoe dat in de achttiende eeuw werd opgelost, is veel onderzoek gedaan. Dat is echter veelal beperkt geweest tot onderzoek naar de elite in Holland en Zeeland, hoewel er enige uitzonderingen zijn.⁶ De historiografie van de Republiek is vanouds gedomineerd geweest door deze twee “zeegewesten” en de vraag doet zich op hoe dit conflict binnen de elite zich manifesteerde in andere provincies. In deze scriptie staat daarom de vraag centraal: wie vormden in Utrecht in het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk de politieke en financiële elites en overlaptten deze elites?

Utrecht wordt afwisselend tot de “westelijke” provincies gerekend, samen met Holland en Zeeland, en soms tot de ‘oostelijke’ provincies met Gelderland en Overijssel. Hoewel de provincie weliswaar aan de Zuiderzee lag, was zij niet erg maritiem-georiënteerd. Wel was de stad Utrecht tot op zekere hoogte een commercieel en met name een bestuurlijk centrum en onderscheidt zich daarmee van de meer agrarische landsdelen in het oosten

---

levensstijl (Amsterdam 2006), Kees Zandvliet, *De 500 rijksten van de Republiek. Rijkdom, geloof, macht & cultuur* (Zutphen 2018).

⁵ Julia Adams, *The familial state. Ruling families and merchant capitalism in early modern Europe* (Cornell 2005), 5, 152-154.

⁶ Bijvoorbeeld J.C. Streng, *Stemme in staat. De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum 1997), H. Feenstra *Spinnen in het web. Groningse regenten in relatie tot het omringende platteland tijdens de Republiek* (Assen 2007) en Ada Beerhuizen-van Kooten e.a., *Montfoort. Geschiedenis van een kleine Utrechtse stad 1670-1750* (Woerden 1988). Wel zijn er kleinere studies naar kortere perioden of bepaalde aspecten van de elite, voor Utrecht is een goed voorbeeld Renger de Bruin, *Burgers op het kussen. Volkssoevereiniteit en bestuurssamenstelling in de stad Utrecht, 1795-1813* (Zutphen 1986). Vooral over Amsterdam is veel geschreven, de belangrijkste daarvan zijn Johan Elias, *Geschiedenis van het Amsterdamsche regentenpatriciaat* (Den Haag 1923) en A. Porta, *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam (1702-1748)* (Assen 1975).

van het land. De politieke macht van de adel was in Utrecht stukken groter dan in Holland en tot ver in de achttiende eeuw wist deze stand de invloed van het patriciaat (de stedelijke elite), te beperken.⁷ Een systematische analyse van het patriciaat in het achttiende-eeuwse Utrecht is echter nog niet eerder gemaakt.⁸ Trad er zoals in Holland en Zeeland ook in Utrecht politieke en economische verstarring op als gevolg van het interne conflict dat Adams en Hovy zien?

De methode van dit onderzoek is geïnspireerd door het onderzoek dat Joop de Jong, Luuc Kooijmans en Maarten Prak in de jaren tachtig van de vorige eeuw hebben gedaan naar een aantal Hollandse steden, respectievelijk Gouda, Hoorn en Leiden.⁹ Zij plaatsten zich in de traditie van D.J. Roorda die in zijn boek *Partij en factie* (1961) het lokale karakter van de strijd tussen politieke elites in de Republiek benadrukte (hoewel hij zelf alleen onderzoek naar Holland en Zeeland heeft gedaan).¹⁰ Om een goed beeld te krijgen van culturele en economische betekenis van de elite in de Republiek maar ook het functioneren van de politieke in het algemeen, moest er volgens Roorda uitgebreid onderzoek worden gedaan naar 'familieverhoudingen, relaties, educatie, vermogens, beroepsactiviteiten en ambtelijke carrières van de regenten in alle Hollandse steden', en dit is

---

⁷ I., Vijlbrief, *Van anti-aristocratie tot democratie. Een bijdrage tot de politieke en sociale geschiedenis der stad Utrecht* (Amsterdam 1950), 102-111.

⁸ Wel bestaan er een aantal studies naar de Utrechtse adel zoals Sherrin Marshall, *The Dutch gentry, 1500-1650. Faith, family, and fortune* (New York 1987) en Renger de Bruin, 'Leven als een edelman. Kasteelbezit van Utrechtse burgers en patriciërs', *Jaarboek Oud-Utrecht* (2009) 67-108. Coen Wilders beperkt zich in zijn boek *Patronage in de provincie. Het Utrechtse netwerk van stadhouder Willem III* (Amsterdam 2015) voornamelijk tot de politiek en behandelt daarbij slechts een periode van ongeveer dertig jaar (1672-1702).

⁹ J. J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad. Gouda 1700-1780* (Amsterdam 1985), L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad. Hoorn 1700-1780* (Amsterdam 1985) en M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780* (Amsterdam 1985). Ook relevant maar niet onderdeel van dit onderzoeksproject (en dus met een iets afwijkende methode) zijn Jan Arie Frederik de Jongste, *Orrust aan het Spaarne. Haarlem in de jaren 1747-1751* (Dieren 1985) en M. van der Bijl, *Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg 1702 en 1715* (Groningen 1981).

¹⁰ D.J. Roorda, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961). Over de methode van Roorda: H. van Dijk en D.J. Roorda, 'Sociale mobiliteit onder regenten van de Republiek', *Tijdschrift voor geschiedenis* 84 (1971), 306-328.

precies wat De Jong, Kooijmans en Prak hebben gedaan.¹¹ Zij hanteerden dezelfde methode en vragen, namelijk: ‘wie vormden de elite, was er sprake van één elite of bestonden er verschillende elites die elkaar maar gedeeltelijk overlaptten en hoe handhaafde de elite zich?’.¹² Een ‘sociale geschiedenis van een politieke elite’, in de woorden van Kooijmans.¹³

Wel zijn er de nodige aanpassingen aan de methode van De Jong, Kooijmans en Prak gedaan. Zo is de insteek van dit onderzoek beperkt tot de economische/financiële positie van de politieke elite en ik zal dus niet ook de politieke positie van de economische elite behandelen. Zij bespreken ook belangrijke zakenlieden en ondernemers die *niet* vertegenwoordigd waren in de politiek.

Niet alleen de economische elite zonder politieke macht wordt buiten beschouwing gelaten, maar ook de politieke elite die in dit onderzoek aan bod komt, is slechts een deel van de elite. Slechts de regenten die in de jaren 1713 en 1720 in de vroedschap zaten, worden in dit onderzoek behandeld. Andere leden van de Staten van Utrecht (de vertegenwoordigers van de andere steden, de ridderschap en de zogenaamde ‘geëligeerden’, waarover later meer) worden buiten beschouwing gelaten. Er is voor deze afbakening gekozen omdat in de stedelijke politiek de basis van de macht lag.¹⁴

Verder werden in 1713 voor het eerst in het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk de zogenaamde ‘contracten van correspondentie’ afgesloten waarmee de verdeling van de macht op schrift gesteld werd, wat weer een reactie kan zijn geweest op het feit dat dit jaar volgens J. Hovy een jaar van staatsrechtelijke crisis was: na de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) waren de gebreken van de Republiek in internationale context duidelijk geworden en werden de stedelijke en gewestelijke autonomie ter discussie gesteld — het kwam echter niet tot hervormingen. De jaren direct na 1713 zijn uiterst relevant om de uitwerking van deze discussie en het nieuwe

---

¹¹ D.J. Roorda, ‘Het Hollands regentenpatriciaat in de zeventiende eeuw’ in: Beekelaar, G.A.M., *Vaderlands verleden in veelvoud. Opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500* (Den Haag 1975), 232-251, aldaar 234.

¹² De Jong, *Met goed fatsoen*, 12.

¹³ Kooijmans, *Onder regenten*, 12.

¹⁴ Dat geldt in ieder geval voor Leiden (Prak, *Gezeten burgers*, 69) en Utrecht. Een plaats in de vroedschap was geen onbelangrijke positie: ‘Voor opkomende families was het verkrijgen van een vroedschapsplaats een bekroning van een maatschappelijke stijging en de kunst was dan om die plek ook voor volgende generaties vast te houden’, Renger de Bruin en Arend Pietersma, ‘Op geborduurde kussens. De familie Martens in politiek en bestuur’, *JOU* (2002) 35-84, aldaar 36.

systeem van de 'contracten van correspondentie' op de politieke praktijk te zien. Tot 1720 zou er sprake zijn van relatieve rust, daarna zou wederom de 'factiestrijd' opblazen, zo beweert J. Aalbers, één van de weinige historici die over de Utrechtse politiek in deze periode heeft geschreven.¹⁵ Vandaar dat dit jaar is gekozen als einddatum. Ook levert deze periode van zeven jaar al vijftig vroedschappen op; een langere periode zou een aantal vroedschappen opleveren dat niet binnen de omvang van deze scriptie past.

Hoewel de Staten van Utrecht en de Stad Utrecht politiek sterk verweven waren, zal ik mij tot die laatste beperken, met slechts af en toe een uitstapje naar de eerste. Een laatste verschil met het onderzoek van De Jong, Kooijmans en Prak, is de chronologische afbakening: die beslaat namelijk niet tachtig (de periode 1700-1780) maar slechts zeven jaar. Vanwege deze beperkingen heeft mijn onderzoek vooral het karakter van een eerste verkenning.

In hoofdstuk één wordt een analyse gemaakt van de Hollandse steden op politiek, economisch en sociaal gebied. Wie behoorden tot de politieke en financiële elites van Hoorn, Gouda en Leiden en in hoeverre overlaptten die elites. Daarbij wordt uitsluitend gebruik gemaakt van de literatuur, in het bijzonder natuurlijk het werk van De Jong, Kooijmans en Prak.

In hoofdstuk twee komt Utrecht aan de beurt. In dit hoofdstuk worden echter slechts de politieke verhoudingen binnen de vroedschap besproken, aan de hand van drie aspecten. Allereerst de zogenaamde 'contracten van correspondentie', de (soms geheime) afspraken over het onderling verdelen van lucratieve of invloedrijke baantjes; als tweede de daadwerkelijke verdeling van die baantjes (dat er afspraken worden gemaakt betekent nog niet dat die nageleefd worden); als laatste worden heel in het kort de familiale banden tussen de vroedschappen onderling nader bekeken. Uit deze analyse zal naar voren komen wie toegang had tot de vroedschap maar vooral wie het binnen die vroedschap echt voor het zeggen hadden. Wie behoorden tot de 'bovenliggende factie', en wie tot de 'onderliggende factie'?

In hoofdstuk drie komt de economische en de financiële positie van de belangrijkste regenten aan bod. Hoe rijk was het gemiddelde vroedschapslid? Waaruit bestonden zijn inkomen en bezit? Onroerend goed, obligaties, binnen- of buitenlandse investeringen, industrie, commercie,

---

¹⁵ Zie hoofdstuk 2.

lijfrenten? Waren hierin grote verschillen tussen vroedschapsleden en corresponderen deze verschillen met de politieke allianties? En wat was de verhouding tussen inkomen uit vermogen en uit ambten? En wat zijn hier de mogelijke verklaringen voor?

In het laatste hoofdstuk zullen de bevindingen van hoofdstuk twee en drie over Utrecht expliciet vergeleken worden met de situatie in de drie Hollandse steden: de deelvraag is dan ook: 'hoe verschilde de financiële positie van de politieke elite in Holland met die van de Utrechtse elite?' Zijn de vroedschapsleden van Utrecht gemiddeld rijker dan de Hollandse vroedschapsleden? En verschilt hun investeringsgedrag? En is de relatie tussen geld en macht in Utrecht anders dan in Holland?

De methode die De Jong, Kooijmans en Prak hanteren en die ook in dit onderzoek tot op zekere hoogte wordt gebruikt is die van de prosopografie. Deze methode, ook wel de 'collectieve biografie' geheten, bestaat uit het beschrijven van gemeenschappelijke kenmerken van een bepaalde maatschappelijke groep mensen, zoals beroep, inkomen, sociale afkomst, stand, woonplaats. Hoewel deze methode grote inzichten kan verschaffen, heeft zij ook nadelen. Afgezien van het feit dat het erg veel tijd kost, gaat het voorbij aan het politieke denken van de bestudeerde periode.¹⁶ Dat is, zeker als we met termen als 'oligarchisering', 'elite' en misschien zelfs wel 'corruptie' te maken hebben, een gemis.¹⁷ De praktijken van de achttiende-eeuwse regenten hadden nog niet de negatieve connotatie van vandaag de dag. Mary Lindemann schrijft in haar artikel over het definiëren van corruptie in vroegmodern Amsterdam dat de afspraken van de contracten van correspondentie het best gezien kunnen worden als middel om het bestuur beter te laten functioneren.¹⁸

Daarnaast handelden de regenten die deze contracten afsloten niet alleen uit eigenbelang: Ook de gemeenschap in het algemeen zou profiteren

---

¹⁶ De Bruin, *Burgers op het kussen*, 21.

¹⁷ De praktijken die later in dit onderzoek aan bod komen, zullen voor de moderne lezer (en veel negentiende-eeuwse historici!) een zekere weerzin oproepen. Mary Lindemann, 'Dirty politics or "harmonie"? Defining corruption in early modern Amsterdam and Hamburg' *Journal of social history* 45 (2012), 582-604, aldaar 582; Een goed voorbeeld van een door mij gebruikte monografie: J. de Witte van Citters, *Contracten van correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Den Haag 1873).

¹⁸ Lindemann, 'Defining corruption', 583.

van het ‘kalme en harmonieuze’ beleid, dat wij tegenwoordig corrupt zouden noemen.¹⁹ En het waren niet alleen de regenten zelf die er zo over dachten: de gewone achttiende-eeuwer dacht er volgens Lindemann net zo over.²⁰ Het is dan ook niet gek dat het verstoren van de geldende afspraken, zoals in Hoorn een aantal keer gebeurde, zoals we zullen zien, werd afgekeurd door tijdgenoten. Politieke eensgezindheid was het grootste goed en dissidentie leidde tot chaos en daarom hadden de regenten een zekere verantwoordelijkheid om de rust en harmonie te bewaken.²¹

Het feit dat deze praktijken niet als iets kwalijks werden gezien door achttiende-eeuwers heeft het grote voordeel dat veel bronnen met betrekking tot de onderlinge afspraken van regenten bewaard gebleven zijn. De ‘reglementen’ van de vroedschap en ‘classis’, net zoals documenten met alle ambtsbekleders en bijbehorende salarissen zijn grotendeels terug te vinden in de archieven van de stad en de staten van Utrecht. Daarnaast zijn er afschriften, kopieën en concepten in een aantal familiearchieven bewaard gebleven.²² Hoewel een aantal daarvan zelfs gepubliceerd is, is het gros van de stukken niet eerder besproken in de historiografie en nauwelijks aan een grondige (vergelijkende) analyse onderworpen.²³

In dit onderzoek staat die analyse centraal, aangevuld met bronnen van een meer financiële aard. Voor de samenstelling van de vermogens van de Utrechtse regenten zijn de uitgebreide notariële archieven in *Het Utrechts*

---

¹⁹ Lindemann citeert Geert Janssen met de woorden ‘calm and harmony’, Geert Janssen, *Princely power in the Dutch Republic. Patronage and William Frederick of Nassau* (Manchester 2008).

²⁰ Lindemann, ‘Defining corruption’, 584.

²¹ De Bruin en Pietersma, ‘Familie Martens in politiek en bestuur’, 54, Michel Hoenderboom, *Scandal, politics and patronage. Corruption and public values in the Netherlands (1650-1747)* (2013), 168. Hoenderboom wijst ook op de staatkundige transitie van ‘patrimonial administration’ naar een meer bureaucratische regering die al in de periode 1650-1747 zichtbaar was in de Republiek.

²² Voor mijn onderzoek heb ik onder andere gebruik gemaakt van het archief van het Huis van Linschoten en het archief van Cypriaan Berger.

²³ S. Muller, ‘De magistraatbestelling te Utrecht onder de Republiek’, *Kroniek van het Historisch Genootschap XXXI* (1875), 289-331, ‘Stukken betreffende de correspondentie in 1714 opgericht door eenige regenten binnen Utrecht’, *Kroniek van het historisch genootschap XXIV* (1868), 474-494, De Witte van Citters, *Contracten van correspondentie*, 218-221. De enige die deze stukken in meer detail behandeld heeft, is waarschijnlijk J. Aalbers, ‘Met en zonder stadhouder (1674-1747)’ in: C. Dekker, *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997), 225-268. Zijn annotatie en bronvermelding laat echter zeer te wensen over; welke bronnen hij precies gebruikt heeft, is niet te achterhalen.

Archief van grote waarde: testamenten, boedelscheidingen en boedelinventarissen kunnen een vrij gedetailleerd beeld geven van de financiële positie van de elite.

1. Het Hollandse patriciaat neemt maatregelen

De Jong, Kooijmans en Prak onderzochten opeenvolgend de politieke elite, de economische elite en de sociaal-culturele elite met het accent op hun stedelijke en financiële achtergrond.²⁴ Wat zijn hun conclusies? In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt de politieke context, in het tweede deel de economische en sociale context en in het derde deel de regentenvermogens onderzocht. De vraag die hierbij gesteld wordt is een variant op de hoofdvraag en luidt: wie vormde in Holland in het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk de politieke en financiële elite en overlaptten deze elites?

Een onregelmatige maar onvermijdelijke ontwikkeling naar pacificatie in Holland

Een 'monsteralliantie' maakt een eind aan de factiestrijd in Hoorn

Het lidmaatschap van de vroedschap van de stad Hoorn was de eerste opstap voor een leven in de politiek. De vroedschap van Hoorn telde twintig leden, waarin broers of vader en zoon niet tegelijkertijd zitting in mochten hebben, al was een zwager wel geoorloofd.²⁵ Hoewel de vroedschap een aantal functies kon vergeven, werden de meeste ambtsbekleders door de vier burgemeesters aangewezen. De publieke ambten waren, zoals gezegd erg gewild. Dat had twee redenen: sommige ambten waren simpelweg erg lucratief en vormden een belangrijke inkomstenbron, terwijl andere ambten vooral belangrijk waren voor de opbouw van een (patronage)netwerk. Dat laatste kon een netwerk in de eigen stad, maar evengoed in Amsterdam of Den Haag zijn: bondgenoten in de Staten van Holland en Staten-Generaal konden goed van pas komen in de verdere politieke carrière. Het burgemeesterschap was van alle functies de meest felbegeerde.

Hoorn werd in de periode 1665-1721 gekenmerkt door een verbitterde factiestrijd, waarbij de reeds genoemde contracten van

²⁴ De Jong, *Met goed fatsoen*, 11.

²⁵ Hoorn had in 1730 een bevolking van 12.000, Utrecht 32.000. Gouda telde in 1732 bijna 20.000 inwoners en Leiden tussen de 34.000 en 70.000. Dat betekent dat de verhouding tussen bewoners en vroedschappen in Hoorn 1 op 600, in Utrecht 1 op 800, in Gouda 1 op 714 en in Leiden tussen de 1 op de 850 en 1 op 1750 bedroeg. Gouda had namelijk 28 vroedschappen, Utrecht en Leiden elk 40. N.J. Rommes, *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16e-begin 19e eeuw)* (Amsterdam 1998), 31, Kooijmans, *Onder regenten*, 17, De Jong, *Met goed fatsoen*, 21, Prak, *Gezeten burgers*, 24.

correspondentie gebruikt werden om politieke allianties en de precieze regels over de verdeling van functies over leden van de factie vast te leggen. Volgens J. de Witte van Citters in zijn boek *Contracten van correspondentie* (1873) hadden contracten als doel 'om de aanstelling tot ambten niet meer afhankelijk te maken van de meerderheid der daartoe bevoegde vergadering, maar elk der leden van het contract het regt toe te kennen om op zijne beurt [...] te mogen aanwijzen, op wien dan de stemmen der deelgenooten moesten worden uitgebragt', wat volgens Julia Adams de eensgezindheid tussen regenten bevorderde.²⁶ Volgens Kooijmans was echter 'het klassieke patroon dat een meerderheid een minderheid uitsloot van de beste ambten'.²⁷

Dat laatste is dan ook wat er in Hoorn met name gebeurde. In de periode 1665-1708 werden de contracten primair gebruikt om de eigen factie aan een meerderheid te helpen, niet om het belang van de regentenklasse als zodanig te behartigen. Zo wisselden de overwegend prinsgezinde en de overwegend staatsgezinde facties elkaar af.²⁸

In 1708 werden de correspondenties echter gebruikt voor een *cordon sanitaire*. De scheidslijn van prins- en staatsgezind bleek, na de dood van Willem III, niet meer van doorslaggevend belang: de twee strijdende facties gingen een verbond aan. In de vroedschap was er echter een derde groep van veelal jonge vroedschappen die niet tot één van beide facties behoorde. Deze groep sloot een eigen contract van correspondentie om deze 'monsteralliantie', zoals Kooijmans het noemt, succesvol buitenspel te zetten. De vroedschappen die het initiatief hadden genomen voor het *cordon sanitaire* rond de monsteralliantie verdeelden de ambten vanaf dat moment op basis van anciënniteit. Het was niet het doel van de jonge vroedschappen om de factiestrijd voort te zetten, maar die te beteugelen en in 1721 waren de politieke tegenstellingen inderdaad nagenoeg verdwenen door de onzelfzuchtige jonge vroedschappen.²⁹ De factiestrijd die draaide om het

---

²⁶ De Witte van Citters, *Contracten van correspondentie*, x.

²⁷ Kooijmans, *Onder regenten*, 40.

²⁸ Willem III ontsloeg in 1672 de bovenliggende factie onder leiding van Jacob Sijms en hielp een nieuwe factie, onder leiding van vader en zoon Van Bredehoff aan de macht. Hij bemoeide zich echter weinig met de lokale politiek, een patroon dat we ook in Utrecht terugzien. Kooijmans, *Onder regenten*, 36-48.

²⁹ Kooijmans, *Onder regenten*, 49-51. Helemaal onzelfzuchtig was het natuurlijk niet, voor nieuwkomers bleef de politiek even ontoegankelijk, misschien zelfs wel meer.

uitsluiten van andere regentengroepen binnen de politiek, was in Hoorn ten einde, een moment dat De Jong, Kooijmans en Prak typeren als de “pacificatie” van de regentenklasse.

In dit systeem, dat tot 1747 standhield, behield ieder vroedschap uitzicht op de mooiste ambten: het was slechts een kwestie van tijd voordat zij die mochten bekleden. De factiestrijd maakte plaats voor een systeem waarbij eventuele onderlinge belangen ondergeschikt waren aan het belang van de regenten als groep'.³⁰

Een late pacificatie van de Goudse regenten

De vroedschap van Gouda telde aanvankelijk 40 leden. Vanwege het uitsterven van enkele oude regentenfamilies werd dit aantal in 1650 teruggebracht naar 28 leden. De angst was dat anders nieuwe families van buiten Gouda zouden doordringen tot de vroedschap. Ondanks het terugbrengen van het aantal vroedschappen, zou dit later toch gebeuren. Regenten uit patriciërsgeslachten uit andere Hollandse steden verenigden zich in de loop van de zeventiende eeuw in een factie die recht tegenover de ‘inheemse’ vroedschappen kwam te staan.

In de periode tussen 1672 en 1702 had de stadhouder het recht gehad om een groot aantal ambten te verdelen; in de twee stadhouderloze tijdperken lag dat privilege bij de vier burgemeesters, net als in Hoorn. In die periodes was het burgemeesterschap in beide steden een extra belangrijk én lucratief ambt: men kon goede baantjes aan familieleden doen toekomen of ze simpelweg verkopen. Ook na 1748 bleef de positie van de burgemeesters groot en kon de stadhouder buiten de deur gehouden kon worden.

Gouda werd in de periode 1685-1748 echter gekenmerkt door meerdere machtswisselingen tussen twee facties, die eind zeventiende en begin achttiende eeuw nog georganiseerd waren op basis van prins- dan wel staatsgezindheid. De periode 1713-1725 vormde een betrekkelijk rustig intermezzo waarin ambten min of meer op basis van het anciënniteitsprincipe werden verdeeld. Na een herleefde machtsstrijd in de jaren 1725-1748 kwam de verheffing van Willem IV als een belangrijke test: om de benoeming van ambten in eigen handen te houden moest een eensgezind front gevormd worden. Door de op dat moment bovenliggende factie werden snel

---

³⁰ Ibidem, 52.

toezeggingen gedaan. Zo gingen van de vier burgemeestersposten twee naar de ene factie, een naar de andere en de laatste burgemeester was een neutraal vroedschapslid en werden functies voortaan verdeeld op basis van anciënniteit. Zo was het de dreiging van stadhoudelijke invloed op de stedelijke politiek die de Goudse regenten verenigde en een eind maakte aan de traditionele factiestrijd waarin de belangen van een subgroep van de regentenklasse centraal stond.

Twee stappen vooruit, één stap achteruit in Leiden

In tegenstelling tot Utrecht, Gouda en Hoorn, waren de beide facties in Leiden halverwege de zeventiende eeuw overwegend Oranjegezind. Willem III had daarom in 1672 nauwelijks ingegrepen in het stadsbestuur waardoor de factieverhoudingen ongewijzigd gebleven waren. De protegé van Willem III, Jacob van der Maas, behoorde daardoor gek genoeg tot de onderliggende factie (Everard van Weede van Dijkveld, het belangrijkste stadhoudelijke creatuur in Utrecht, behoorde tot de meerderheid) waardoor er in de jaren '80 en '90 sprake was van een verkapte wapenstilstand.³¹ De facties hielden elkaar in evenwicht, de ene doordat die de meerderheid in de vroedschap had, de ander door te dreigen met stadhoudelijk ingrijpen. Deze balans werd in 1702, met de dood van de stadhouder, bezegeld met een contract van correspondentie.³²

Bij dit contract werd de Leidse vroedschap in twee 'kolommen' van twintig raadsleden verdeeld. Er werd de afspraak gemaakt dat ambten gelijkmatig over deze twee groepen van vroedschappen werden verdeeld en dat de kolommen zelf mochten beslissen met wie zij vacante plaatsen in de eigen kolom mochten opvullen. Net als het systeem dat vanaf 1721 van kracht was in Hoorn, moest dit enige 'baanzekerheid' voor de regenten en hun familie geven.³³ De factiestrijd leek hiermee grotendeels ten einde: de leden van de kolommen kwamen namelijk vrijwel helemaal overeen met de leden van de beide facties. De eerste kolom bestond grotendeels uit 'oudere heren', terwijl de tweede kolom uit jongere vroedschappen bestond die deel

---

³¹ Willem III besteedde het vertegenwoordigen van zijn belangen in de vele steden van de Republiek uit aan wat Coen Wilders 'makelaars' noemt. Deze figuren vormden de spil in het patronagenetwerk van de stadhouder en onderhielden een nauwe correspondentie met het stadhoudelijk hof. Wilders, *Patronage in de provincie*.

³² Prak, *Gezeten burgers*, 58-80.

³³ *Ibidem*, 64.

uitmaakte van de onderliggende factie die de steun van de stadhouder had genoten. Vanaf 1702 was echter vrijwel de gehele Leidse vroedschap verenigd in hun staatsgezinde ideologie: Leiden was gedurende het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk binnen Holland één van de felste tegenstanders van de Prinsen van Oranje. Dat was uiteindelijk in het voordeel van de regenten, via het contract van 1702 konden zij intern volgens het anciënniteitsprincipe de baantjes verdelen en daarbij was elke inmenging van buiten uitgesloten. In Utrecht was, zo zullen we zien, een systeem dat vergelijkbaar was met het kolommensysteem aanwezig, al werkte het daar iets anders.³⁴

Vanaf 1713 was er in Leiden, door een aantal conflicten van veelal persoonlijke aard, echter al weer sprake van 'een scheidslijn dwars door de kolommen'.³⁵ Die scheidslijn tussen twee nieuwe facties was veroorzaakt door het polariserende gedrag van het 'enfant terrible', Pieter van Leijden, lid van de eerste kolom. Hij was volgens zijn tegenstanders te ambitieus, hield er afwijkende politieke opvattingen over de buitenlandse politiek op na, nam steekpenningen aan en maakte veel vijanden binnen zijn kolom. Toen hij vanwege een corruptieproces van ambten dreigde te worden uitgesloten, probeerde hij dit tevergeefs met steun van de onderliggende factie in de tweede kolom te voorkomen. De bovenliggende factie, nu met leden in de eerste en tweede kolom, ontbond in 1721 het contract van 1702, en daarmee het kolommensysteem, en herstelde de situatie van voor 1702 waarin de onderliggende factie van de meeste ambten werd uitgesloten, ditmaal zonder stadhouderslijke bemoeienis. Net als in Hoorn, werd er echter al vrij snel een bewuste poging tot verzoening gedaan door de leider van de bovenliggende factie, een zekere Johan van den Bergh, waardoor bij de terugkeer van het stadhouderslijke bewind in 1747 de raad weer eensgezind op kon trekken.³⁶

Machtig patriciaat en een economie in crisis in Hoorn en Leiden

We hebben het nu over de politieke structuren en praktijken gehad, maar nog niet over de economische en sociale context van Hoorn, Gouda en

---

³⁴ Ibidem, 58-65.

³⁵ Die facties volgden grotendeels de factielijnen van voor 1702, Prak, *Gezeten burgers*, 76.

³⁶ Prak, *Gezeten burgers*, 252-253.

Leiden. Zijn de politieke ontwikkelingen te linken aan de economische en sociale veranderingen van de achttiende eeuw?

en hardnekkig statusverschil en 'typische aandeelhouders' in Hoorn

Een groot aantal Hoornse regenten behoorde tot de kapitaalverschaffers van de rederijen. Die rederijen maakten samen met de daaraan verbonden nijverheid, een groot deel uit van de Hoornse economie. Ook in die nijverheid waren de regenten actief: bijna alle aandelen van de lijnbanen waren in hun bezit. Vooral met de particuliere rederijen ging het slecht vanaf het einde van de zeventiende eeuw, in relatieve en absolute zin. Met name vanaf 1720 gingen zij en masse failliet en zij namen de nijverheid mee in hun val. De rederijen van de VOC hielden het langer vol maar halverwege de achttiende eeuw was ook dat voorbij. De Hoornse economie viel meer en meer terug op de traditionele functie van regionaal marktcentrum.

Hoewel de regenten zeker investeerden in de nijverheid en de rederijen, waren zij echter 'typische aandeelhouders, geen ondernemers': de regenten in Hoorn droegen nauwelijks het risico van een eigen onderneming, Kooijmans spreekt van een 'kenmerkende voorzichtigheid'.³⁷ Actief ondernemen was ook niet goed mogelijk, er waren maar beperkte mogelijkheden om in economische activiteiten te investeren en die waren niet erg rendabel. Met de economische crisis in de jaren twintig verdwenen de laatste rederijen uit de stad en ook uit de vroedschap verdwenen de laatste actieve kooplieden en ondernemers. Dat de regenten typische aandeelhouders waren geworden, wordt ook weerspiegeld in hun betrokkenheid bij de Hoornse *Compagnie van Commercie en Navigatie*. Deze onderneming, opgericht in 1720 vertoont grote gelijkenissen met de *Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie* (zie hierna, pagina 39), in de zin dat het daadwerkelijk doel slechts speculatie in aandelen was en dat de regenten nauw betrokken waren bij de oprichting — en bij het opstrijken van de winsten.³⁸ Hoewel de regenten bij alle plaatselijke projecten betrokken waren, was het percentage dat geïnvesteerd werd in ondernemingen slechts een fractie van hun vermogen'.³⁹

---

³⁷ Kooijmans, *Onder regenten*, 97.

³⁸ Dat is althans de conclusie van Slechte, 'De firma list en bedrog', 184.

³⁹ Kooijmans, *Onder regenten*, 118.

Het patriciaat in Hoorn had net als in de andere Hollandse steden last van uitstervende regentenfamilies. Daarom was een aanvulling vanuit de rijke burgerij in geen van de drie steden te voorkomen. Wel bleef er nog lang een scheidslijn tussen de traditionele regentengeslachten en de nieuwe families: er werd weinig onderling getrouwd en het (oude) patriciaat benadrukte de verschillen met de nieuwkomers en de burgerij met een levensstijl die gekenmerkt werd door een zeker vertoon van rijkdom. Dat nam in Hoorn echter nooit extreme proporties aan, er was sprake van een zeker onbehagen met een al te sterke vorm van aristocratisering. De eigen burgerlijke afkomst werd nooit verraden of ontkend. Er was dan ook een grote kloof tussen het patriciaat en de burgerij en van sociale onzekerheid bij die eerste groep zal geen sprake zijn geweest.⁴⁰

Het Goudse patriciaat was arm en klein, de verschillen met de burgerij kleiner

De twee pijlers van de economie van Gouda waren nijverheid en handel. Die handel was in twee categorieën te verdelen: handel gerelateerd aan de nijverheid en de lokale handelsstroom tussen stad en platteland. Met de neergang van de nijverheid in de achttiende eeuw (die in Gouda pas vanaf 1750 echt voelbaar was), viel ook Gouda terug op de regionale marktfunctie. De neergaande economie vanaf 1750 maakte dat de landbouw wel een interessanter investeringsobject werd voor de elite. Het grote belang van de nijverheid tot halverwege de achttiende eeuw betekende daarnaast dat de politiek zich daar sterk mee bemoeide. De gilden hadden een belangrijke positie in de stad en een van de vier burgemeesters was commissaris van het pijpengilde, wat voor de Goudse economie een industrie van levensbelang was.⁴¹

Als ondernemers of aandeelhouders waren de Goudse regenten echter nauwelijks betrokken bij de nijverheid: koopmans- of ondernemersfamilies verruilden binnen enkele generaties na toetreding tot het patriciaat het ondernemen voor het rentenieren. Op financieel gebied stelde Gouda overigens niet veel voor: er waren geen particuliere bankiers

---

⁴⁰ Kooijmans, *Onder regenten*, 18-28, 94-97, 136 209-210.

⁴¹ De Jong, *Met goed fatsoen*, 47-48.

en er was geen beurs. Wel werd ook in Gouda in 1720 een *Compagnie* opgericht, met soortgelijke taferelen als in Hoorn en Utrecht.⁴²

Zoals in de paragraaf over de politiek al bleek, waren er in Gouda aanvankelijk grotere verschillen dan in Hoorn en Leiden als het aankwam op rijkdom tussen regenten onderling. Dat kwam doordat de factiestrijd in Gouda een aspect had dat niet in Leiden en Hoorn aanwezig was: de oorsprong van de regentenfamilies. De van oorsprong niet-Goudse regentenklied, die zich concentreerde rondom de familie Van der Dussen, was rijker dan de Goudse regenten. Dat had het voor hen mogelijk gemaakt om zich in de zeventiende eeuw in te vechten. Maar dat had ook de tegenstellingen binnen de politiek nog meer op scherp gezet.⁴³ Pas vanaf het tweede kwart van de achttiende eeuw, kon een Goudse factie onder leiding van Huijbert van Eijck en Willem van den Kerckhoven op financieel gebied wedijveren met de Van der Dussens.

Het verschil tussen de regenten en de rest van de burgerij wat betreft toegang tot de politiek bleef echter onverminderd groot, hoewel de financiële verschillen klein waren en sommige niet-regenten rijker waren dan de regenten. Dat kwam doordat Gouda een weinig vermogend patriciaat had, vergeleken met de regenten in Hoorn en Leiden, ondanks de rijke Van der Dussens. Dat patriciaat had ook nog een klein aantal families en bewaakte angstvallig de eigen status door een haast adellijke levensstijl en een huwelijkspolitiek die trouwen buiten de sociale klasse niet of nauwelijks accepteerde. Net als het patriciaat in de andere Hollandse steden zagen de Goudse regenten zich als de werkelijke Hollandse elite en niet als de minderen van de adel.

Textiel, textiel en nog meer textiel in Leiden

De economie van Leiden draaide hoofdzakelijk om één ding: de textielnijverheid. Het was dan ook deze stad die ongenadig hard werd getroffen door de opkomst van de economieën van omliggende landen. Leids laken was een belangrijk exportproduct, maar in de achttiende eeuw, met name na 1720, ondervond het zware concurrentie van Engelse en

---

⁴² Kooijmans, *Onder regenten*, 117.

⁴³ De Jong, *Met goed fatsoen*, 15-21, 245-255.

Brabantse stoffen.⁴⁴ Toch bleef textiel een belangrijk facet van de Leidse economie, ook gedurende de rest van de eeuw. De regenten waren weliswaar niet persoonlijk als ondernemer of geldschieters betrokken bij deze sector, maar behartigden in de stedelijke, Hollandse en landelijke politiek wel de belangen van deze industrie. Van een noemenswaardige agrarische of commerciële sector naast de textielindustrie, was niet echt sprake. Met de neergang van de textielindustrie, verzetten ook de Leidse regenten (en gegoede burgerij) de bakens naar de financiële sector. De Leidse kapitaalmarkt werd echter met name aangeboord voor buitenlandse leningen. In de Leidse vroedschap werd in 1720, in tegenstelling tot die van Hoorn en Gouda, besloten om *niet* mee te werken aan het oprichten van een compagnie. Enige regenten legden wel op persoonlijk titel in op compagnieën elders in de Republiek, maar dit waren vooral regenten van de onderliggende factie.

De neiging van het patriciaat om zich te spiegelen aan de adel was in Hollandse steden nauwelijks aanwezig en Leiden vormt hier geen uitzondering op. Dat blijkt ook wel uit het feit dat Pieter van Leijden weliswaar Heer van Vlaardingen was, maar de adellijke titel niet voerde.⁴⁵ Het verschil tussen het patriciaat en de gegoede burgerij was in Leiden kleiner dan in Hoorn maar groter dan in Gouda. Huwelijken over en weer tussen de burgerij en de oude regentenfamilies waren dan ook zeldzaam in Leiden: het patriciaat wist zo het statusverschil op in ieder geval één gebied te handhaven.⁴⁶ In Leiden waren de verschillen tussen patriciaat en burgerij dus kleiner dan in Hoorn, wat wellicht de iets vroegere pacificatie (al in 1702) kan verklaren: de noodzaak om een eensgezinde front ten opzichte van de rest van de burgerij te vormen was groter.⁴⁷

Verschillen in rijkdom maar vergelijkbare beleggingen⁴⁸

Geld en macht zijn niet los van elkaar te zien, dat moge duidelijk zijn. Waren er echter verschillen in omvang en samenstelling van de vermogens in

---

⁴⁴ Dit sluit aan bij de these van Johannes de Vries, *Economische achteruitgang: de achteruitgang van de Republiek was een relatieve achteruitgang ten opzichte van andere Europese landen als Frankrijk, Engeland en Pruisen.*

⁴⁵ Prak, *Gezeten burgers*, 71.

⁴⁶ Ibidem, 20-36, 71, 112, 149, 251-261.

⁴⁷ Kooijmans, *Onder regenten*, 18-28, 94-97, 136 209-210.

⁴⁸ Kooijmans noemt Johan van den Bergh als de overduidelijke leider van zijn factie, maar wie zijn belangrijkste bondgenoten waren, wordt niet compleet

Hoorn, Gouda en Leiden? En wat was het verschil tussen de boven- en onderliggende facties?

Allereerst de totale omvang van het vermogen. Zoals we kunnen zien in tabel 1, waren de regenten in Hoorn gemiddeld het rijkst met *f*208.000, ten opzichte van *f*155.000 in Leiden en *f*69.000 in Gouda.⁴⁹ Wel wordt het Hoornse gemiddelde sterk beïnvloed door de leden van de steenrijke familie Van Foreest. Zo bezat de patriarch Nanning van Forreest *f*1.217.644, wat hem tot één van de allerijksten inwoners van de Republiek maakte.⁵⁰ De mediaan van de Hoornse regenten was met *f*140.000 echter nog steeds iets hoger dan in Leiden (*f*120.000) en veel hoger dan in Gouda (*f*56.000) (zie tabel 1).

De belangrijkste regenten van de bovenliggende factie in Hoorn zaten nog steeds een stuk boven het gemiddelde en de mediaan: de bondgenoten van Nanning van Forreest hadden allen een vermogen van tussen de *f*200.000 en *f*350.000: het gemiddelde van de factie was zo maar liefst *f*532.000 en het verschil met de onderliggende factie bedroeg *f*392.000 (73.6%) (zie tabel 2).⁵¹ De Leidse regenten waren weliswaar minder rijk dan hun Hoornse evenknieën maar ook hier zijn we het patroon terug dat de bovenliggende factie rijker was dan de onderliggende: *f*203.000 tegenover *f*105.000 (een verschil van 48.1%).

De situatie in Gouda is iets lastig te vergelijken omdat De Jong geen lijst geeft van vermogens, slechts gemiddelden van alle regenten. Wel vermeldt hij dat de leden van de uitheemse factie vijf van tien topposities

---

duidelijk uit zijn tekst. Dat Pieter van Leijden tot de politieke tegenstanders van Van den Bergh behoorde is ook vrij duidelijk, maar was hij de leider van de oppositie? Kooijmans noemt ook andere namen maar wie daarvan de belangrijkste zijn, zegt hij niet met zoveel woorden. Meestal is gekozen voor regenten die burgemeester zijn geweest. Zo is immers ook de selectie in Hoorn, Gouda en Utrecht gemaakt. Zie de voetnoot bij tabel 2 voor de gekozen namen.

⁴⁹ Daarbij moet de kanttekening worden gemaakt dat het gemiddelde en mediaan van Utrecht in tabel 9 niet helemaal representatief is: in deze berekening zijn slechts 12 regenten meegenomen. Bij De Jong zijn dit er 65, bij Kooijmans 39 en bij Prak 68.

⁵⁰ In Kees Zandvliets boek *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2006) zou hij op nummer 5 terecht zijn gekomen.

⁵¹ Jacob van Foreest liet *f*756.713 na, Adriaan van Bredehoff *f*219.496, en het vermogen van de Van Akerlakens bedroeg *f*353.879. Ook interessant is dat Joan Abbekerk Crap, na 1747 de machtigste figuur in de vroedschap, in 1778 een schamel vermogen naliet van *f*75.462: ver onder het gemiddelde en de mediaan. Kooijmans, 218-221, 232-233 en het bijgevoegde genealogische overzicht op 288-373.

innamen, als het aankomt op vermogen. In de familie Van der Dussen, die leiding gaf aan deze factie, kwamen 'vermogens [...] van bijna een kwart miljoen voor', zo schrijft De Jong, zonder verdere cijfers of namen te noemen.⁵² De inheemse raden die eind zeventiende en begin achttiende eeuw het onderspit dolven in de strijd met de Van der Dussens, waren stukken minder rijk. Eén van de belangrijkste leiders van die factie, Joost Verschuere, beoefende nog een beroep naast zijn politieke activiteiten (zilversmid) en had een schamel vermogen van f12.000. De 'oude' Goudse regenten onder leiding van Huijbert van Eijck en Willem van den Kerckhoven die het de Van der Dussens vanaf ongeveer 1725 moeilijk wisten te maken, konden steunen op vermogens die niet onder deden voor die van de Van der Dussens. De Jong geeft dit dan ook als mogelijke verklaring voor het succes van de factie Eijck-Van den Kerckhoven, ten opzichte van de zeventiende-eeuwse factie van Verschuere.⁵³ Wat het precieze verschil tussen de onderliggende en bovenliggende facties voor en na 1725 was, is dus niet duidelijk te kwantificeren; het enige dat we kunnen zeggen is dat de verschillen aanvankelijk groot en later klein waren.

De regenten in Hoorn, Gouda en Leiden volgden vrijwel hetzelfde beleggingspatroon met minieme afwijkingen (zie tabel 1). Zo had men in Hoorn een groter aandeel in de VOC en in Leiden investeerde men wat meer in het buitenland. Dat eerste is niet gek, aangezien de VOC een aantal rederijen had in Hoorn en de regenten hier erg nauw (financieel en politiek) bij betrokken waren.⁵⁴ Dat tweede kan mogelijk verklaard worden door het feit dat de Leidse textiel veelal naar Amsterdam werd geëxporteerd, waar het doorverkocht werd op de internationale markt. Dat kon het opbouwen van een internationaal netwerk vergemakkelijken.

Conclusies

Concluderend kunnen we stellen dat er in de drie Hollandse steden een duidelijke maar onregelmatige tendens is naar de pacificatie van de regentenklasse. In Hoorn en Leiden kwam de factiestrijd tot zijn einde doordat een (kleine) meerderheid van de vroedschap welwillend optrad tegen de onderliggende factie en ondanks de eigen machtspositie het

---

⁵² De Jong, *Met goed fatsoen*, 105.

⁵³ Ibidem, 107, 108.

⁵⁴ Kooijmans, 100-104, 223.

anciënniteitsprincipe invoerde. In Leiden was een eerdere poging van de gehele vroedschap tot pacificatie mislukt door het 'enfant terrible' maar de eensgezinde houding van de Goudse regenten in 1748 zou wel stand houden. Dat moest ook wel, want vanaf dat moment was stadhouderlijke inmenging een reëel gevaar. Geen van de Hollandse regenten wilde terug naar de situatie van 1672-1702 waarin zij afhankelijk waren geweest van Willem III.

Door de relatieve en absolute achteruitgang van de Republiek, werd het steeds minder interessant voor de regenten om in actieve ondernemingen te investeren. De nijverheid in Hoorn en Gouda stortte in, de rederijen in Hoorn gingen langzamerhand allemaal failliet en ook de Leidse textielnijverheid kreeg zware klappen. Met name Gouda en Hoorn vielen meer en meer terug op de regionale marktfunctie. Op politiek en sociaal gebied hadden de patriciërs weinig te vrezen van de adel en van een aristocratisering is dus niet echt te spreken. Wel is opvallend dat hoe kleiner de verschillen tussen het patriciaat en de rest van de burgerij, hoe meer de eigen welvaart tentoon werd gespreid. De manier ging gepaard met een levensstijl die tot op zekere hoogte aristocratisch was, maar de burgerlijke afkomst werd nooit verraden. In Gouda waren die verschillen het kleinst, in Hoorn het grootst. Daarnaast kampte het Goudse patriciaat met een ander probleem: de intrede van rijke patriciërstelgen uit andere Hollandse steden. Die zorgden voor de nodige wrijving, wat de latere pacificatie van Gouda zou verklaren.

De vraag die in dit hoofdstuk centraal stond, was wie de politieke en financiële elite in de drie onderzochte steden vormden en of deze elites overlaptten. De bovenliggende facties die het voor het zeggen hadden waren significant rijker dan de onderliggende facties: in Hoorn was het verschil gemiddeld f392.000, in Leiden f97.000 en in Gouda zal het daar op het hoogtepunt van de factiestrijd ergens tussenin hebben gezeten. Rijkdom was een voorwaarde voor de toegang tot de politiek, maar als men eenmaal toegetreden was tot het patriciaat, waren het de rijkste regenten die de meeste politieke macht hadden.

2. Achterkamertjes in de stad Utrecht

Tot nu hebben we het, zoals het in de historiografie van de Republiek meer regel dan uitzondering is, voornamelijk over Holland gehad. Waren er ook in Utrecht contracten van correspondentie en hoe werkten die? Wie hadden het voor het zeggen in Utrecht? Waren er facties in Utrecht en zoja, wie behoorden tot welke factie?

1674-1713: Factiestrijd, stadhoudelijke ‘creatures en’ en ‘ware vrijheid’

Allereerst de periode voor 1713: wat was de politieke situatie in Utrecht vóór het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk? Utrecht wordt qua staatsinrichting vaak meer tot de ‘landgewesten’ gerekend: in Gelderland, Overijssel en Utrecht was de macht van stadhouder en ridderschap, en dus de adel, groter dan in Holland en Zeeland. De Staten van Utrecht hadden drie leden, de steden, de ridderschap en de geëligeerden. Dat laatste lid was een overblijfsel uit de periode van voor de Opstand toen de kapittel-kloosters hierin vertegenwoordigd waren. Na de Opstand werd dit lid meestal gedomineerd door de adel die hiermee een machtsoverwicht had ten opzichte van de steden. De positie van de stad Utrecht in het derde statenlid was overheersend. Amersfoort, Montfoort, Rhenen en Wijk bij Duurstede hadden weinig in de melk te brokkelen. Net als in de drie Hollandse steden was de vroedschap voor regenten in Utrecht de eerste stap in de politieke carrière en het burgemeesterschap de bekroning van een politieke carrière. Net als in Leiden telde de vroedschap veertig leden, alhoewel Utrecht slechts twee burgemeesters had.⁵⁵

Hoewel de regenten vanouds dus een zwakkere positie hadden dan hun Hollandse collega’s, verzwakte in 1672 verzwakte die nog meer: in de nasleep van het Rampjaar dwong stadhouder Willem III het zogenaamde ‘regeringsreglement’ af waardoor de Utrechtse regenten een groot deel van hun onafhankelijkheid in moesten leveren. Zo zouden vroedschappen en burgemeesters elk jaar bevestigd moeten worden door de Prins. Daarvoor hadden vroedschappen zitting voor het leven en mochten zij zelf vacante plaatsen vullen. Willem III maakte flink gebruik van zijn nieuwe voorechten,

---

⁵⁵ K. Potjewijd, ‘Utrecht en de stadhouders. Enige episoden uit de 17de en 18de eeuw’, *JOU* (1970), 40-42.

hij verving een flink aantal leden van de vroedschap, ridderschap en het college van geëligeerden met stadhoudelijke 'creatures', die loyaal waren aan de stadhouder en vaak niet eens uit Utrecht kwamen.⁵⁶

Dat er dus allerlei regenten van buiten Utrecht in de vroedschap doordringen, zou doen vermoeden dat dit een belangrijke rol in de factiestrijd zou spelen, net als in Gouda. In Utrecht lijkt daar echter weinig sprake van te zijn geweest, de belangrijkste scheidslijn tussen de twee facties speelde zich op religieus vlak af. De 'coccejaanse', veelal staatsgezinde factie had het voor het zeggen vóór 1674, de 'voetiaanse', overwegend prinsgezinde factie na 1674. een meerderheid. Johan van Nellesteyn (†1677), vader van de latere burgemeester Johan van Nellesteyn (1668-1743), behoorde tot de kern van deze laatste factie.⁵⁷

Willem III's belangrijkste 'creatuur' was echter Everard van Weede van Dijkveld die er echter voor zou zorgen dat er na 1674 betrekkelijk weinig vroedschappen werden ontslagen en dat afgezette regenten weer terug in de raad kwamen.⁵⁸ De interesse van Willem III voor de lokale politiek was echter niet erg groot: Zolang hij maar steun kreeg voor zijn buitenlandse politiek, maakte het hem niet bijster veel uit wie in Utrecht op het pluche zat. Hij liet zijn vertegenwoordigers, met name Dijkveld, dan ook vrij om de belangen van hun factie te behartigen.⁵⁹ Toen in 1702 Willem III en Van Weede van Dijkveld kort na elkaar overleden, werd het regeringsreglement van 1674 meteen afgeschaft.

Hoewel in veel steden in Gelderland, Overijssel en Zeeland het overlijden van de Prins tot veel onrust leidde, verliep de overgang naar het

---

⁵⁶ Deze sectie is gebaseerd op de volgende vier werken: D.E.A. Faber, 'Politiek en bestuur in een soeverein gewest (1581-1674)' in: C. Dekker, *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997), 213-224, aldaar 213; Aalbers, 'Met en zonder stadhouder', D.J. Roorda, 'Prins Willem III en het Utrechts regeringsreglement. Een schets van gebeurtenissen, achtergronden en problemen' in: L.Ph. Leeuwenberg en L. van Tongerlo, ed., *Van standen tot staten. 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975* (Utrecht 1975), 91-133, aldaar 119 en Coen Wilders, *Patronage in de provincie. Het Utrechtse netwerk van stadhouder Willem III* (Amsterdam 2015).

⁵⁷ Wilders, *Patronage in de provincie*, 30-33, 50-51, 193; Volgens Wilders waren de twee andere kernleden van deze factie Samuel Gerobulus (†1686) en Gijsbert van der Hooik (1598-1670). Andere familienamen in deze factie die in de periode 1713-1720 ook een rol zullen spelen zijn: Quint, Soestdijk, Spoor, Gentman, Heycop, Van Voorst en Van Muyden.

⁵⁸ Aalbers, 'Met en zonder stadhouder', 238.

⁵⁹ Coen Wilders, *Patronage in de provincie*, 178-180, Aalbers, 'Met en zonder stadhouder', 239.

Tweede Stadhoudersloze Tijdperk in het gewest Utrecht redelijk soepel. Alleen in Amersfoort en Rhenen was er sprake van enige strubbelingen. In de stad Utrecht werd het systeem van voor 1674 zonder tegenstand weer ingevoerd. Een reden voor de soepele overgang in de stad Utrecht, zou zijn dat de regenten die in 1674 uit de raad werden verwijderd, in de voorgaande jaren reeds waren teruggekeerd.⁶⁰

Over de precieze factieverhoudingen (en of er überhaupt sprake was van factiestrijd) in de periode 1702-1713 is weinig bekend. Aalbers beperkt zich slechts tot de uitspraak dat de vroedschap 'niet meer de "kerkse", min of meer voetiaanse inslag van een paar decennia eerder' had, wat suggereert dat de factietegenstellingen net zoals in Hoorn in de jaren twintig, flink afgenomen waren.⁶¹ Ook Renger de Bruin en Arend Pietersma schrijven dat de 'tegenstellingen tussen de staats- en de prinsgezinden en tussen de orthodoxe en meer gematigde gereformeerden hun scherpste kantjes hadden verloren'.⁶² De regenten lijken zich in deze periode vooral bezig te hebben gehouden met het beschermen van de eigen politieke privileges tegenover nieuwkomers in de politiek.⁶³

1713-1747: Openbare én geheime afspraken

Van factiestrijd was dus in de eerste jaren van het stadhoudersloze tijdperk geen sprake. Vanaf 1713 in Utrecht echter een contract van correspondentie afgesloten en de vraag daarbij is dit contract een einde of een herleving van de factiestrijd betekende. Zo werd in Leiden het contract van correspondentie van 1702 gebruikt om een einde te maken aan de factiestrijd, terwijl het in

---

⁶⁰ Aalbers, 'Met en zonder stadhouder', 24, J. Hovy 'De regeringsverandering te Amersfoort in 1703', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden XV* (Den Haag 1960) 179-216, aldaar 179-180.

⁶¹ Aalbers 'Met en zonder stadhouder', 246.

⁶² De Bruin, Pietersma, 'De familie Martens in politiek en bestuur', 53.

⁶³ Een belangrijke aanwijzing hiervoor, vormt een document uit 1702 uit Gelderland dat S.P. Haak heeft gepubliceerd waarin de opinie van de Utrechtse vroedschappen ten opzichte van de 'plooiërijen' werd weergegeven. Zij waren over het algemeen geen voorstanders van deze burgerbeweging die politieke inspraak eiste. De regenten waren het eens dat er voor nieuwkomers in de politiek geen ruimte moest zijn. S.P. Haak, 'De plooiërijen in het kwartier van de veluwe, (nalezing)', *Bijdragen en Mededelingen Gelre XIV* (1911), 83-125, aldaar 105-106, Murk van der Bijl, 'Utrechts weerstand tegen de oorlogspolitiek. De rol van de heer van Welland van 1672 tot 1708' in: L.Ph. Leeuwenberg en L. van Tongerloo, ed., *Van standen tot staten. 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975* (Utrecht 1975), 135-199, aldaar 154, 191.

Hoorn werd gebruikt om een *cordon sanitaire* te vormen rond een groep regenten die de meerderheid in handen dreigden te krijgen. De pacificatie van de regentenklasse was daar een onbedoelde bijwerking van het contract. Hoe zat dat in Utrecht?

Tot op heden heeft alleen J. Aalbers zich intensiever met dit onderwerp bezig gehouden. Zijn analyse is door een gebrekkige bronvermelding onmogelijk te reproduceren. Waar hij zijn uitspraken op baseert blijft vaak onduidelijk.⁶⁴ In dit onderzoek zijn diens analyse en conclusies als uitgangspunt genomen en bij gebrek aan oorspronkelijke bronmateriaal overgenomen.

De gebeurtenissen van de zomer van 1713 en de daaropvolgende maanden zijn echter vrij goed op basis van primaire bronnen te reconstrueren. In augustus 1713 stelden acht vroedschappen bij burgemeester Everard Sijpesteijn thuis een concept voor een 'reglement' op dat enige weken later op 8 september door de voltallige vroedschap werd aangenomen, ter bevordering van de

'rust, ende eenigheid onder de leden van deese vergadering'.⁶⁵

In dit reglement werd afgesproken dat alle 'ampten, commissiën, douceurs' en het recht om anderen te nomineren voor bepaalde ambten voortaan volgens een vast systeem zouden worden verdeeld over twee 'classen', 'ofte divisien', een systeem dat sterke gelijkenissen vertoont met de kolommen in de Leidse vroedschap. Elke classis leverde een burgemeester en voor een

---

⁶⁴ Aalbers zegt in zijn beredeneerde bibliografie slechts dat zijn artikel is gebaseerd op onderzoek in allerlei archieven, waaronder het Utrechts archief. Hij noemt geen exacte stukken en vermeldt slechts een paar algemene artikelen en boeken uit de literatuur. Wel is er het artikel van Renger de Bruin en Arend Pietsma, 'Op geborduurde kussens', maar hier ligt de nadruk sterk op de familie Martens binnen de politiek en beschrijft niet de politiek als geheel.

⁶⁵ De opstellers van het conceptreglement waren Isaak Ubingh, Justus Ormea, Leonard de Casembroot, Johan Nellesteijn, Nicolaas Pesters, en oudburgemeesters Daniël Milan Visconti, Arnoud Spoor en Adriaan Strick van Linschoten; Sijpesteijn was één van de regenten van de 'coccejaanse' factie die in 1674 door de Prins was verwijderd uit het stadsbestuur om daar later weer in terug te keren.

HUA 703a.59 Reglement van de correspondentie, door twaalf leden van de 1e classe der Vroedschap gesloten over de verdeling van openvallende ambten, 1742. Met afschrift van het reglement op de twee classen, 1713, en van de schikking over het nomineeren tot het begeben van ambten, 1783.

flinke lijst andere belangrijke ambten werd de precieze verdeling bepaald: openvallende ambten werden soms door loting aan een van de twee classen vergeven en sommige ambten werden simpelweg beurtelings door een lid van de ene en dan van de andere classis bekleed.⁶⁶ Ook werd er bepaald dat men niet over kon stappen naar de andere classis en als iemand overleed, zijn eigen classis mocht besluiten over diens opvolger. Zo werd er gepoogd alle regenten aan hun trekken te laten komen, de baantjes waren namelijk vaak heel lucratief, of anders gunstig voor de verdere politieke carrière door het opbouwen van een netwerk of het recht om weer andere ambten te vergeven. Het systeem lijkt, net als het Leidse kolommensysteem, te zijn ingevoerd om een eerlijke verdeling van de ambten over twee groepen regenten te bewerkstelligen. In Leiden kwamen de twee kolommen overeen met de twee facties die met elkaar overhoop lagen over de verdeling van ambten en binnen de kolommen werden de ambten keurig naar anciënniteit verdeeld. In Utrecht was dat echter net wat anders.

Het reglement van september 1713 maakte nog niet duidelijk welke regent een ambt mocht bekleden, slechts welke twintig regenten dat onderling mochten bepalen. Daarom werden binnen de twee classen ook reglementen opgesteld, met ook ditmaal regels over het lidmaatschap van de classis en het vergeven van ambten. Op 22 januari 1714, een half jaar na het reglement van de vroedschap, werden er bijvoorbeeld in de eerste classis afspraken gemaakt via zo'n reglement. Hieruit blijkt dat een aantal ambten volgens het anciënniteitsprincipe werden vergeven, bij uitstek een manier om de ambten 'eerlijk' te verdelen. Verreweg de meeste en vooral de meest belangrijke en lucratieve functies werden echter 'bij pluraliteit', dus bij meerderheid van stemmen verdeeld.⁶⁷ De regenten die deze ambten

---

⁶⁶ De genoemde ambten zijn: de 14 schepenen, het schoutambt, de klerk- en de commies-ambten en afgevaardigden ter generaliteit, de leden van de provinciale rekenkamer, het drostambt, de thesauriër, de kameraar, de commissie ter generaliteit, de twee heemraadschappen van de Lekkendijk, de rentmeesterambten van de kapittels, het secretarisambt van de politie, de 'grote toerambten' en de 'kleine toerambten', ambten bij de posterijen, ambten bij de momboirkamer (het weeshuis), het recht van nominatie van het eerste lid van de Staten van Utrecht, enige militaire ambten. 'Omtrent sodanige ampten die mogten sijn overgeslagen ofte opnieuw aen de vroedschap souden konnen worden gebragt sal altijd denselven voet worden gehouden en elke classe evenveel daarvan jousseeren en over het eerste worden geloot'.

⁶⁷ Anciënniteit: schepenen, thesauriër- en kameraarambten en de momberkamer (uitgezonderd de president), pluraliteit: burgemeester, schout, commissie ter generaliteit, commissie financiën Staten Utrecht, extra-ordinaris raadambt van het

vervulden vingen tussen de *f*186 en *f*334 per maand, terwijl de ambten in het weeshuis, die volgens anciënniteit verdeeld werden, slechts 50 gulden opleverden (zie tabel 4).

J. de Witte van Citters behandelt in zijn boek over contracten van correspondentie in de Republiek kort een 'contract van correspondentie in de tweede magt' in Utrecht, een geheim document waarin een groep van negen regenten afspreekt om samen te werken binnen de eigen (de eerste) classis.⁶⁸ Zij sloten 'op den 11den Junij 1714 een nader verbond om, door altijd op denzelfden persoon te stemmen, de meerderheid in hunne classis te krijgen'.⁶⁹ Hun rechtvaardiging sluit deels aan op de analyse van Julia Adams van de correspondenties: regenten konden zo de belangen van hun eigen families én die van alle andere regentenfamilies behartigen.⁷⁰

De 'negen opreghte trouwe vrinden en regenten van eer en deught', die zich in deze correspondentie hadden verenigd, leken echter niet voor alle regentenfamilies op te komen maar probeerden vooral de eigen familiedynastie te bevorderen: 'ten beste van stad en borgerije, ons en onse famielien'.⁷¹ De achttiende-eeuwse contracten van correspondentie in Leiden en Gouda waren een middel om *alle* (zittende) regenten deel mee te laten profiteren van de staat, in Utrecht lijken ze eerder te zijn gebruikt om andere groepen regenten uit te sluiten, zoals in de zeventiende eeuw gewoon was.

Hof van Utrecht, het drostambt aan de Vaart, het kameraar-ambt van de Leckendijk, Raad van Staten, generaliteitsrekenkamer, admiraliteiten van Amsterdam, Rotterdam, Noorderkwartier, Zeeland en Friesland, bewindhebbersambten van de Oost- en Westindische compagnieën, de ontvanger van het ene en het andere deel der generale middelen, ontvanger van de twintigste en veertigste penning en de ontvanger van bisschopstienden, de sesjarige kleine toerambten, de grote toerambten. Voor wie nog geen ambten heeft: het recht om het politie- en gerecht- momboirkamer-, onderschoutambt en het klerkambt van de politie te vergeven. De Bruin en Pietersma onderschrijven dat de belangrijkste ambten bij meerderheid van de stemmen werden vergeven, De Bruin, Pietersma, De familie Martens in politiek en bestuur', 55. Een aantal van die zeer lucratieve functies, waarbij een meerderheid vereist was, waren het ontvangerschap van de 20e en 40e penning, de ontvangers van de generale middelen en de gecommiteerden ter Staten-Generaal.

⁶⁸ Met 'tweede magt', bedoelt hij dat het een aanvulling is op het reglement van de vroedschap van september 1713, al zou het correcter zijn om van een correspondentie in de 'derde macht' te spreken. Het is namelijk een afspraak naast de reglementen van de vroedschap én van de classis.

⁶⁹ De Witte van Citters, *Contracten van correspondentie*, 221.

⁷⁰ Adams, *The familial state*, 146-147.

⁷¹ De Witte van Citters, *Contracten van correspondentie*, 221.

Het was dus het merkwaardige getrapte systeem, de onderverdeling van de vroedschap in twee klassen, waardoor het mogelijk werd om een kunstmatige meerderheid in de vroedschap te verkrijgen. In het oude systeem was een factie van eenentwintig vroedschappen nodig om de ambtenverdeling in handen te krijgen. Als iemand uit de eigen factie overliep, kon de balans compleet omslaan en kon men zo jarenlang verstoken zijn van ambten. In het nieuwe systeem kon men baanzekerheid voor de eigen factie garanderen met slechts een meerderheid in één der beide klassen, wat de 'factiediscipline' stukken makkelijker maakte. Men had weliswaar minder te winnen (slechts de helft van alle ambten) maar ook vooral veel minder te verliezen. Daarnaast was de mogelijkheid om de gehele vroedschap te domineren nog steeds aanwezig: een factie met elf vroedschappen in beide klassen (22 in totaal) kon, net zoals voorheen *alle* ambten monopoliseren.

Hoewel de veroordelende houding van veel negentiende-eeuwse historici over de contracten enigszins achterhaald en anachronistisch is, leken deze negen regenten zich bewust te zijn geweest dat zij iets onacceptabels deden. De reglementen van vroedschap en klassen werden openbaar gemaakt maar deze regenten hulden zich in duisternis, zij

'belooven heylighlijck al hetgeene onder ons is verhandelt en gedaen [...] geheym te houden, noyt aen ymandt, wie hij oock soude moogen zijn, iets te openbaere van datgene dat bij ons is gearresteert en geconcludeert, alsmede te menageeren de plaats daar wij bij malkander sullen komen of sijn geweest'.⁷²

Geheim zijn niet alleen de afspraken, maar ook de identiteit van de negen heren. Het stuk is niet ondertekend en de negen heren zijn 'ons alle bekend', maar ze hebben geen sporen achter willen laten van hun identiteit.⁷³ Behalve afspraken over hun vriendschap en de geheimhouding werden natuurlijk ook gewoon afspraken gemaakt over de te verdelen ambten in hun classis: zij zullen zich daarbij houden aan de reglementen van de vroedschap en hun classis maar binnen die laatste wel 'trachten malkander door inductie en

---

⁷² HUA 702.89 *Stukken betreffende de eerste der beide klassen, waarin de Vroedschap sedert 1713 verdeeld was voor de begeving der stedelijke ambten, 1714-1728.*

⁷³ Het kan zijn dat het niet ondertekend is omdat deze bron slechts een afschrift van het origineel is. In de andere classis werd het document wél ondertekend.

persuasie', de beste baantjes te geven, waarbij de precieze verdeling wordt bepaald door de 'ousten Heer van ons negen'.

Dit document dat de 'eeuwigdurende vriendschap' vastlegde binnen de eerste classis, waarvan op dat moment Cornelis Quint burgemeester was, was echter niet ondertekend. Dat was wel het geval bij de afspraken van 6 oktober 1720 tussen twaalf regenten uit de tweede classis van burgemeester Arnoud Spoor.⁷⁴ Opvallend is dat dit stuk zich bevindt in het archief van burgemeester Cypriaan Berger (1735-1786), specifiek in een stapel papieren 'afkomstig van Cornelis Quint'.⁷⁵ De burgemeester van de eerste classis!

Deze reglementen werden, zoals gezegd, in het leven geroepen om de 'rust, ende eenigheid onder de leden van deese vergadering' te bewaren, retoriek die in lijn is met wat zich elders in de Republiek afspeelt. Hoewel een meerderheidsstem voor een eerlijke verdeling *kan* zorgen, lijkt daar echter geen sprake van te zijn geweest. De vraag is of het systeem dat in de zomer van 1713 werd ingevoerd, bedoeld was om de ambten eerlijk te verdelen of om juist bepaalde groepen buiten te sluiten. Het meest waarschijnlijke is dat het systeem *aanvankelijk* bedoeld was om de ambten eerlijk te verdelen maar dat factiestrijd een 'unintended consequence' was van het systeem. Volgens De Bruin en Pietersma werd het reglement van september 1713 simpelweg ingevoerd om het verdelen van stedelijke en gewestelijke ambten nog soepeler te laten verlopen.⁷⁶ Deze theorie wordt ondersteund door het feit dat de politici die in de jaren daarna de dienst uit zouden maken niet betrokken waren bij het opstellen van het eerste reglement.⁷⁷ De reglementen van de aparte classes, waarin de ambten per meerderheidsstem werden vergeven, en de geheime afspraken binnen die classes wijzen er echter op dat het systeem later gebruikt zou worden om bepaalde groepen regenten uit te sluiten.

---

⁷⁴ De classes werden steeds vernoemd naar de persoon uit die classis die op dat moment burgemeester was.

⁷⁵ Berger was burgemeester van 1764-1766 en 1780-1782. Quint was de oom van Berger's vrouw en de stukken zijn waarschijnlijk bij de dood van Quint's zoon Thadeus in 1754 bij Berger terecht gekomen. W.C. Schuylenburg, 'Inventaris bij 753 C. Berger, als burgemeester van Utrecht', *Het Utrechts Archief* (1915).

⁷⁶ De contracten van correspondentie maakten het mogelijk voor 'regent dynasts to close ranks against outside pressures. It frustrated some attempts to encroach on regent prerogatives', Julia Adams, *The familial state*, 147.

⁷⁷ De Bruin, Pietersma, *De familie Martens in politiek en bestuur*, 54.

Quint: ‘matador’ van de correspondentie

De afspraken tussen de twaalf regenten uit de tweede classis vertonen veel stilistische en inhoudelijke gelijkenissen met die van de ‘negen oprechte trouwe vrinden en regenten van eer en deught’. Dezelfde formuleringen over vriendschap en de stabiliteit van de regering en de regels voor de verdeling van de ambten komen ook vaak overeen.⁷⁸ Is dat omdat Cornelis Quint zich met het opstellen van beide contracten heeft bemoeid? Het is mogelijk dat dit standaardformuleringen waren en er geen sprake van onderlinge bemoeienis was. Als wij Aalbers geloven als hij zegt dat Quints positie binnen zijn classis onomstreden is, dan is het niet erg waarschijnlijk dat zijn correspondentie maar uit negen regenten bestaat. Deze negen heren zullen dus eerder de tegenstanders van Quint zijn geweest.

Over Cornelis Quint en zijn rol in de Utrechtse politiek is relatief weinig bekend, zeker als men het vergelijkt met zijn evenknieën in Hollandse steden, zoals Joan Corver in Amsterdam.⁷⁹ Dat is merkwaardig, gezien de ijzeren greep die hij over de Utrechtse politiek had, als wij de weinige literatuur over Quint mogen geloven. Aalbers gaat slechts zijdelings in op Quint’s politieke machinaties en in Van der Aa’s, *Biografische woordenboek* (1872) staat slechts dit korte, zeer algemene fragment, dat zeker uitnodigt tot meer onderzoek: ‘Doch Quint een man van buitengewoon verstand en menschenkennis, en daarenboven zeer ervaren in staatszaken, bestuurde beide partijen, en beschikte naar welgevallen met zijn aanhang over alle bij den raad te begeven commissiën en ambten’.⁸⁰ Aalbers noemt Quint, ‘de matador van de correspondentie’, zonder in al te veel detail te treden.

Het feit dat het contract van correspondentie binnen de tweede classis uit 1720 dus in bezit was van Quint, lijkt te betekenen dat hij ook in die tweede classis een flinke vinger in de pap had. Dat sluit aan bij de constatering van Van der Aa en Aalbers. Met betrekking tot de

---

⁷⁸ Tot de leden van deze correspondentie behoorden: A. Spoor, Philips Ram, B.W. Ploos van Amstel, Heycop, Royen, Voorst, Strick van Linschoten, Bronckhorst, Copes, Stephanus van Muyden, J.W. van Mansfelt en A. van Wijck. *HUA 753.70 Conventie over het begeven van de stedelijke ambten tussen twaalf leden van de vroedschap, behorende tot de classis van burgemeester Spoor. Afschrift, 1720.*

⁷⁹ Over die laatste is met name Porta’s *Joan en Gerrit Corver* erg geschikt voor een vergelijking. Cornelis Quint verdient een vergelijkbare studie.

⁸⁰ A.J. van der Aa, *Biografisch woordenboek der Nederlanden, bevattende Levensbeschrijvingen van zoodanige Personen die zich op eenigerlei wijze in ons Vaderland hebben vermaard gemaakt XV* (Haarlem 1872), 553; Aalbers, ‘Met en zonder stadhouder’, 247-248.

machtsverhoudingen binnen de tweede classis, begint Aalbers' narratief pas in 1724, wanneer er een machtsstrijd ontstaat tussen Lucas van Voorst (1670-1738) en Johan van Nellesteyn, met die laatste ten slotte als winnaar.⁸¹ Dat laatste blijkt uit het 'reglement van de classis van de burgemeester Nellesteyn (1731-1733)' dat in 1865 door S. Muller is gepubliceerd.⁸² Deze correspondentie is opgericht door 'tien voorsittende Heeren', maar had wel 'twaalf Corresponderende [Heeren]'. Het lijkt er dus op dat Nellesteyn zijn macht in deze periode uitbreidde van tien naar twaalf leden van zijn classis en zo een absolute meerderheid binnen zijn classis verkreeg.

Quints macht in 1720 was nog vrij absoluut, ook in de tweede classis waar hij geen deel van uitmaakte. Van de geheime afspraken van twaalf regenten uit die classis was hij gewoon op de hoogte. Wat de loyaliteit van de andere acht vroedschappen in de tweede classis is, daar kunnen we alleen maar naar gissen, op basis van deze bronnen. De reden dat Quint aanvankelijke zo'n sterke positie had in de twee classes komt wellicht ook door het overlijden van Everhard van Sijpesteyn. Het eerste contract van correspondentie in de zomer van 1713 werd opgesteld bij hem thuis, terwijl hij burgemeester was. Enkele weken later overleed hij echter: wellicht leidde zijn dood tot een machtsvacuüm.

Quint bleef tot zijn dood in 1743 stevig in het zadel. In 1735 schrijft zijn zoon Thadeus in zijn dagboek het volgende:

'op den 2 maj 1735 heeft mijn vaeder aan sijn huijs de Correspondentie gehad, daar waren 14 Heeren present, absent de

---

⁸¹ Ibidem, 247-248, Johan van Nellesteyns broer, Hendrick, had een vrij sterke positie in de Staten van Utrecht, waar hij in 1733 zelfs president van werd. Deze broederlijke samenwerking vertoont gelijkenissen met de gebroeders Pesters die na 1747 op een soortgelijke manier opereerde: de ene in de Utrechtse vroedschap, de ander in de Statenvergadering.

⁸² S. Muller, 'De magistraatbestelling te Utrecht onder de Republiek', *Kroniek van het Historisch Genootschap XXXI* (1875), 289-331. De kans is groot dat Aalbers zijn conclusies (mede) op dit stuk heeft gebaseerd. Het is onduidelijk of Muller deze titel aan het stuk heeft gegeven of dat dit ook op het origineel terug te vinden is.

Burgemeester Van Soestdijk [...] en mijn heer van Enden [...] en mijn Hr [Bonifacius] Pous'.⁸³

Dat het huis van Quint als vergaderruimte van zijn classis werd gebruikt impliceert dat hij een belangrijke positie had. Daarnaast stelden in 1740 twaalf vroedschappen (onder wie de bovengenoemde Cypriaan Berger) een correspondentie op om in te voeren na de dood van Quint, naar aanleiding van diens slechte gezondheid.⁸⁴ In het dagboek van Thadeus Quint wordt gesproken van 'de 14 goede vrienden van Hr burgemeester Ubingh' (12 regenten plus Ubingh en Thadeus Quint) die bij Thadeus op bezoek kwamen voor 'twee schotels met kreeften'.⁸⁵ Erg succesvol lijkt dit 'reglement', zoals veel correspondenties eufemistisch worden genoemd, niet te zijn geweest. Aalbers: 'onmiddellijk na [Quint's dood in 1743, JD] werden zes leden uit diens correspondentie gestoten'.⁸⁶ Wel geeft het aan dat Quint op het eind van zijn leven nog in ieder geval twaalf bondgenoten binnen zijn classis heeft gehad én dat het alles behalve pais en vree in de vroedschap was. Na zijn dood was niemand in staat zijn positie binnen de eerste classis over te nemen: 'niemand wierp zich het hoofd op, en de zaken bleven dobberen, tot dat eindelijk, na de verheffing van Willem IV tot stadhouder, alles wederom op den voet, zoo als het vóór 1702 was geweest, terugkeerde', aldus A.J. van der Aa.⁸⁷

1713-1762: 'De baantjescarrousel'⁸⁸

De geheimhouding die wordt gehanteerd rondom de contracten van correspondentie, dwingt ons om een ander instrument te vinden voor het

⁸³ HUA 753.127 *Nieuwe tijdingen, aantekeningen betreffende gebeurtenissen uit de jaren 1733-1744*. Ook in de daaropvolgende jaren, tot de dood van Cornelis Quint, vermeldt Thadeus soortgelijke bijeenkomsten, altijd in het huis van Quint.

⁸⁴ Ondertekend door 'Ubingh, Burman, I.F. Godin, Berger, A.F. Godin, van Harscamp, Van Roijen, Verborcht, Wttewael van Stoetwegen, J.C. Martens, Roëll, Westrenen'. HUA 753.127 *Nieuwe tijdingen, aantekeningen betreffende gebeurtenissen uit de jaren 1733-1744*.

⁸⁵ Namelijk: Papendorp, Verborcht, Burman, Stoetweegen, Godin, Martens, Berger, Roël, Cockengen, Westrenen, Harscamp, Van Royen en (Thadeus) Quint.

⁸⁶ Aalbers, 'Met en zonder stadhouder', 247.

⁸⁷ Van der Aa, *Biografisch woordenboek*, 553.

⁸⁸ Het jaar '1762' is gekozen omdat dat het laatste jaar is dat een vroedschap uit 1713 of 1720 het burgemeesterambt bekleedt: Isaac Verborcht; Helaas zijn niet alle bronnen voor de gehele periode beschikbaar. Zo zijn de ambten die door de Staten van Utrecht worden verdeeld slechts beschikbaar voor de periode 1715-

onderzoeken van de machtsverhoudingen binnen de vroedschap. Het beoogde doel van de contracten was het verdelen van de baantjes onder een kleine groep regenten. Daarom loont het om te kijken naar de daadwerkelijke verdeling van de functies.⁸⁹

De belangrijkste graadmeter voor de macht van politici was het burgemeesterschap.⁹⁰ In Utrecht waren er twee burgemeesters, met een termijn van twee jaar, en hun positie was met name belangrijk doordat zij vele functies en ambten konden vergeven aan vrienden of familie. Elke classis leverde één burgemeester en in de eerste classis was er maar één ander persoon die dichtbij Cornelis Quint, 'de matador' van de contracten van correspondentie, kwam, wat betreft burgemeesterstermijnen: Isaac Ubinger (†1753). Quint vervulde dit ambt zeven maal, Ubinger vier keer (zie tabel 5). Het zou ook Ubinger zijn die de architect van de correspondentie van 1742 was na het wegvalen van Cornelis Quint.⁹¹ Opvallend is dat Cornelis van Lidth de Jeude (†1714) driemaal burgemeester was vóór 1713, maar geen enkele keer daarna.⁹² Of hij opzettelijk buiten de macht is gehouden

---

1728. Voor de commissieambten heb ik mij daarnaast beperkt tot het jaar 1714 (een aantal belangrijke zesjarige ambten heb ik ook voor het jaar 1720 meegenomen). Dit laatste is gedaan vanwege tijdsdruk: het commissieboekje is een zeer uitgebreide (en rijke) bron en om voor elk jaar voor alle 50 vroedschappen deze bron door te pluizen zou buiten de omvang van deze scriptie zijn.

⁸⁹ Op de website van Het Utrechts Archief zijn alle functionarissen van de stadsregering opgenomen en in het archief zelf zijn het zogenaamde 'commissieboekje' en een grootboek met 'de begevingen van grote en kleine ambten bij tourbeurten door de leden der Staten' te raadplegen. In dat laatste stuk zijn de meest lucratieve ambten opgenomen: de ontvangers van de generale middelen, van de 20e en 40e penning en de 'bewindhebberschappen' van de compagnieën en admiraliteiten. 'Functionarissen', *Het Utrechts Archief* (<https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mivast=39&mizig=156&miadt=39&milang=nl&miview=ldt>); De commissiefuncties zijn gevonden aan de hand van HUA 702.105 'Commissieboekje', *lijst van de leden der Vroedschap, tot verschillende zaken gecommiteerd, 1684-1783*. Een aantal belangrijke andere functies (rekenkamer ter generaliteit, het ontvangerschap van het ene en andere deel der generale middelen en van de 20e en 40e penning, de gewestelijke rekenkamer en de posities bij de admiraliteiten) zijn afgeleid aan de hand van HUA 233.403 'Ligger, berustende ter secretarie, van de begevingen van grote en kleine ambten bij tourbeurten door de leden der Staten, 1740. Met memories van de tot 1728 gedane begevingen en extracten dd. 1702-1723 betreffende de verloting van de ambten.

⁹⁰ Lindemann, 'Defining corruption', 587.

⁹¹ Quint behoorde in 1708 tot de aanhang van de Nieuwe Plooi; Ubinger tot de Oude Plooi.

⁹² Zie pagina 57 voor een verklaring.

door Quint en consorten of dat hij de beurt liet aan jongere vroedschappen is moeilijk te zeggen, al is het wel tekenend dat hij ook weinig andere functies bekleedde (zie tabel 6). Twee andere belangrijke functies, naast het burgemeesterschap zijn het schoutambt en afgevaardigde naar de Staten-Generaal. Met name Hendrick van Soestdijck (1672-1743) kreeg deze functies toebedeeld.

De Bruin en Arendsma schrijven over het vroedschap Jacob Martens (1671-1729) dat hij een belangrijk persoon was binnen de Utrechtse politiek. Dat baseren zij op de ambten die hij bekleedde: extra-ordinaris afgevaardigde naar de Staten van Utrecht, lid van de Staten Financiekamer, schepen, commissaris tot de posterijen, boekhouder van de Aalmoezenierskamer, secretaris van de eerste classis. Daarnaast bekleedde hij een meer dan gemiddeld aantal posities in de vroedschapscommissies.⁹³ 'Meer dan gemiddeld' is nog voorzichtig gezegd: Wat betreft de commissieambten en functies in de vroedschap in het jaar 1713 was Martens recordhouder, hij staat bovenaan de lijst, wat betreft ambten per jaar (zie tabel 6). Daarnaast was hij burgemeester van 1727-1729. Ook was hij samen met Ubingh één van de correspondenten van 1742, wat de conclusie van De Bruin en Arendsma over de politieke positie van Martens onderschrijft. Opvallend is wel dat Quint en Ubingh, de ogenschijnlijke leiders binnen de eerste classis, niet zoveel van deze ambten vervullen: zij staan op respectievelijk de negende en zeventiende plaats (zie tabel 6).⁹⁴

Er is een aantal vroedschappen waarvan het lijkt alsof ze niet tot de 'bovenliggende factie' behoren, zij vervulden relatief weinig (belangrijke) functies: Daniël de Milan Visconti (1652-1741) en vader en zoon Verborcht: Cornelis (1645-1721) en Isaac (1690-1765). De Milan Visconti is één van de weinige vroedschappen wiens leven in iets meer dan detail beschreven is. J. Aalbers verhaalt de vernedering waaraan De Milan Visconti wordt onderworpen door Cornelis Quint, naar aanleiding van de adellijke pretenties van De Milan Visconti, wat de suggestie wekt dat zij allesbehalve vrienden

---

⁹³ De Bruin, Arendsma 'De familie Martens in politiek en bestuur', 55-56. Zij noemen expliciet het goede salaris van de Staten Financie kamer: 'f 1000 per jaar en een presentiegeld van f 3 voor elk van de vier vaste vergaderdagen per week'.

⁹⁴ Daarbij moet worden opgemerkt dat Ubingh en Quint na Daniël Milan de Visconti de langstzittende vroedschappen zijn met 49 en 51 jaar, tegenover Jacob Martens met 20 twintig jaar. Een mogelijke verklaring is ook dat een commissieambt beneden de waardigheid van iemand als Quint was.

waren.⁹⁵ Na het vervullen van het schoutambt in 1712 was zijn carrière nagenoeg voorbij, wat die indruk versterkt. De persoon die, wat betreft functies, helemaal onderaan de pikorde staat was Isaac Verborcht.⁹⁶ Hij was weliswaar twee keer burgemeester maar dat was wel in de jaren ná 1747. Zijn vader, Cornelis was óók burgemeester geweest, maar in 1710-1712. In de periode 1713-1747 maakte de familie Verborcht geen deel uit van de heersende correspondentie.⁹⁷

De machtsverhoudingen binnen de tweede classis waren minder eenduidig. Daar was namelijk niet één figuur duidelijk toonaangevend, zoals Quint dat in de eerste classis was. Lucas van Voorst lijkt de meest invloedrijke persoon te zijn geweest, hij was drie keer burgemeester (zes jaar in totaal). Johan van Nellesteyn (1768-1741), Adriaan van Bronckhorst (1650-1738) en Johan Pieter van Mansvelt (1686-1756) allen twee keer. Van Nellesteyn was ook al voor 1713 een keer burgemeester, Arnoud Spoor was dat drie keer en eenmaal ná 1713 (Zie tabel 7). Hoewel de identiteit van de 'corresponderende Heeren' van de eerste classis onbekend is, geldt dat niet voor de twee classis. Wat opvalt is dat, op Van Nellesteyn, Jan Carel van der Muelen (1672-1738) en Johan Breyer (1660-1749) na, alle burgemeesters in de periode na 1713 deel uitmaken van dezelfde correspondentie. Aalbers schrijft dat Van Nellesteyn oorspronkelijk deel uitmaakte van dezelfde factie als Van Voorst; deze tabel lijkt erop te wijzen dat er vanaf 1720 een breuk was waarbij Van Nellesteyn pas op zijn vroegst in 1731 opnieuw het burgemeesterambt wist te veroveren.⁹⁸ Ook een van de bondgenoten van Van Nellesteyn, Johan Breyer, was van 1713 tot 1717 nog schout, een

---

⁹⁵ De Bruin, 'Kasteelbezit' en Aalbers 'Met en zonder stadhouder'. Aalbers noemt Quint aan de hand van deze interactie 'een intelligent intrigant', J. Aalbers, 'Geboorte en geld. Adel in Gelderland, Utrecht en Holland tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw' in: J. Aalbers en M. Prak ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noorderlijke Nederlanden* (Meppel 1987), 56-78, aldaar 64.

⁹⁶ De enige echt belangrijke functie die hij in de periode 1713-1747 bekleedde was het ontvangerschap van het ene deel der generale middelen in de jaren 1728-1734. Dat hij werd 'weggepromoveerd', zoals in Hoorn gebeurde bij sommige ambten, is mogelijk maar niet waarschijnlijk. Men kon voor het vervullen van het ontvangerschap in Utrecht blijven wonen, in tegenstelling tot sommige ambten ter generaliteit.

⁹⁷ Hij is wel één van de ondertekenaars van het contract van 1742. Hoe dat precies komt, is moeilijk te beantwoorden en kunnen we alleen over speculeren.

⁹⁸ Het is mogelijk, maar minder waarschijnlijk, dat de breuk zich al eerder voordeed. Van Nellesteyn was echter tweemaal burgemeester in de periode 1713-1720. Het is natuurlijk ook mogelijk dat hij in deze jaren de leider van een andere, onbekende correspondentie was.

belangrijk ambt. Hij zou pas in 1737 weer een belangrijk ambt vervullen toen hij burgemeester werd. Saillant genoeg behoorden Isaac Verborcht, Van der Muelen en Breyer tot de regenten die in 1674 of vlak daarna door de stadhouder benoemd werden tot de vroedschap.⁹⁹

Als we nog eens kijken naar de ambten in het commissieboekje en binnen de vroedschap, dan zien we dat Johan Heycop (1653-1722) de evenknie is van Martens: hij vervulde de meeste ambten binnen de vroedschap (zie tabel 8). Ook Van Voorst, Van Bronckhorst en Nellesteyn staan in de top vijf, hoewel Van Mansvelt het beduidend slechter doet. Lucas van Voorsts zoon Martinus werd in 1727 ook nog schout. We zien dat de twaalf corresponderende heren goed vertegenwoordigd zijn en dat Van Nellesteyn en Van der Muelen (waarschijnlijk bondgenoten, Van der Muelen werd direct na Van Nellesteyn burgemeester in 1733) de enige uitzonderingen zijn.¹⁰⁰

Op basis van deze gegevens kunnen we dus het beeld dat uit de contracten van correspondentie is ontstaan enigszins aanvullen. De Jong, Kooijmans en Prak hebben naast de formele politieke regels en de verdeling van ambten, ook de familiebanden tussen de regenten onderzocht. Zoals politiek en economie niet los van elkaar te zijn zien, is dat ook het geval voor enerzijds de politiek en de familie en anderzijds de familie en de economie in de vroegmoderne tijd niet los van elkaar te zien.¹⁰¹ Ook uit het contract van de negen heren uit de eerste classis bleek dat het familiebelang erg belangrijk was voor de regenten.¹⁰² Helaas zijn op basis van het korte genealogische onderzoek dat ik heb gedaan, slechts hele voorzichtige uitspraken te doen.¹⁰³

Zo blijkt dat vooral dat de families Jacob Martens en Isaac Ubingh nauw verbonden zijn en dat zij ook binnen de eerste classis veel

---

⁹⁹ Wellicht werkte de oude tegenstelling tussen prins- en staatsgezindheid nog door.

¹⁰⁰ Rudolph Anthony van Muyden was niet één van de corresponderende heren maar wel de zwager van Stephanus van Muyden. Dit maakt het aannemelijk dat zij ook bondgenoten waren.

¹⁰¹ G. Coumans, 'Geld en geluk. De familie Van der Muelen in gezinshistorisch perspectief 1600-1800', *JOU* (1984), 99-120, aldaar 103-107.

¹⁰² Zie Julia Adams, *The familial state* en Julia Adams, 'Culture in rational-choice theories of state-formation' in: G. Steinmetz ed., *State-culture. Theoretical approaches* (Ithaca 1999), 98-122.

¹⁰³ Genealogisch onderzoek is echter erg tijdrovend. Daarom zijn in dit onderzoek slechts de namen van moeders, zussen en dochters en hun echtgenoten opgezocht in de doop-, trouw- en begraafboeken.

familiebanden hebben. De vrouw van Jacob Martens was bijvoorbeeld aangetrouwde familie van Isaac Ubingh.¹⁰⁴ Van een strikte scheiding in twee kampen die iets over de factieverhoudingen zouden kunnen zeggen, lijkt geen sprake. Dat kan komen doordat het conflict tussen Van Voorst en Nellesteyn zich ontpopte *binnen* hun correspondentie. We zien dit ook in Hoorn: de allianties binnen een beperkt aantal gevestigde regentenfamilies verschuiven meerdere malen (ook rond het rampjaar en in de stadhouderlijke jaren zijn er flink wat regenten die ‘overstappen’ naar het andere kamp) waardoor zij ons niet bijster meer vertellen. In Gouda verschoof in 1704 de machtsbalans tussen de twee facties door het overlijden van een belangrijk lid van de factie, gecombineerd met het overlopen van een ander naar de onderliggende factie.¹⁰⁵ Een vollediger prosopografisch onderzoek kan wellicht een ander beeld opleveren.

1747 en verder

Na 1747 werd het oude, stadhouderlijke bewind hersteld. Willem IV kon daarbij handig gebruik maken van de interne verdeeldheid onder de Utrechtse regenten.¹⁰⁶ I. Vijlbrief schrijft in zijn proefschrift *Van anti-aristocratie tot democratie* (1950): ‘Degenen, die “buiten de correspondentie” gehouden waren – haar reglement is van 24 juli 1713 – wrokten over hun achteruitzetting en bereidden hun tegenstanders zodanige moeilijkheden, dat zij op 1 Mei maar in principe besloten om het stadhouderschap te herstellen, “meer vreesende hunne onderlinge oneenigheeden [...]”’.¹⁰⁷ Wie dat precies waren, vertelt Vijlbrief niet, maar het is niet onaannemelijk dat onder deze groep Isaac Verborcht en de gebroeders Pesters vielen. Die laatsten zouden de dienst gaan uitmaken onder het nieuwe stadhouderlijke regime. Hun vader, Nicolaas, was één van de regenten die geen deel uitmaakte van de correspondentie van Arnoud Spoor.

¹⁰⁴ HUA 711.9-439 (doop van Isaak Martens, zijn vader was Jacob Martens, zijn moeder Deliana Margreta Voet van Winsen, de getuigen Isaak Ubingh en Hendrina Elisabeth Voet van Winsen), HUA 711.130-390 (begravenis van Hendrina Elisabeth Voet van Winsen, haar partner was Isaac Ubingh).

¹⁰⁵ De Jong, *Met goed fatsoen*, 54.

¹⁰⁶ De Bruin, ‘De prins en zijn regenten’, 269.

¹⁰⁷ Vijlbrief, *Van anti-aristocratie tot democratie*, 130. Vijlbrief baseert zich hierbij op Gijsbert Jan van Hardenbroek, heer van Bergestein, Lockhorst, president van de Utrechtse ridderschap en gedeputeerde ter generaliteit, zie: F.J.L Krämer, *Gedenkschriften van Gijsberg Jan van Hardenbroek (1747-1787)* (Amsterdam 1901), 1.

Vanaf 1747 werden de stadhouders, Willem IV en V, wederom vertegenwoordigd door een luitenant-stadhouder, aanvankelijk Johan Daniël d'Ablaing van Giessenburg, later door de gebroeders Jan en Willem Nicolaas Pesters. De macht van de stadhouder in Utrecht was in het Eerste Stadhouderloze Tijdperk al groot in vergelijking met de andere gewesten, na 1747 breidden zijn bevoegdheden zich nog veel verder uit. De gebroeders Pesters maakten flink gebruik van het systeem van contracten van correspondentie uit het Tweede Stadhouderloze Tijdperk.¹⁰⁸ De 'Pesteriaanse cabale', ook wel de 'Stichtse pest', zou zo tot de Patriottentijd de dienst uitmaken in Utrecht, telkens gebruik makend van contracten van correspondentie: niet ten behoeve van de gehele politieke klasse maar slechts voor henzelf en hun bondgenoten. De correspondentie van de gebroeders Pesters bestond uit een meerderheid van 24 vroedschappen, verspreid over de twee classes. De factiestrijd zou nog minstens tot de Patriottentijd voortduren toen de onderliggende frustraties weer tot uitbarsting kwamen.¹⁰⁹

1713-1747: De politieke elite, conclusies

Concluderend aan de hand van de contracten van correspondentie, ambten en familiebanden van de vroedschappen, kunnen wij stellen dat van 'rust, ende eenigheid onder de leden van deese vergadering' naar buiten toe wel sprake was, maar dat dit alleen kon doordat bepaalde politici de touwtjes stevig in handen hadden. Ondanks de machtsstrijd tussen Van Voorst en Van Nellesteyn in de tweede classis, kon Cornelis Quint ongestoord zijn gang gaan. Door het splitsen van de vroedschap in twee classes, hoefde Quint slechts een meerderheid onder de twintig vroedschappen van zijn classis te behouden om zijn positie te handhaven, zonder dat het aantal leden van de vroedschap hoefde worden teruggebracht, zoals in een aantal

---

¹⁰⁸ Renger de Bruin, 'De prins en zijn regenten (1747-1780)', in: C. Dekker en J. Aalbers red., *Geschiedenis van de provincie Utrecht van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997), 266-276, Van der Aa, *Biografisch woordenboek*, 222, Vijlbrief, *Van aristocratie*, 139, Potjewijd, 'Utrecht en de stadhouders', 35-58, Witte van Citters, *Contracten*, xi-xii, A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Den Haag 1990), 247-258.

¹⁰⁹ Roorda, 'Prins Willem III en het Utrechts regeringsreglement', 93, De Bruin, *Burgers op het kussen*, 98, De Bruin, 'De prins en zijn regenten', 269-256, De Bruin en Pietersma, 'Op geborduurde kussens', 61-64. Zie voor deze periode ook Potjewijd 'Utrecht en de stadhouders' en Gabriëls, *De heren als dienaren*.

Hollandse steden gebeurde. Daardoor was er nog steeds ruimte voor de bestaande regentenklasse om een politieke carrière op te bouwen. Zo'n veertig jaar later zou het classensysteem 'een middel in de hand der Stadhoudersgezinden [zijn] om een groot bestuurscollege als de Vroedschap van Utrecht, onder controle te houden', in de woorden van K. Potjewijd.¹¹⁰ De gebroeders Pesters zullen dit ongetwijfeld van Cornelis Quint hebben geleerd.

In de tweede classis was aanvankelijk de groep regenten rondom Lucas van Voorst dominant. Van Bronckhorst en Van Mansvelt behoorden tot de *top dogs* van deze correspondentie. De belangrijkste regenten van de onderliggende factie waren Johan van Nellesteyn, Johan Breyer en Jan Carel van der Muelen.¹¹¹ Met name de burgemeesterschappen lijken eerlijk verdeeld te zijn geweest onder de twaalf 'corresponderende Heeren', wat in iets mindere mate geldt voor de ambten in de vroedschap, de commissies en in de Staten van Utrecht. Vóór de factiestrijd van 1720 lijkt het pais en vree te zijn geweest binnen de tweede classis. De familiebanden zijn binnen de tweede classis minder bruikbaar om de verhoudingen binnen de vroedschap te reconstrueren doordat het conflict *binnen* de correspondentie ontstond.¹¹²

De mannen die het in de eerste classis voor het zeggen hadden, waren Cornelis Quint en Isaac Ubingh en eventueel zijn ook Jacob Martens en Hendrick van Soestdijck tot de kerngroep te rekenen. Het zijn vader en zoon Verborcht, De Milan Visconti en Cornelis van Lidth de Jeude die aan de zijlijn staan. Een aantal regenten van de onderliggende klasse waren vlak na 1672 door Willem III benoemd tot de vroedschap en het lijkt dus dat die verbondenheid stand heeft gehouden tot in de achttiende eeuw.

Misschien wel de belangrijkste vraag is: wat waren de onderlinge verhoudingen tussen de twee classen? Wie waren Quint's bondgenoten in de tweede classis? Hier zijn twee aanknopingspunten voor. Het eerste is dat Quint (aangetrouwde) familie was van Lucas van Voorst, het tweede is dat documenten over de correspondentie van Van Voorst in het bezit waren van

---

¹¹⁰ Potjewijd 'Utrecht en de stadhouders', 56-57.

¹¹¹ Zijn zoon, Joseph Elias van der Muelen was ontvanger van de 20e en 40e penning in 1733.

¹¹² Genealogisch onderzoek hiernaar zou interessant zijn: veranderde de familiepolitiek drastisch na het begin van de strijd tussen Van Voorst c.s. en Van Nellesteyn c.s.?

Quint. Van Nellesteyn was verzwagerd aan een aantal figuren uit de eerste classis, maar gezien zijn aanvankelijke bondgenootschap met Van Voorst en de onduidelijke verhoudingen binnen die eerste classis, zijn daaruit geen duidelijke conclusies te trekken.

In dit hoofdstuk stonden de politieke verhoudingen centraal, maar een belangrijke factor in de politiek van de achttiende eeuw is tot nu toe achterwege gelaten: geld. In het volgende hoofdstuk wordt de relatie tussen vermogen en politieke macht voor de Utrechtse regenten onderzocht.¹¹³

---

¹¹³ Van Bronckhorst en van Soestdijck zijn achterwege gelaten in de vermogensanalyse vanwege tijdgebrek.

3. Overvloed en onbehagen¹¹⁴

We hebben in het voorgaande hoofdstuk kunnen zien op welke manieren de lakens werden uitgedeeld binnen de vroedschap van Utrecht en belangrijker nog, door wie dat gebeurde. Van de helemaal boven- én onderaan de pikorde staan zal ik in dit hoofdstuk de financiële positie uitlichten. Correspondeert rijkdom met macht? En hoe waren de vermogens van de belangrijkste en minst belangrijke regenten samengesteld?

Industriële en agrarische malaise en financiële bloei

Voordat we in de vermogens van de Utrechtse regenten duiken, is het belangrijk om een korte schets van de economische context te maken. In wat voor economie opereerden de Utrechtse regenten?

Hoewel Holland en Zeeland duidelijk provincies gericht op de zee en landgewesten als Brabant en Overijssel op de landbouw waren, is de economie van Utrecht minder eenduidig. Van oudsher was de stad Utrecht een bestuurlijk centrum, waar de bisschop zetelde en ook na de Reformatie bleef het een centrum van politieke en bestuurlijke instellingen zoals de Staten en het Hof van Utrecht en de kapittels. Pachten en tienden en renten vormden een groot deel van de inkomsten van de stad.¹¹⁵ Daarnaast kende de provincie slechts matige transportverbindingen waardoor de stad nauwelijks aan buitenlandse handel en visserij kon doen, en hadden de gilden, die het ambachtelijke kleinbedrijf vertegenwoordigden, aanvankelijk een sterke positie, wat wijst op het belang van de nijverheid op de economie. De Utrechtse nijverheid had echter hoofdzakelijk een lokaal-verzorgend karakter en ook de belangrijkste sector, de textielindustrie, stelde in vergelijking met steden als Leiden niet veel voor. Vanaf de jaren '60 van de zeventiende eeuw, kenden stad en provincie een periode van economische stagnatie, die met name in de textielindustrie sterk gevoeld werd. Na een korte periode van herstel stortte de economie in 1730 wederom in, wat het

---

¹¹⁴ Hoofdstuktitel naar Simon Schama, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1988).

¹¹⁵ R.N.J. Rommes, 'Werken in de stad' in: C. Dekker, *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997), 195-212, aldaar 195.

definitieve einde van de nijverheid in Utrecht betekende en de opkomst van de dienstensector inluidde.¹¹⁶

Ook de agrarische malaise speelde een grote rol voor de Utrechtse economie van de vroege achttiende eeuw. Ziektes onder het vee, verhoogde belastingen en mislukte oogsten leidden tot instabiele graan- en vee prijzen in de periode 1650-1750. Het dieptepunt van de prijzen werd ook zo rond 1730 bereikt. Deze problemen op het platteland raakten met name de adel, en in veel mindere mate het stedelijk patriciaat. De solvabiliteit van boeren werd aangetast en daarmee hun vermogen tot het betalen van pachten.¹¹⁷ Die pachten waren vitaal voor het inkomen van de adel en zij werden door deze ontwikkeling hard geraakt.

Naast de handel, nijverheid en landbouw, kortom, de reële economie, was de financiële sector in de loop van de zeventiende eeuw een steeds belangrijker deel van de Nederlandse economie gaan uitmaken. Met name in Amsterdam groeide deze sector enorm en nergens in Europa was de handel in obligaties in de vroege achttiende eeuw zo bloeiend en omvangrijk als daar.¹¹⁸ In Utrecht lijkt zich een soortgelijke (maar minder extreme) ontwikkeling te hebben voorgedaan, wat doet vermoeden dat ook de Utrechtse regenten in sterkere mate zijn gaan rentenieren .

Een episode die dat goed illustreert is de oprichting van de *Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie* in het speculatiejaar 1720. In Londen, Parijs en ook in de rest van de Republiek raasde in de zomer van dat jaar een speculatiewoede, die gepaard ging met de oprichting van tientallen naamloze vennootschappen, waarvan de belangrijkste in Utrecht de *Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie* was. Die werd opgericht op 2 september 1720 en had als doel 'het graven en in staat brengen van de vaart nae de Eem en de Suyderzee', om zo van Utrecht een handelscentrum te maken.¹¹⁹ Een plan dat overigens al tientallen jaren oud

---

¹¹⁶ Rommes, *Oost, west*, 133-135, 206-211, 160-164, Vijlbrief, *Van aristocratie*, 108, 111, Nico Slokker, *Ruggengraat van de stad. De betekenis van gilden in Utrecht, 1528-1818* (2009), 40, 221.

¹¹⁷ De Bruin, 'Leven als een Edelman', 78.

¹¹⁸ J.G. van Dillen, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* (Den Haag 1970), 455, 460, Zandvliet, *De 250 rijksten*, XV.

¹¹⁹ Geciteerd door C.H. Slechte, 'De firma list en bedrog. De Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie 1720-1752', *JOU* (1998), 179-218, aldaar 184.

was en steeds om praktische en financiële redenen nooit was uitgevoerd. De vaart lijkt ook voor de oprichters van de Utrechtse *Compagnie* niet het hoofddoel te zijn geweest. Hoewel de regenten niet zelf de oprichters waren, was de goedkeuring van het stadsbestuur daarvoor wel vereist. Hoewel in Leiden het stadsbestuur geen fiat verleende voor het oprichten van een soortgelijke compagnie, gebeurde dat wel in Utrecht. Omdat figuren uit de stedelijke en provinciale Utrechtse politiek indirect betrokken waren bij het project (door hun goedkeuring en doordat zij veel geld investeerden in het bedrijf) werd het bedrijf gelegitimeerd. En dat bracht natuurlijk, in combinatie met grote internationale speculatiedrift een ware hausse op gang. Dat het kanaal naar de Zuiderzee er nooit zou komen, wisten de regenten al, het enige doel van de Compagnie was ‘zo snel mogelijk zoveel mogelijk geld kloppen uit de beurs van de hebzuchtige burger’, aldus Slechte en daar deden de regenten gretig aan mee.¹²⁰ Voor hun betrokkenheid bij de compagnie kregen de leden van de Staten van Utrecht (tussen de 18-26 personen) ieder 70 en de veertig leden van de vroedschap 50 aandelen à f1000.¹²¹

Dit verhaal illustreert de verwevenheid van de politiek en de financiële markten, maar geeft nog geen bewijs dat in de achttiende eeuw de financiële sector belangrijker was dan in de zeventiende eeuw. In het geval van één regentenfamilie is dat echter wél met enige zekerheid te zeggen: de familie Martens. Jacob Martens, die wij al eerder tegenkwamen als een bondgenoot van Cornelis Quint, had flink geprofiteerd van de *Compagnie*: f8340 was het uiteindelijke rendement op een investering van slechts f2500, zo becijferde R.N.J. Rommes in zijn artikel over de vermogensopbouw van de familie Martens.¹²² Financiële speculatie was niet tot deze ene onderneming

¹²⁰ Slechte, ‘Firma list en bedrog’, 184-185, 189, 191.

¹²¹ Het lid der geëligeerden kende 8 leden, de steden 3 en de ridderschap tussen de 5 en 13, volgens Aalbers. De precieze waarde van al deze aandelen is niet helemaal duidelijk op te maken uit het artikel van Slechte, al impliceert hij dat ze allemaal f1000 waren. Aalbers, ‘Met en zonder stadhouder’, 245, Slechte, ‘Firma list en bedrog’, 195-196.

¹²² R.N.J. Rommes, ‘Te legateren, maken en bespreken. De opbouw van het familievermogen’, *JOU* (2002) 151-180, aldaar 166. Het lijkt erop dat Rommes de f50.000 aan aandelen die Martens als vroedschap kreeg, niet heeft meegerekend als ‘investering’. Waarschijnlijk hadden de aandelen van Martens een koerswaarde van f52.500 (f2500 aan eigen investeringen, f50.000 aan ‘gratis’ aandelen) en een uiteindelijke marktwaarde van f8340, slechts 15.9% van de koerswaarde en dus een ‘verlies’ van 84.1%. Het daadwerkelijke rendement voor Martens was dankzij de gratis aandelen dus zo’n 333.6%, niet onverdienstelijk.

beperkt. In zijn analyse van het familievermogen van de familie Martens vanaf het begin van de zeventiende tot halverwege de negentiende eeuw, heeft R.N.J. Rommes aangetoond dat rond 1700 het investeringsgedrag verschoof. In de zeventiende eeuw was vrijwel al het geld belegd in onroerend goed, particuliere leningen en obligaties van lokale overheden in Utrecht en Zeeland. In de achttiende eeuw investeerde de familie nauwelijks nog in particuliere leningen en onroerend goed, terwijl obligaties ten laste van Holland en de Generaliteit belangrijker werden.¹²³

Zoals het vermogen van de familie Martens en het verhaal over de *Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie* aantonen, was het in het Tweede Stadhouderloze Tijdperk voor regenten aantrekkelijker geworden om in financiële producten te beleggen, in plaats van geld te investeren in de 'reële' economie. Net zoals in de steden in Holland die Manon van der Heijden heeft onderzocht, investeerden de Utrechtse regenten in eigen stad en provincie (en in de *Compagnie*) uit plichtsbesef en vanwege de gunstige renten die zij konden bedingen. Maar de belangrijkste reden was het feit dat de persoonlijke met de publieke financiën waren verweven: de stedelijke financiën waren afhankelijk van de regenten en de regenten ontleenden status aan hun betrokkenheid met het stadsbestuur.¹²⁴ Daarnaast zullen de stagnerende nijverheid en agrarische sector daar ook in hebben bijgedragen, al is het de vraag wat eerst kwam: de stagnerende reële economie of het feit dat de regenten meer en meer gingen rentenieren.

Verpauperde adel en een kapitaalkrchtig patriciaat

Wat waren de sociale verhoudingen in Utrecht? Zoals overal in de Republiek was het de stedelijke burgerij die in de loop van de zestiende en zeventiende eeuw steeds meer tot de stedelijke politiek door wist te dringen. Deze regenten (van het Latijnse woord 'regens', 'besturend') vormden in de loop der tijd echter een aparte sociale klasse die zich boven de rest van de burgerij verheven voelde: het patriciaat. Daarnaast was er ook de adel, waarvan de politieke positie na de Opstand meer en meer verzwakt was geraakt, al was dit proces in sommige gewesten (Holland en Zeeland) sterker dan in andere (Utrecht en andere oostelijke gewesten). Hoe verhiel deze

¹²³ Rommes, 'De opbouw van het familievermogen', 152, 163.

¹²⁴ Van der Heijden, *Geldschietters van de stad*, 228.

adel zich tot het patriciaat? En wat was de relatie tussen de regenten en de rest van de burgerij?

De Bruin wijst op het effect dat de verarming van de adel in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw had op het patriciaat. Die laatste groep begon er een steeds aristocratischer levensstijl op na te houden. Zij kochten onder andere de kastelen van de verarmde aristocratie op. Dit zien wij ook bij de vroedschappen van 1713: De strijd van Daniël de Milan Visconti voor de erkenning van adeldom is goed gedocumenteerd en ook Leonard de Casembroot wordt in veel documenten aangeduid met de naam 'Rijnestein', naar de heerlijkheid die hij begin achttiende eeuw aanschafte.¹²⁵ De lage opbrengsten uit de landbouw maakten het landbezit voor de adel niet meer rendabel, maar het stedelijk patriciaat was niet afhankelijk van het land. Zij konden de opbrengsten uit hun beleggingen gebruiken om hun nieuw aangeschafte kastelen te onderhouden. De adel had niet die tweede inkomstestroom en moest dus interen op het vermogen of hun kastelen en land verkopen.

Voor die publieke functies was de adel na 1702 veel afhankelijker geworden van de vroedschap van Utrecht, waardoor deze stand ook op sociaal niveau gedwongen was een toenadering te maken tot het patriciaat.¹²⁶ Hoewel de financiële en politieke macht van de adel begin achttiende eeuw op zijn retour was, zien we dat veel belangrijke (provinciale en federale) ambten toch nog steeds aan edellieden werden vergeven.¹²⁷

Hoewel de gilden aanvankelijk net als in Gouda een sterke positie hadden, verzwakte die aanzienlijk na de Opstand. De gilden waren vanouds

---

¹²⁵ 'Rijnestein', Ben Olde Meierink, red., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht. Onder auspiciën van de Stichting Utrechtse Kastelen* (Utrecht 1995), (<http://www.kasteleninutrecht.eu/Rijnestein.htm>) (geraadpleegd op 27 mei 2019); De Bruin, 'Leven als een Edelman', 78.

¹²⁶ Aalbers, 'Met en zonder stadhouder', 246.

¹²⁷ J.G. Andriessen, 'Naamlijst van de afgevaardigden der provincie Utrecht van 1555 tot 1865' in: *Utrechtse Volks-almanak voor het jaar 1866* 30 (Utrecht 1866) 195-205; Johan van de Water, 'Lyste van de Heeren Hoofd-Officieren, of schouten der Stad van Utrecht, mitsgaders Borgemeesteren, die het open staande Schout-ampt in bewaarding gehad hebben', *Groot Placaatboek* III (Utrecht 1729), 213-219; Johan van de Water 'Lyste van de Heeren Geëligeerden, representeerende den Eersten Staat van de Stad, Steeden, en Lande van Utrecht, beginnenden met den jaare MDLXXXII', *Groot placaatboek* I (Utrecht 1729), 198-213, HUA 233.403 *Ligger, berustende ter secretarie, van de begevingen van grote en kleine ambten bij tourbeurten door de leden der Staten, 1740. Met memories van de tot 1728 gedane begevingen en extracten dd. 1702-1723 betreffende de verloting van de ambten.*

het instrument van de burgerij en het was in het belang van het stadsbestuur om de politieke macht van de gilden te beperken. In de zeventiende eeuw was dit grotendeels gelukt, een ontwikkeling die parallel liep met de toenemende sociale verschillen tussen het patriciaat en de rest van de burgerij.¹²⁸ Een opmerkelijke uitzondering vormt Isaac Ubingh, waarvan in een notariële akte uit 1700 nog vermeld stond dat hij ‘coopman’ was. In een vergelijkbare akte twee jaar later was zijn primaire beroep echter ‘raed in de vroedschappen van Utrecht’.¹²⁹

Door de agrarische crisis en de verhoogde invloed van het stedelijk patriciaat op de politiek, kende Utrecht in het begin van de achttiende eeuw een langzaam verpauperende adel en een economie waarin beïnvloeding van de kapitaalmarkten door regenten steeds gemakkelijker werd. Maar verbeterde de persoonlijke financiële situatie van de Utrechtse regenten ook? En waren de speculatiewoede van 1720 en het investeringsgedrag van de familie Martens afwijkingen van de norm of ging het gehele stedelijk patriciaat steeds meer rentenieren, zoals dat in Amsterdam het geval was?¹³⁰

De kloof tussen de patriciër en ‘de gewone Utrechter’

Voordat we in de vermogens van de elite duiken, is het relevant om een referentiekader te geven. Allereerst de inkomens van tijdgenoten die *niet* tot de elite behoorden. Volgens Jan Luiten van Zanden bleef het jaarloon van de modale arbeider in Holland in de periode 1650-1805 stabiel tussen de 18 stuivers (voor ongeschoolde arbeid) en 25 stuivers (voor geschoolde arbeid) wat neerkomt op zo’n f250 à f300 per jaar.¹³¹ Het loonpeil in Utrecht was iets lager: Een opperman kreeg in Holland een dagloon van 21 stuivers, in

¹²⁸ Slokker, *Ruggengraat van de stad*, 202-203, De Bruin, Pietersma, De familie Martens in politiek en bestuur, 53.

¹²⁹ HUA 34-4.U066a007.5 Overdracht - van wyn en roerende goederen ter voldoening van schuld, vanwege geleverde wyn, HUA 34-4.U123a003.64 Kwitantie - voor betaling van geleverde wyn.

¹³⁰ Voor het beantwoorden van deze vraag zou een vergelijkend onderzoek met de vermogenssamenstelling in de zeventiende eeuw natuurlijk relevant zijn geweest. Dat is een goed uitgangspunt voor een volgend onderzoek.

¹³¹ Jan Luiten van Zanden, ‘De economie van Holland in de periode 1650-1805. Groei of achteruitgang?’, *Bijdragen en Mededelingen Betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 102 (1987), 562-609, aldaar 566; Rommes, *Oost, west*, 148, Kees Zandvliet noemt hetzelfde jaarlijkse bedrag voor ambachtsmannen, hoewel hij geen bron noemt. Kees Zandvliet, *250 rijksten*, XIII.

Utrecht was dat minder dan 19 stuivers.¹³² Dat verschil is dus minimaal, zeker als we het vergelijken met de inkomens van de bestuurlijke elite.¹³³

Regenten hadden twee bronnen van inkomsten: uit vermogen en uit de publieke ambten die zij onderling verdeelden. Wat precies de verhouding tussen die twee is, blijkt niet duidelijk uit de literatuur. Volgens Aalbers waren de inkomens uit ambten een 'welkome aanvulling op de in die tijd onder druk staande revenuen uit hun eigen vaste goederen'. G. Coumans legt in een artikel over de patriciërsfamilie Van der Muelen (1984) het accent iets anders: '[...] niet meer dan een aangename aanvulling op de renten van een vermogen dat van generatie op generatie overgeleverd en door gunstige beleggingen vermeerderd werd'.¹³⁴ Hoewel Coumans en Aalbers geen harde cijfers noemen, is deze 'aangename aanvulling', wél te kwantificeren voor Jacob Martens. Als we in acht nemen dat het gemiddelde aantal ambten dat hij per jaar bekleedde 0,85 bedroeg (zie tabel 6), dan waren de inkomsten uit vermogen de hoofdmoot van Martens' inkomen. Het jaarlijkse salaris van de best verdienende functionaris, de ontvanger van de 20e en 40e penning, bedroeg "maar" f4008, (13 jaarsalarissen van een gemiddelde arbeider). Dat ambt bekleedde Martens echter maar voor beperkte periodes; Rommes vermeldt dat Martens schepen (jaarlijks f900) en gecommitteerde tot de gewestelijke financiën namens de Ridderschap (jaarlijks f1000) was, wat

---

¹³² Dit zijn de cijfers voor de periode 1770-1775 (voor de zeventiende en vroege achttiende eeuw noemen zij geen cijfers), Arend Pietersma, Ronald Rommes en Wybren Versteegen, *Lusten en lasten. Gids voor fiscaal-historisch onderzoek naar inkomen en vermogen in de provincie Utrecht* (Utrecht 2006), 15. Wat er precies bedoeld wordt met '<19' maken zij niet helemaal duidelijk.

¹³³ f1.00 in het jaar 1725, heeft omgerekend in euro's in 2019 een koopkracht van €10.32; f1.00 in het jaar 1750 heeft vrijwel hetzelfde koopkracht, €11.11. Dit betekent dat de modale arbeider een modern jaarsalaris van ongeveer €3300,- had, waarbij rekening moet worden gehouden dat het hier niet het 'reële loon' betreft, maar het nominale loon, Jan Luiten van Zanden behandelt het verschil tussen nominale en reële inkomens in Jan Luiten van Zanden, 'Kosten van levensonderhoud en loonvorming in Holland en Oost-Nederland 1600-1850', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* XI (1985) 309-332. Hij en Jan de Vries en Ad van der Woude geven aan dat de nominale en reële inkomens stabiel blijven ten opzichte van elkaar in deze periode. Jan Luiten van Zanden, *The prices of the most important consumer goods, and indices of wages and the cost of living in the western part of the Netherlands, 1450-1800* (<http://www.iisg.nl/hpw/brenv.php>) (geraadpleegd op 30 mei 2019); 'Value of the Guilder / Euro', *IISG* (<http://www.iisg.nl/hpw/calculate.php>) (geraadpleegd op 30 mei 2019). Jan de Vries, Ad van der Woude, *The first modern economy. Success, failure and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815* (Cambridge 1997), 632.

¹³⁴ Coumans, 'Familie Van der Muelen', 103.

Martens' inkomsten uit publieke ambten niet in de buurt brengt van de inkomsten uit vermogen.¹³⁵ Volgens Rommes bedroeg dat namelijk tussen *f*5000 en *f*10.000 jaarlijks, respectievelijk 17 en 23 jaarsalarissen voor geschoolde arbeiders.¹³⁶

Zelfs voor een topambtenaar als Martens waren de inkomsten uit het vermogen dus van primair belang. Aangezien hij vrij vermogend was, zo zullen we in de volgende paragraaf zien, lijkt het erop dat ambten en functies vooral voor armere regenten van belang zijn, voor Martens was het inderdaad slechts een aangename aanvulling. Een andere mogelijkheid is dat hij een vermogen had dat goed rendeerde. Dat roept de vraag op: hoe zag Martens' vermogen er uit en is er verschil tussen zijn vermogen en dat van de andere regenten?

Steenrijk en verstandig

Eén van de beste bronnen om het vermogen van (Utrechtse) regenten te onderzoeken zijn de boedelscheidingen: Als men stierf moest de nalatenschap geregeld worden en voor een eerlijke verdeling daarvan werd een notaris opgedragen een inventaris van het vermogen te maken en die vervolgens te verdelen, overeenkomstig het testament. Soms zijn (kopieën van) deze akten van scheiding in persoonlijke familiearchieven opgenomen. Een probleem met deze inventarissen is echter dat er voor onroerend goed en obligaties vaak grote verschillen zijn tussen de aanschafwaarde en de koerswaarde. De koerswaarde van het moment van obligaties en andere financiële producten werd gelukkig vrijwel altijd door de notaris vermeld. In het geval van land, heb ik altijd de gemiddelde prijs per morgen (*f*327)

---

¹³⁵ Volgens mijn eigen gegevens verdiende schepenen jaarlijks *f*1008, maar waar dit verschil vandaan komt is niet op te maken uit de uitleg en voetnoten van Rommes.

¹³⁶ In totaal waren er 29 functies met een maandelijks salaris van meer dan *f*100. We zien dat de belangrijkste functionarissen (ontvangers van de 20e en 40e penning en van de losrenten) maandelijks een modaal achttiende-eeuws jaarsalaris opstreken. Daarbij moet in acht worden genomen dat de ontvanger van de 20e en 40e penning met afstand de best betaalde functie was (zie tabel 4). Het gemiddelde inkomen van regenten in zestien Hollandse steden halverwege de achttiende eeuw lag tussen de *f*5000 en *f*8000, in Amsterdam en Utrecht lag dat nog hoger. Rommes, 'De opbouw van het familievermogen', 162, voetnoot 44 (pagina 216).

gebruikt, op basis van de berekening van Maarten Prak.¹³⁷ Hoewel de notaris in sommige gevallen de marktwaarde van het land meenam, gebeurde dat lang niet altijd. Vaak kwam die marktwaarde min of meer overeen met de berekening van Prak en dus is in alle gevallen de gemiddelde waarde gebruikt, om tot een zo evenwichtig mogelijk vergelijking te komen. Ook werden linnen, juwelen en de huisraad soms wel en soms niet meegenomen in deze boedelscheidingen. Om een goede vergelijking te maken zijn ook deze aspecten buiten beschouwing gelaten. Hoewel de onderzochte boedelscheidingen gedateerd zijn tussen 1722 en 1765 (waarvan de meesten in de jaren veertig van de achttiende eeuw), geven zij het eerlijkste beeld van de betrokken regenten uit de periode 1713-1722: men was op het moment van overlijden meestal op het toppunt van zijn of haar rijkdom.¹³⁸

De bovenliggende factie was flink rijker (gemiddeld *f*230.994) dan de onderliggende factie (gemiddeld *f*186.102): een verschil van *f*44.892 (19.4%), wat neerkomt op wel 150 jaarinkomens van een 'gewone Utrechter'. Daarbij moet worden meegenomen dat het gemiddelde van de onderliggende factie nog flink omhoog wordt getrokken door het gunstige huwelijk van Jan Carel van der Muelen met Constantia Eliasa Huydecoper, dochter van de steenrijke Hollandse Joan Huydecoper (zie tabel 9, tabel 10 en tabel 11).¹³⁹ Als we Van der Muelen buiten beschouwing laten dan is het verschil aanzienlijk groter: *f*107.115 (46.4%).

Wat hiermee samenhangt, is dat investeringen in obligaties van het gewest Utrecht voor veel regenten een belangrijk investeringsobject zijn. Dat ondersteunt de hypothese dat persoonlijke en publieke financiën meer en meer verstrengeld raakten. Op de gewestelijke financiën hadden deze regenten immers veel meer invloed dan op de financiën van Zeeland,

---

¹³⁷ Om tot de gemiddelde prijs van *f*327 per morgen te komen ben ik uitgegaan van de prijs van de Rijnlandse morgen die Maarten Prak hanteert (*f*327). De Rijnlandse morgen is vrijwel gelijk aan de in Utrecht gehanteerde morgen: Volgens Pietersma, Rommes en Versteegen is de Rijnlandse morgen 0.8516 ha en de in Utrecht gehanteerde morgen 0.828 ha. Op de website van het Meertens Instituut staat echter dat de Utrechtse morgen 0,848 ha is en de Rijnlandse morgen 0.85 ha. Voor het gemak ga ik uit van die laatste berekening. Pietersma, *Lusten en lasten*, 13, Reina Boerrigter, Leendert Brouwer, Ritzo Holtman en Jan Pieter Kunst, 'De oude Nederlandse maten en gewichten', *Meertens Instituut* (<http://www.meertens.knaw.nl/mgw/>, geraadpleegd op 14 april 2019), Prak, *Gezeten burgers*, 283.

¹³⁸ Rommes, 'Samenstelling van het familievermogen', 154.

¹³⁹ HUA 711.8-2. Voor de rest van dit hoofdstuk zijn deze twee tabellen steeds leidend.

Holland of steden in die provincies. Zo hadden zij zelf de controle over de uitbetaling van de renten. Dat is een conclusie die strijdig is met de constatering van Rommes dat obligaties in Holland en de Generaliteit belangrijker werden voor de Utrechtse regenten. De enige uitzondering vormt Jan Carel van der Muelen, al is dat te verklaren door zijn Hollandse vrouw die een aanzienlijk vermogen inbracht bij hun huwelijk met veel Hollandse obligaties. Ook Jan Carel ging na hun huwelijk veel in Hollandse obligaties investeren, wellicht beïnvloed door het investeringsgedrag van zijn schoonfamilie die een flinke vinger in de pap had in de Amsterdamse en dus Hollandse politiek.

Rommes beweert verder, zonder te verwijzen naar andere regenten dan de verschillende leden van de familie Martens, dat het normaal was voor regenten in deze periode dat ongeveer een kwart van het bezit uit onroerend goed bestond.¹⁴⁰ Als we kijken naar het gemiddelde van de onderzochte boedels, dan klopt dat inderdaad. Voor de bovenliggende factie bedroeg dit percentage echter slechts 14.2%, en voor de belangrijkste twee regenten (Quint en Ubingh) respectievelijk slechts 2.6% en 0%.¹⁴¹ Het gemiddelde aandeel van onroerend goed bij de regenten van de onderliggende factie was maar liefst 34.4%, waarbij dat voor een aantal regenten (C. Verborcht, I. Verborcht, De Milan Visconti en Breyer) nog hoger was: Ongeveer de helft van hun vermogen bestond uit onroerend goed. Opnieuw geeft de familie Verborcht een mooi beeld van de ontwikkeling door de jaren heen: het aandeel onroerend blijft nagenoeg gelijk, ondanks een flinke toename van het totale vermogen. Ook Daniël de Milan Visconti, de regent die belachelijk werd gemaakt vanwege zijn adellijke pretenties, had veel geld in land gestoken (zie tabel 10).

Een ander punt waarop de investeringspatronen van de facties flink van elkaar afwijken, is obligaties ten laste van de Provincie Utrecht: voor de bovenliggende factie bedroeg dat 13.7%, voor de onderliggende factie wel 26%.¹⁴² Dat lijkt op het eerste gezicht onlogisch: Hoe meer politieke invloed

---

¹⁴⁰ Rommes, 'Samenstelling van het familievermogen', 166.

¹⁴¹ Huizenbezit in Utrecht is niet altijd meegenomen in deze cijfers omdat er geen geschatte waarde bij vermeld stond en de beschrijvingen van de huizen dusdanig uit elkaar lopen dat een eigen schatting (zoals die van de waarde van een morgen landbouwgrond) erg lastig was.

¹⁴² Dit betreft niet het totale percentage van de Utrechtse regenten dat in land is geïnvesteerd maar het gemiddelde percentage. Dat geldt voor alle getallen in tabel 1 en tabel 9.

een regent had, hoe meer financieel voordeel hij kon hebben door te investeren in de eigen stad of provincie. Een mogelijke verklaring is echter dat de betere politieke en financiële positie van regenten als Quint en Ubingh, het mogelijk maakte om te investeren in objecten met meer risico en rendement in het buitenland. Quint had nog altijd meer dan f90.000 geïnvesteerd in het gewest Utrecht, en Ubingh bijna f23.000. Samen bezaten zij ook nog zo'n f190.000 aan contanten en waren sowieso de rijkste twee regenten na Van der Muelen met vermogens van f341.000 en f477.000. Genoeg om eventuele financiële klappen te verwerken dus.

Deze verklaring kan ook worden toegepast voor de verschillen in onroerend goedbezit en beleggingen in het buitenland. Dat eerste was over het algemeen genomen een veilige investering, met een laag rendement (hoewel de landbouwcrisis dat rendement nog meer verlaagde), geschikt voor regenten die het financieel niet zo breed hadden als Quint en Ubingh, terwijl investeringen in het buitenland riskanter waren.¹⁴³ Men had immers minder invloed op buitenlands politiek en economisch beleid. Rommes concludeerde dat er gedurende de achttiende eeuw meer en meer in het buitenland werd geïnvesteerd, en dat zou dus een indicatie zijn dat de algemene financiële positie van de elite verbeterde of dat deze investeringen veiliger werden.¹⁴⁴ Dat eerste ging in ieder geval op voor het vermogen van de familie Verborcht. In de boedelscheiding van vader Cornelis van 1721-1724 is geen enkele buitenlandse investering terug te vinden, terwijl zoon Isaac in 1765 buitenlandse effecten (met name Engelse) ter waarde van bijna f20.000 bezat. Het vermogen van Isaac was stukken groter dan dat van zijn vader (f81.000 t.o.v. f18.000). Door de grotere financiële zekerheid kon hij het zich veroorloven riskante investeringen te doen. Het waren de drie rijkste regenten, Jan Carel van der Muelen, Isaac Ubingh en Cornelis Quint die samen met Isaac Verborcht het meest in het buitenland investeerden.

---

¹⁴³ In Montfoort en Wijk bij Duurstede, twee kleinere Utrechtse steden, vormden land- en huizenbezit het grootste deel van de regentenvermogens. Ook was het totale vermogen vele malen kleiner (de meeste regenten bezaten niet meer dan f10.000, de rijkste regent bezat f110.000). Dit ondersteunt de hypothese dat landbezit voor minder kapitaalkrachtige regenten een goed investeringsobject was, Beerhuizen-van Kooten, *Geschiedenis van Montfoort*, 179.

¹⁴⁴ Obligaties op Engeland waren een relatief veilige investering. Van de Utrechtse beleggingen in het buitenland vormden investeringen in Engeland en Duitse steden de hoofdmoot.

Dat Quint politiek gezien een onaantastbare positie had in de eerste classis, had ook zijn weerslag in de financiële machtsverhoudingen. Quint, Ubingh en Martens bezaten gemiddeld f208.000 meer dan de onderliggende factie. Ook de politieke verhoudingen in de tweede classis vertonen gelijkenissen met de financiële verhoudingen. De bovenliggende factie in de tweede classis (Van Voorst en Van Mansvelt) was gemiddeld veel armer (f189.000 minder) dan de onderliggende factie van Van Nellesteyn, Breyer en Van der Muelen, wat wellicht iets te maken heeft gehad met de machtsstrijd tussen Van Voorst en Van Nellesteyn (zie tabel 9).

Een aantal conclusies die we uit de onderzochte boedels kunnen trekken zijn dus dat regenten veelal in objecten met een laag, stabiel rendement investeerden (een mix van onroerend goed en obligaties ten laste van het gewest Utrecht) maar dat, als zij eenmaal een flink vermogen hadden opgebouwd, gingen investeren in ietwat riskantere financiële producten in het buitenland. Ook was de bovenliggende factie, die van Cornelis Quint, behoorlijk wat rijker. Dit is in lijn met wat historici als Manon van der Heijden en De Jong, Kooijmans en Prak, hebben vastgesteld over de politieke elite in de Republiek. Zij concluderen dat geld en macht enerzijds en persoonlijk en publiek geld anderzijds inherent met elkaar verweven waren. De uitzondering die de regel bevestigt, is Jan Carel van der Muelen: hoewel hij niet tot de machthebbers in Utrecht behoorde, was zijn schoonfamilie een belangrijke speler in de Amsterdamse politiek, met grote investeringen in het gewest Holland als gevolg.

4. Systematische vergelijking

In hoofdstuk één stond de politieke, economisch en sociale context in Hoorn, Gouda en Leiden centraal. In hoofdstuk twee en drie zijn daarna respectievelijk de politieke en sociaal-economische aspecten van Utrecht onderzocht. In dit hoofdstuk worden de vier steden met elkaar vergeleken om zo tot een antwoord te komen op de vraag wie de politieke en financiële elites van Hoorn, Gouda, Leiden en Utrecht waren, met een nadruk op de elite van Utrecht.

Factiestrijd in Utrecht, pacificatie in Holland

Voor het uitsluiten van nieuwkomers gebruikten de verschillende steden twee methoden: het aantal vroedschappen terugbrengen zoals in Gouda, of een kunstmatige tweedeling in de vroedschap maken. Dat laatste gebeurde in Utrecht en Leiden en in ieder geval ook in Enkhuizen, zo schrijft Kooijmans.¹⁴⁵ In Hoorn bestond de vroedschap van oudsher al uit 20 leden. Zo kon men gemakkelijker de aanwas van nieuwe vroedschappen controleren; het uitsluiten van nieuwe families was iets waar alle regenten belang bij hadden.

Het bewaren van de eenheid binnen de zittende regentenklasse was echter lastiger. Historici als Julia Adams zien de contracten van correspondentie veelal als middel hiervoor. De contracten konden inderdaad gebruikt worden om de ambten eerlijk tussen alle regenten te verdelen en buitenstaanders uit te sluiten, zoals op verschillende momenten in de Hollandse steden gebeurde (in Leiden tussen 1702-1713 en na 1721, in Hoorn vanaf 1721, in Gouda in de jaren 1713-1721 en na 1748). In de zeventiende eeuw waren ze echter als wapen in de factiestrijd gebruikt, waarbij de factie zijn eigen onderlinge afspraken voor het monopoliseren van de ambten vastlegde.

Binnen de contracten van de achttiende eeuw is ook nog een tweedeling te maken. Het contract van 1702 in Leiden en het contract van 1748 in Gouda waren afspraken van de gehele vroedschap, waarschijnlijk als reactie op de stadhoudelijke dreiging.¹⁴⁶ Opmerkelijk is dat de

---

¹⁴⁵ Kooijmans, *Onder regenten*, 207.

¹⁴⁶ In 1702 was die bedreiging natuurlijk minder acuut dan in 1748, maar de Leidse regenten zullen waarschijnlijk hebben gedacht: 'dat nooit weer!'

'heersende correspondenties' in Leiden na 1721 en in Hoorn na 1708 *niet* uit de gehele vroedschap bestonden, maar eerder gelegenheidsallianties tegen de Leidse kliek van Van Leijden en het 'monsterverbond' in Hoorn. De nieuwe bovenliggende facties hadden niet de wens om ambten weer alleen aan de eigen factie te doen toekomen zoals zij in de zeventiende eeuw hadden gedaan, maar voerden het anciënniteitsprincipe in. Zij stelden zich verzoenend op en lieten ook hun politieke opposenten mee profiteren, die daarom geen reden meer zagen om dat systeem te veranderen met het einde van de factiestrijd als gevolg. Deze manier om de pacificatie af te dwingen, was blijkbaar beter dan de eendrachtigheid van de Leidse vroedschap in 1702.

Hoe zat dat in Utrecht? Daar werden na het sluiten van het contract in 1713 verreweg de meeste ambten 'bij pluraliteit' vergeven, wat ongetwijfeld in het voordeel van de bovenliggende factie, onder leiding van Cornelis Quint was. In Utrecht werd het contract dus op de ouderwetse, zeventiende-eeuwse wijze gebruikt, als wapen in de factiestrijd. Doordat de politieke positie van Quint zo sterk was, waren er veel regenten gefrustreerd omdat zij buiten de macht gehouden waren. Na de dood van Quint (in 1743) en de verheffing van Willem IV tot stadhouder in 1747 dachten zij dat hun moment was gekomen. Van een eensgezind front tegenover de stadhouder kon zo geen sprake zijn. Waarom de onderliggende factie akkoord ging met het contract van 1713 (het is terug te vinden in de officiële notulen met handtekeningen van de voltallige vroedschap), is echter de grote vraag. Het kan zijn dat er vóór 1713 geen factiestrijd was en men dacht dat die ook niet meer zou opleven. Waarschijnlijker is dat de vroedschap eenheid uit wilde stralen en dat de minderheid daarom het reglement ondertekende.¹⁴⁷

Adel in Utrecht, burgerij in Holland

De economieën van de Hollandse steden vertoonden een soortgelijke tendens als die van Utrecht: teruglopende nijverheid en een ontwikkeling van

---

¹⁴⁷ Een gewoonte die wel vaker voorkomt, De Bruin en Pietersma, 'Familie Martens in politiek en bestuur', 54. Kooijmans zegt dat 'in de achttiende-eeuwse steden', alle besluiten unaniem genomen werden, wat in de praktijk kon betekenen dat er daadwerkelijk unanimiteit was, maar eerder dat een meerderheid plus één voor was en dat de minderheid zich schikte naar het besluit. Hoewel hij niet zegt of dat buiten Holland ook het geval was, is dat wel erg waarschijnlijk. Kooijmans, *Onder regenten*, 12, voetnoot 20.

de steden tot regionaal markt- en productiecentrum. Een verschil tussen de Hollandse steden enerzijds en Utrecht anderzijds, is dat die nijverheid in Utrecht altijd al minder ontwikkeld was en dat landbouw vanouds een belangrijker deel van de economie vormde. De precieze timing van die ontwikkeling verschilt verder nog enigszins: Hoorn kon nog lang teren op de aanwezigheid van de VOC en de economische neergang zette in Gouda pas in rond 1750. Vanaf dat moment ging men in Gouda meer en meer in de landbouw investeren. In alledrie de steden zien we ten slotte een groeiende interesse in de kapitaalmarkt. In Hoorn en Gouda woedde de speculatiedrift van 1720 minstens even heftig als in Utrecht en werden vergelijkbare ‘compagnieën’ opgezet, wat duidt op een vergelijkbare verweving van publieke en private financiën.

In vergelijking met Utrecht had de adel in de drie Hollandse steden een erg zwakke positie. Het Hollandse patriciaat als geheel probeerde zichzelf dan ook te onderscheiden als een sociale klasse die boven de burgerij stond, wat in Hoorn het beste lukte. In Utrecht werd er door het patriciaat meer naar de adel gekeken en zij probeerden die meer te imiteren: regenten als Daniël de Milan Visconti hadden adellijke pretenties en kochten kastelen en land op en probeerden er zo “bij” te horen.¹⁴⁸ In Utrecht verbeterde de financiële en politieke positie ten opzichte van de adel én de rest van de burgerij in deze periode.

Hoe kleiner het verschil met de adel of de burgerij in status en vermogen, hoe groter de drift om de verschillen te benadrukken. Dit is iets wat in zowel Holland als Utrecht speelde. Zo waren de Goudse regenten weinig kapitaalkrchtig en deden zij veel meer hun best om de eigen status te benadrukken met een extravagante levensstijl dan hun Hoornse en Leidse collega’s dat deden. Ook de regenten (met name van de onderliggende factie) in Utrecht probeerden hun status te benadrukken, al manifesteerde dat zich in een bovengemiddelde interesse in onroerend goed. Van actief ondernemerschap is in geen van de vier steden sprake.

De eindconclusie over de sociale status van het patriciaat in Holland van De Jong, Kooijmans en Prak is dan ook: ‘Zeker, het patriciaat was deftig geworden, maar het verloochende ook in de achttiende eeuw zijn burgerlijke afkomst niet’.¹⁴⁹ Dat was dus wel anders in Utrecht.

---

¹⁴⁸ De Bruin, ‘de prins en zijn regenten’, 277.

¹⁴⁹ Prak, *Gezeten burgers*, 261.

Verschillende investeringen met hetzelfde doel

Waren er ook nog verschillen in de grootte en samenstelling van de vermogens van de Hollandse en Utrechtse regenten?

Allereerst de totale omvang van de vermogens. In de vier steden bedroeg het gemiddelde vermogen tussen de *f*69.000 (Gouda) en *f*208.000 (Hoorn). Leiden zat daar ongeveer tussen (*f*154.000), terwijl de Utrechtse regenten nauwelijks onderdeden voor de Hoornse regenten (*f*204.000). In Leiden en Utrecht werd het gemiddelde echter sterk beïnvloed door twee individuen (Van Forreest met *f*1.217.644 en Van der Muelen met *f*660.026). De mediaan is in dit geval waardevoller: die was in Leiden (*f*120.000), Hoorn (*f*140.000) en Utrecht (*f*129.000) ongeveer gelijk. Onderaan bungelen weer de Goudse regenten met een schamele *f*56.000 (zie tabel 1 en tabel 2). Vooral het feit dat de Utrechtse regenten zo rijk waren, is opvallend, gezien de economische dominantie van Holland, al moet men in acht nemen dat het hier niet over regenten in rijke Hollandse steden als Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht of Den Haag gaat.

Het gemiddelde vermogen van de Utrechtse regenten was vrijwel even hoog als in Hoorn maar de verschillen tussen de boven- en onderliggende factie waren in Utrecht het kleinst: *f*230.000 tegenover *f*186.000, een verschil van *f*44.000 (19.1%). Het verschil in Hoorn bedroeg maar liefst *f*392.000 (73.6%), in Leiden *f*97.000 (48.1%) en Gouda zat daar in de periode voor 1725 waarschijnlijk tussenin. Na 1725 was het verschil in Gouda volgens De Jong veel kleiner, maar hij geeft voor geen van beide periodes concrete cijfers.

Qua samenstelling van het vermogen waren er tussen Hoorn, Gouda en Leiden zoals gezegd nauwelijks verschillen. Ook de situatie in Utrecht was in grote lijnen hetzelfde. Van actief ondernemerschap was nergens echt sprake hoewel het rentenieren volgens De Jong, Kooijmans en Prak niet de reden was van de achteruitgang van nijverheid en commercie in de achttiende eeuw. Wel was volgens hen de parasitaire houding ten opzichte van de overheid schadelijk voor diens slagkracht, wat in lijn is met het betoog van Julia Adams.¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ De typering 'parasitaire houding' komt van Kooijmans, *Onder regenten*, 208.

Er was echter één groot verschil tussen de beleggingspatronen van de regenten in de Hollandse steden en in Utrecht. Die laatsten investeerden veel meer in onroerend goed (26% in Utrecht, 14.6% in Holland) en minder in obligaties van het eigen gewest (20.9% in Utrecht, 50% in Holland). Daarbij lijkt een lichte trend te zijn geweest dat hoe armer de regent, hoe groter het aandeel van beleggingen in het veilige eigen gewest. Dat wil niet zeggen dat de financiële strategie van regenten in Utrecht significant anders was. Naast de nog steeds aanzienlijke beleggingen in obligaties ten laste van het gewest Utrecht, kozen zij voor een object dat op een tweede plek kwam qua stabiliteit van rendement: land. Bovendien was landbezit in Utrecht een statusobject, wat de iets lagere rendementen ten opzichte van obligaties compenseerde.

Gemiddeld 26% van de Utrechtse vermogens bestond uit land- en huizenbezit maar voor de onderliggende, iets armere factie was dat nog hoger, wel 34.4%. De Leidse regenten hadden tijdens de agrarische crisis óók in onroerend goed geïnvesteerd, maar zij deden dat weer van de hand na 1750, toen de prijzen weer aantrokken, een ontwikkeling die zich ook in Gouda voordeed.¹⁵¹ Het aandeel van land in het vermogen bij Goudse en Leidse regenten bereikte nooit het niveau van het aandeel land in de Utrechtse vermogens.

Het zal de Hollandse regenten niet om de status zijn gegaan, maar om de grote kortetermijnwinst die in een periode van hogere landprijzen gemaakt kon worden. Land gold als een minder zekere belegging dan obligaties op Holland, vandaar dat zij dit bezit ook weer afstootten zodra de prijzen gunstig waren.¹⁵² Dit speculatieve gedrag was ook aanwezig bij beleggers op de Amsterdamse huizenmarkt in de periode 1713-1739, zo heeft Matthijs Korevaar aangetoond. Daar was in deze jaren sprake van een huizenbubbel omdat regenten niet meer konden investeren in Hollandse obligaties. Onroerend goed was het beste alternatief.¹⁵³

Voor de Utrechtse regenten zal het onroerend goed niet alleen prettig zijn geweest vanwege de (soms wat lagere) opbrengst van pachten, maar

---

¹⁵¹ Kooijmans, *Onder regenten*, 118.

¹⁵² Prak, *Gezeten burgers*, 118, De Jong, *Met goed fatsoen*, 113-114.

¹⁵³ Matthijs Korevaar, 'The First Housing Bubble? House Prices and Turnover in Amsterdam, 1582-1810' (working paper Maastricht University School of Business and Economics, december 2008), 39-42. De reden dat er minder in Hollandse obligaties kon worden geïnvesteerd is, volgens Korevaar, omdat de Hollandse overheidsschuld niet meer toenam in deze periode.

zoals gezegd ook vanwege de status die zij daaraan ontleenden. De inkomens uit obligaties ten laste van het gewest Utrecht en uit de ambten zorgden voor een buffer om de teruglopende inkomsten uit land te compenseren. Tijdens de hoogconjunctuur na 1750 zullen zij hun land niet meteen hebben verkocht, zoals regenten in de Hollandse steden dat wel deden.¹⁵⁴

Het percentage van onroerend goed en obligaties van het eigen gewest samen, bedroeg in Utrecht 57% en 64.6% in Holland, waardoor we toch kunnen stellen dat de Hollandse regenten conservatiever waren in hun beleggingen, zeker als we nagaan dat de obligaties in het eigen gewest een veiliger investeringsobject waren dan land.

Conclusies: factiestrijd, onroerend goed en stadhouders

Rijkdom was in Utrecht en in Holland een vereiste om lid te zijn van de politieke elite. Het ergste dat een regent kon overkomen was dus om te verarmen. Door de inkomsten uit beleggingen werd het steeds gemakkelijker en gebruikelijker voor regenten om voor een professionele carrière in de politiek te kiezen.¹⁵⁵ Daarbij was het dus noodzakelijk om een bepaalde zekerheid in het inkomen uit de beleggingen te hebben waardoor de keuze viel op investeringen met een laag maar stabiel rendement, geen risicovolle ondernemingen dus. Investeringen waarbij via de politiek invloed op de hoogte en uitbetaling van de renten uitgeoefend kon worden waren daarbij favoriet.¹⁵⁶

Hoe die stabiele beleggingsobjecten eruit zagen, verschilde echter tussen de twee gewesten. In Holland had men de voorkeur voor Hollandse obligaties, in Utrecht waren obligaties ten laste van het gewest Utrecht óók populair, maar niet zo populair als landbezit. Ook dat rendeerdde relatief stabiel en zij konden daar ook status aan ontlennen: meer dan hun Hollandse

---

¹⁵⁴ In ieder geval een groot deel van hun bezit hebben zij waarschijnlijk behouden. Het aandeel land in het familievermogen van de familie Verborcht bleef procentueel ongeveer gelijk (en nam in absolute zin zeer sterk toe) en aangezien de vermogens in de periode 1740-1760 (toen de landprijzen relatief hoog waren) nog steeds in veel grotere mate uit landbezit bestonden dan de Hollandse vermogens, kunnen we dit voorzichtig concluderen. Herman Diederiks, 'Economic decline and the urban elite in eighteenth-century Dutch towns. A review essay', *Urban history yearbook* 16 (1989) 78-81, aldaar 80.

¹⁵⁵ Coumans, 'Familie Van der Muelen', 109.

¹⁵⁶ Kooijmans, *Onder regenten*, 208.

collega's spiegelde zich aan de adel. Daarmee waren de Utrechtse regenten ietwat minder afhankelijk van de overheid dan hun Hollandse collega's.

Zoals wel vaker met sociale onzekerheid, waren het degenen met de zwakste positie, die het meest probeerden te compenseren. In Gouda deed de burgerij qua vermogen bijvoorbeeld nauwelijks onder voor het patriciaat, terwijl de 'uitheemse' patriciërs veel kapitaalkrachtiger waren. Dat leidde tot een extravagantere levensstijl van de Goudse, 'inheemse' regenten en tot meer conflict binnen de vroedschap. Ook in Utrecht waren het de regenten met de zwakste politieke positie die de meeste 'adellijke pretenties' hadden. Concluderend kunnen we dus stellen dat regenten in beide provincies kozen voor stabiele investeringen die financiële en politieke continuïteit garandeerden maar de keuze voor gewestelijke obligaties dan wel onroerend goed, hing af van de politieke en sociale context.

Een mogelijke verklaring voor de weinig eendrachtige houding van de Utrechtse regenten, is hun relatief sterke positie vis-à-vis de burgerij en de adel, gecombineerd met de kleine interne tegenstellingen qua vermogen ("slechts" f45.000). De positie van Quint was zeer sterk maar nadat hij overleed in 1743 kon niemand duidelijk leiding geven aan de regentenklasse van Utrecht, waar de stadhouder en de zijnen handig gebruik van konden maken.¹⁵⁷ Willem IV verscheurde het contract van 1713, vroedschappen hadden geen zitting voor het leven meer en het anciënniteitsprincipe verdween in de prullenbak. Zo kon de onderliggende factie, geleid door de gebroeders Pesters alleen door de steun van Willem IV haar wil aan de vroedschap opleggen. Het 'cabaal' van Quint werd keurig vervangen door het 'Pesteriaanse cabaal'.¹⁵⁸

De stadhouder had zulke bevoegdheden echter niet in Gouda, waardoor het in het belang van alle Goudse regenten was om Willem IV buiten de stedelijke politiek te houden. Geen van beide facties had een duidelijk politiek machtsvoorsprong, met of zonder hulp van de stadhouder. A.J.C.M. Gabriëls schrijft dat de contracten die de gebroeders Pesters hanteerden 'volkomen verschilden' van contracten elders in de Republiek in dezelfde periode vanwege het Oranjegezinde karakter van de Utrechtse contracten. Inderdaad, de Hollanders traden eensgezind op tegen de

---

¹⁵⁷ Van der Aa, *Biografisch woordenboek*, 553.

¹⁵⁸ De Jong, *Met goed fatsoen*, 95-95, 246.

stadhouder, maar door de focus op de tegenstelling prins- en staatsgezindheid te leggen, mist Gabriëls het belangrijkste verschil: in Holland was de factiestrijd geluwd, in Utrecht ging die gewoon door, tot ver in de achttiende eeuw.¹⁵⁹

Schema 1: factoren in het pacificatieproces van de vier steden

<i>Wie</i>	<i>Sociale druk</i>	<i>Interne financiële verschillen binnen vroedschap</i>	<i>Machtspositie van de stadhouder</i>	<i>Moment van pacificatie</i>
<i>Leidse regenten</i>	Weinig druk uit burgerij	Grote onderlinge financiële tegenstellingen facties	Weinig invloed stadhouder na 1748	<i>Vroege pacificatie (1702)</i>
<i>Hoornse regenten</i>	Weinig druk uit burgerij	Grote onderlinge financiële tegenstellingen facties	Weinig invloed stadhouder na 1748	<i>Vroege pacificatie (1721)</i>
<i>Goudse regenten</i>	Grote druk uit burgerij en uitheems patriciaat	Voor 1725 grote, daarna kleine onderlinge financiële tegenstellingen facties	Weinig invloed stadhouder na 1748	<i>Late pacificatie onder druk stadhouder (1748)</i>
<i>Utrechtse regenten</i>	Weinig druk uit burgerij én adel	Kleine onderlinge financiële tegenstellingen facties	Grote invloed stadhouder na 1748	<i>Factiestrijd na 1748</i>

¹⁵⁹ Gabriëls, *De heren als dienaren*, 253.

Conclusie

Geld en macht zijn niet los van elkaar te zien. In dit onderzoek is een poging gedaan om de precieze relatie tussen deze twee elementen voor Utrecht in het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk uit te zoeken. De hoofdvraag was daarbij: wie vormde in Utrecht in het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk de politieke elite en de financiële elite en overlaptten deze? Een bondig antwoord op die vraag is: de regenten die reeds toegang hadden tot de politiek vormden binnen de stad Utrecht de politieke én financiële elite en binnen die sociale klasse waren het de rijkste regenten die de meeste politieke macht hadden, al was het onderlinge verschil binnen de vroedschap niet bijzonder groot. Geld is macht en meer geld is meer macht. De bovenliggende factie in de tweede classis daar een uitzondering op: een uitzondering die de regel bevestigde, want de rijkere, onderliggende factie onder leiding van Johan van Nellesteyn bond in de tweede classis, succesvol, zo lijkt het, de strijd aan met de bovenliggende factie onder leiding van Lucas van Voorst.

Om de gevonden resultaten van enige context te voorzien is er daarnaast een systematische vergelijking gemaakt met de situatie in drie Hollandse steden: Hoorn, Gouda en Leiden. In elk van de vier steden was rijkdom een vereiste om lid te zijn van de politieke elite. Alleen de meest vermogende burgers konden nog toegang krijgen tot het patriciaat, al gebeurde dat steeds minder. De onderzochte regenten behoorden allen tot de economische toplaag van de samenleving.¹⁶⁰

We hebben gezien dat de verschillen in rijkdom *tussen de regenten onderling* nog vrij aanzienlijk waren, al waren de verschillen tussen de twee facties in Utrecht het kleinst. De regentenklasse wist zich in Holland én Utrecht als een aparte sociale klasse te handhaven doordat zij redelijk succesvol andere sociale groepen (de adel en de burgerij) buiten de deur kon houden. Van ‘rust, ende eenigheid onder de leden van deese vergadering’, dus tussen de regenten onderling, was echter lang niet altijd sprake. In de Hollandse steden, waar de onderlinge vermogensverschillen groter waren, zien we dat in de eerste helft van de achttiende eeuw een zekere eenheid tussen de regenten ontstond: niet meer het belang van de

---

¹⁶⁰ Deze conclusie is in het geval van Utrecht slechts gebaseerd op secundaire literatuur.

directe bondgenoten, de eigen factie, maar van de regentenklasse als zodanig kwam in de periode 1702-1748 steeds meer centraal te staan.

Dat is wel anders in Utrecht. Daar maakte burgemeester Cornelis Quint handig gebruik van de contracten van correspondentie (afspraken tussen regenten over de verdeling van ambten), en het classis-systeem (een kunstmatige onderverdeling van de veertig vroedschappen in twee groepen van twintig) om de vroedschap te domineren. Hoewel in Leiden een systeem bestond dat vergelijkbaar was met het classis-systeem, was de bovenliggende factie dusdanig dominant (op financieel gebied) dat zij een eerlijke implementatie van het systeem konden garanderen: ambtenverdeling op basis van anciënniteit en niet bij meerderheidsstem, zoals in Utrecht. Dat was voor hen een betere oplossing: voor de bovenliggende factie waren de lucratieve functies niet vitaal voor hun inkomen en zo konden zij het zich permitteren om genoeg te nemen met slechts de helft van de baantjes. Zo zou het verliezen van de meerderheid in de vroedschap ook minder consequenties hebben; in het oude systeem zou de onderliggende factie compleet uitgesloten zijn.

De verschillen tussen de vermogens van regenten onderling in Hoorn en Leiden waren aanzienlijk. De bovenliggende facties waren daar een stuk rijker dan de onderliggende facties. In Gouda was dat aanvankelijk ook het geval maar doordat de factiestrijd daar nog een tweede dimensie kende, de afkomst van de regenten, resulteerde dit aanvankelijk niet in een pacificatie van de regentenklasse. De onderliggende factie in Utrecht deed daarentegen qua vermogen niet onder voor de factie van Quint, wat een mogelijke verklaring is voor de machtsstrijd in de tweede classis rond 1720 tussen Johan van Nellesteyn en Lucas van Voorst (een bondgenoot van Quint): de discrepantie tussen rijkdom en politieke macht moet de verhoudingen erg gespannen hebben gemaakt en daardoor was pacificatie van de regentenklasse lastiger. De dominantie van Cornelis Quint c.s. van de vroedschap van Utrecht was echter voorbij toen Quint in 1743 overleed. Niemand kon zijn positie aanvankelijk innemen. Slechts met hulp van de stadhouder, die in Utrecht een veel machtiger positie had dan in Holland, kon een meerderheid een minderheid van de beste baantjes blijven uitsluiten. De factiestrijd was in Holland halverwege de achttiende eeuw geluwd, in Utrecht zou die nog jaren voortduren.

De samenstelling van de vermogens van de regenten in Utrecht is in grote lijn vergelijkbaar met die van Hoornse, Goudse en Leidse regenten. Vooral objecten met een laag, stabiel rendement (een mix van onroerend goed en obligaties ten laste van het gewest Utrecht) waren interessant. Een verschil tussen Utrecht en Holland was echter dat in die eerste provincie de nadruk meer op landbezit lag. Dit kwam doordat het patriciaat in Utrecht zich meer dan in Holland oriënteerde op de adel en het bezit van land van een kenmerk van een adellijke levensstijl.

Dat is op het eerste gezicht enigszins opmerkelijk gezien de these van Adams. Zij stelt juist dat de regenten in de Republiek steeds afhankelijker werden van de staat (in de vorm van inkomsten uit ambten en uit obligaties in het eigen gewest). Hoe valt het opvallend hoge percentage landbezit van de Utrechtse regenten daarmee te rijmen? Tot op zekere hoogte wel. Allereerst was er nog steeds een (subtiele) connectie tussen landbezit en politieke macht doordat landbezit een statusobject was en status van vitaal belang was voor een politieke carrière. Daarnaast zien we dat de neiging tot landbezit met name aanwezig was bij regenten die buiten de macht gehouden werden en minder bij de regenten die het voor het zeggen hadden binnen de vroedschap.

Er zijn wel enige kanttekeningen te plaatsen bij al deze conclusies. Allereerst zijn de cijfers van de drie Hollandse steden op de vermogens van tot wel zestig regenten per stad gebaseerd, terwijl in dit onderzoek naar Utrecht slechts 12 regenten zijn meegenomen. Het is daarbij de vraag of die representatief zijn voor de gehele vroedschap.

Daarnaast zijn de precieze factieverhoudingen in Utrecht alleen voor de hoofdrolspelers met vrij grote zekerheid aan te tonen.¹⁶¹ Voor een aantal anderen is dit met minder grote zekerheid te zeggen. Ook voor Hoorn, Gouda en Leiden zijn de factieverhoudingen soms onduidelijk, fluïde en van een duidelijk hiërarchie binnen de facties is niet altijd sprake, wat de indeling van regenten tot boven- en onderliggende factie soms enigszins bemoeilijkte.¹⁶²

Vlak voor het inleveren van deze scriptie ontdekte ik daarnaast een fout in mijn methode. De indeling van Cornelis van Lidth de Jeude bij de onderliggende factie was slechts gebaseerd op het feit dat hij erg weinig ambten bekleedde in de periode 1713-1720. Dat is echter niet gek, hij

---

¹⁶¹ Van Quint, Ubingh, Martens, Van Nellesteyn en Van Voorst is de indeling tot de facties met vrij grote zekerheid te stellen.

¹⁶² Zie de voetnoot bij tabel 2.

overleed namelijk in 1714. Voor Isaac Verborcht en Johan Pieter van Mansvelt geldt een vergelijkbaar probleem (zij werden pas in respectievelijk 1719 en 1718 lid van de vroedschap), maar voor hem zijn er nog andere argumenten die hun lidmaatschap van de onderliggende factie ondersteunen.¹⁶³ Helaas kwam ik te laat achter de fout om Van Lidth de Jeude te schrappen uit mijn dataset. Op het eerste gezicht lijkt het echter niet alsof dit de conclusies sterk zou beïnvloeden.¹⁶⁴

Daarnaast is voor Utrecht de positie van het patriciaat ten opzichte van de adel en de rest van de burgerij niet grondig empirisch onderzocht, maar slechts gebaseerd op uitspraken in de literatuur. De Jong, Kooijmans en Prak hebben daarentegen ook de vermogens van andere rijke burgers en van regenten die geen deel uitmaakten van de vroedschap onderzocht. Ook is er in dit onderzoek slechts gebruikt gemaakt van testamenten, boedelinventarissen en boedelscheidingen voor de regentenvermogens. De Jong, Kooijmans en Prak gebruikten behalve deze bronnen ook belastingregisters.¹⁶⁵ Bronnen die daarnaast van veel waarde zou zijn geweest voor het functioneren van de vroedschap en politieke machtsverhoudingen zijn persoonlijke briefwisselingen. Voor deze drie gebreken van dit onderzoek is de reden dezelfde: de omvang van deze scriptie stond het niet toe om deze bronnen ook mee te nemen.

Om een goed beeld te krijgen van de betekenis van de elite in de Republiek, moest er volgens Roorda uitgebreider onderzoek worden gedaan naar de regenten in *alle Hollandse steden*. Sinds de studies van Roorda, De

---

¹⁶³ Namelijk het feit dat Verborcht pas na 1747 weer burgemeester werd en dat zijn vader na 1713 geen burgemeester meer was en zeer weinig ambten vervulde. Van Mansvelt was daarentegen op jonge leeftijd al burgemeester en vervulde relatief veel ambten.

¹⁶⁴ Qua samenstelling van het vermogen lijkt hij sterk op de andere Utrechtse regenten en met zijn vermogen van f139.000, zit hij dicht bij de mediaan van de gehele vroedschap (f129.000) en iets onder het gemiddelde van de onderliggende factie (f186.000) (zie tabel 9, tabel 10 en tabel 11). Als hij zou worden geschrapt zou het verschil tussen de bovenliggende en onderliggende factie nóg kleiner worden, wat mijn conclusies zelfs sterker zou maken.

¹⁶⁵ Ook voor Utrecht zijn er belastingregisters beschikbaar maar binnen de omvang van de scriptie was het onmogelijk om ook deze te onderzoeken. De belastingregisters zijn veel minder goed ontsloten. Een startpunt voor onderzoek naar de belastingregisters zou zijn: *HUA 702.2048 Manuaal van bewoners van de stad en de buitengerechten, dienende voor de inning der Liberale gifte, uitgeschreven bij besluiten van Staten en Vroedschap, d.d. 8 en 20 november 1747*. Zie ook, R.N.J. Rommes e.a., *Lusten en lasten*, 25-27 voor een inventarisatie van archieven en bronnen voor vermogensbelastingen.

Jong, Kooijmans en Prak heeft de tijd niet stilgestaan. Behalve deze scriptie over Utrecht, zijn er ook vergelijkbare onderzoeken naar Haarlem, Dordrecht, Zwolle en Groningen gedaan en eerder zijn Friesland en Amsterdam al onder de loep genomen. Zestig jaar na Roorda's *Partij en factie* wordt het tijd voor een systematische vergelijking van de politieke en financiële elites in steden in de *gehele* Republiek. Er wordt al genoeg over de Randstedelijke, Hollandse elite geschreven.

Literatuur

- Aa, A.J. van der, *Biografisch woordenboek der Nederlanden, bevattende Levensbeschrijvingen van zoodanige Personen die zich op eenigerlei wijze in ons Vaderland hebben vermaard gemaakt XV* (Haarlem 1872).
- Aalbers, J., 'Geboorte en geld. Adel in Gelderland, Utrecht en Holland tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw' in: J. Aalbers en M. Prak ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noorderlijke Nederlanden* (Meppel 1987), 56-78.
- Aalbers, J., 'Met en zonder stadhouder (1674-1747)' in: C. Dekker, *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997), 225-268.
- Adams, Julia, 'Culture in rational-choice theories of state-formation' in: G. Steinmetz ed., *State-culture. Theoretical approaches* (Ithaca 1999), 98-122.
- Adams, Julia, *The familial state. Ruling families and merchant capitalism in early modern Europe* (Cornell 2005).
- Beerhuizen-van Kooten, Ada, e.a., *Montfoort. Geschiedenis van een kleine Utrechtse stad 1670-1750* (Woerden 1988).
- Bijl, M. van der, *Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg 1702 en 1715* (Groningen 1981).
- Bijl, Murk van der, 'Utrechts weerstand tegen de oorlogspolitiek. De rol van de heer van Welland van 1672 tot 1708' in: L.Ph. Leeuwenberg en L. van Tongerloo, ed., *Van standen tot staten. 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975* (Utrecht 1975), 135-199.
- Boerrigter, Reina en Brouwer, Leendert e.a., 'De oude Nederlandse maten en gewichten', *Meertens Instituut* (<http://www.meertens.knaw.nl/mgw/> geraadpleegd op 14 april 2019).
- Bruin, Renger de en Pietersma, Arend, 'Op geborduurde kussens. De familie Martens in politiek en bestuur', *JOU* (2002) 35-84.
- Bruin, Renger de, 'De prins en zijn regenten (1747-1780), in: C. Dekker en J. Aalbers red., *Geschiedenis van de provincie Utrecht van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997), 266-276.

- Bruin, Renger de, 'Leven als een edelman. Kasteelbezit van Utrechtse burgers en patriciërs', *JOU* (2009) 67-108.
- Bruin, Renger de, *Burgers op het kussen. Volkssoevereiniteit en bestuurssamenstelling in de stad Utrecht, 1795-1813* (Zutphen 1986).
- Coumans, G., 'Geld en geluk. De familie Van der Muelen in gezinshistorisch perspectief 1600-1800', *JOU* (1984), 99-120.
- Deursen, A.Th. van, 'De republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1780)' in: J.C.H. Blom en E. Lamberts red., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Baarn 2001), 117-177.
- Diederiks, Herman, 'Economic decline and the urban elite in eighteenth-century Dutch towns. A review essay', *Urban history yearbook* 16 (1989) 78-81.
- Dillen, J.G. van, *Van rijkdom en regenten. Handboek tot de economische en sociale geschiedenis van Nederland tijdens de Republiek* (Den Haag 1970).
- Elias, Johan, *Geschiedenis van het Amsterdamsche regentenpatriciaat* (Den Haag 1923).
- Faber, D.E.A., 'Politiek en bestuur in een soeverein gewest (1581-1674)' in: C. Dekker, *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997), 213-224.
- Faber, J.A., 'De oligarchisering van Friesland in de Tweede Helft van de zeventiende eeuw', in: Geurts, P.A.M. en Messing, F.A.M. ed., *Economische ontwikkeling en sociale emancipatie. 18 opstellen over economische en sociale geschiedenis in twee delen* (Den Haag 1977), 140-165.
- Feenstra, H., *Spinnen in het web. Groningse regenten in relatie tot het omringende platteland tijdens de Republiek* (Assen 2007).
- Gabriëls, A.J.C.M., *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Den Haag 1990).
- Haak, S.P., 'De plooiërijen in het kwartier van de veluwe, (nalezing)', *Bijdragen en Mededelingen Gelre XIV* (1911), 83-125.
- Heijden, Manon van der, *Geldschietters van de stad. Financiële relaties tussen stad, burgers en overheden 1550-1650* (Amsterdam 2006).
- Hoenderboom, Michel, *Scandal, politics and patronage. Corruption and public values in the Netherlands (1650-1747)* (2013).

- Hovy, J., 'De regeringsverandering te Amersfoort in 1703', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden XV* (Den Haag 1960) 179-216.
- Hovy, Johannes, 'Institutioneel onvermogen in de 18de eeuw' in: D.P. Blok e.a. ed., *Algemene geschiedenis der Nederlanden* 9 (1980), 126-138.
- Israel, Jonathan, *The Dutch Republic* (Oxford 1995).
- Janssen, Geert, *Princely power in the Dutch Republic. Patronage and William Frederick of Nassau* (Manchester 2008).
- Jong, J. J. de, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad. Gouda 1700-1780* (Amsterdam 1985).
- Jongste, Jan Arie Frederik de, *Onrust aan het Spaarne. Haarlem in de jaren 1747-1751* (Dieren 1985).
- Kooijmans, L., 'Patriciaat en aristocratisering in Holland tijdens de zeventiende en achttiende eeuw' in: J. Aalbers, M. Prak, *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Meppel 1987), 93-103.
- Kooijmans, L., *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad. Hoorn 1700-1780* (Amsterdam 1985).
- Korevaar, Matthijs, 'The First Housing Bubble? House Prices and Turnover in Amsterdam, 1582-1810' (working paper december 2008).
- Lindemann, Mary, 'Dirty politics or "harmonie"? Defining corruption in early modern Amsterdam and Hamburg' *Journal of social history* 45 (2012), 582-604.
- Marshall, Sherrin, *The Dutch gentry, 1500-1650. Faith, family, and fortune* (New York 1987).
- Olde Meierink, Ben red, *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht. Onder auspiciën van de Stichting Utrechtse Kastelen* (Utrecht 1995)
(<http://www.kasteleninutrecht.eu/Rijnestein.htm> geraadpleegd op 27 mei 2019).
- Pietersma, Arend, Rommes, Ronald en Verstegen, Wybren, *Lusten en lasten. Gids voor fiscaal-historisch onderzoek naar inkomen en vermogen in de provincie Utrecht* (Utrecht 2006).
- Porta, A., *Joan en Gerrit Corver. De politieke macht van Amsterdam (1702-1748)* (Assen 1975).
- Potjewijd, K., 'Utrecht en de stadhouders. Enige episoden uit de 17de en 18de eeuw', *JOU* (1970), 35-58.

- Prak, M., *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780* (Amsterdam 1985).
- Rommes, R.N.J., 'Te legateren, maken en bespreken. De opbouw van het familievermogen', *JOU* (2002) 151-180
- Rommes, R.N.J., 'Werken in de stad' in: C. Dekker, *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Van 1528 tot 1780* (Utrecht 1997), 195-212.
- Rommes, R.N.J., *Oost, west, Utrecht best? Driehonderd jaar migratie en migranten in de stad Utrecht (begin 16e-begin 19e eeuw)* (Amsterdam 1998).
- Roorda, D.J. en Dijk, H. Van, 'Sociale mobiliteit onder regenten van de Republiek', *Tijdschrift voor geschiedenis* 84 (1971), 306-328.
- Roorda, D.J., 'Het Hollands regentenpatriciaat in de zeventiende eeuw' in: Beekelaar, G.A.M., *Vaderlands verleden in veelvoud. Opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500* (Den Haag 1975), 232-251, aldaar 234.
- Roorda, D.J., 'Prins Willem III en het Utrechts regeringsreglement. Een schets van gebeurtenissen, achtergronden en problemen' in: L.Ph. Leeuwenberg en L. van Tongerloo, ed., *Van standen tot staten. 600 jaar Staten van Utrecht 1375-1975* (Utrecht 1975), 91-133.
- Roorda, D.J., *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961).
- Schama, Simon, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1988).
- Schuylenburg, W.C., 'Inventaris bij 753 C. Berger, als burgemeester van Utrecht', *Het Utrechts Archief* (1915).
- Slechte, C.H., 'De firma list en bedrog. De Provinciale Utrechtsche Geocroyeerde Compagnie 1720-1752', *JOU* (1998), 179-218.
- Slokker, Nico, *Ruggengraat van de stad. De betekenis van gilden in Utrecht, 1528-1818* (2009).
- Streng, J.C., *Stemme in staat. De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum 1997).
- Vijlbrief, I., *Van anti-aristocratie tot democratie. Een bijdrage tot de politieke en sociale geschiedenis der stad Utrecht* (Amsterdam 1950).

- Vries, Jan de en Woude, Ad van der, *The first modern economy. Success, failure and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815* (Cambridge 1997).
- Vries, Johannes de, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden 1968).
- Wilders, Coen, *Patronage in de provincie. Het Utrechtse netwerk van stadhouder Willem III* (Amsterdam 2015).
- Witte van Citters, J. de, *Contracten van correspondentie en andere bijdragen tot de geschiedenis van het ambtsbejag in de Republiek der Vereenigde Nederlanden* (Den Haag 1873)
- Zanden, Jan Luiten van, 'De economie van Holland in de periode 1650-1805. Groei of achteruitgang?', *Bijdragen en Mededelingen Betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 102 (1987), 562-609.
- Zanden, Jan Luiten van, 'The prices of the most important consumer goods, and indices of wages and the cost of living in the western part of the Netherlands, 1450-1800', *IISG* (<http://www.iisg.nl/hpw/brenv.php> geraadpleegd op 30 mei 2019).
- Zanden, Jan Luiten van, 'Kosten van levensonderhoud en loonvorming in Holland en Oost-Nederland 1600-1850', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* XI (1985) 309-332.
- Zandvliet, Kees, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw. Kapitaal, macht, familie en levensstijl* (Amsterdam 2006).
- Zandvliet, Kees, *De 500 rijksten van de Republiek. Rijkdom, geloof, macht & cultuur* (Zutphen 2018).

Bronnen

Gepubliceerde bronnen

- Andriessen, J.G., 'Naamlijst van de afgevaardigden der provincie Utrecht van 1555 tot 1865' in: *Utrechtse Volks-almanak voor het jaar 1866* 30 (Utrecht 1866) 195-205.
- IISG, 'Value of the Guilder / Euro', (<http://www.iisg.nl/hpw/calculate.php>) (geraadpleegd op 30 mei 2019).

- Krämer, F.J.L, *Gedenkschriften van Gijsberg Jan van Hardenbroek (1747-1787)* (Amsterdam 1901).
- Muller, S., 'De magistraatbestelling te Utrecht onder de Republiek', *Kroniek van het Historisch Genootschap XXXI* (1875), 289-331.
- 'Stukken betreffende de correspondentie in 1714 opgericht door eenige regenten binnen Utrecht', *Kroniek van het historisch genootschap XXIV* (1868), 474-494.
- Water, Johan van de, 'Lyste van de Heeren Geëligeerden, representeerende den Eersten Staat van de Stad, Steeden, en Lande van Utrecht, beginnenden met den jaare MDLXXXII', *Groot placaatboek I* (Utrecht 1729), 198-213.
- Water, Johan van de, 'Lyste van de Heeren Hoofd-Officieren, of schouten der Stad van Utrecht, mitsgaders Borgemeesteren, die het open staande Schout-ampt in bewaarding gehad hebben', *Groot Placaatboek III* (Utrecht 1729), 213-219.

Ongepubliceerde bronnen

- HUA 34.4 U182a005.193 Overdracht - van goederen en effecten, door + Eduard Lucas van Voorst bezeten, belast met fidei-commis ten behoeve van tweede party.
- HUA 34.4 236a005.18 Scheiding - van plechten, obligaties en gelden, nagelaten door Izabella van Mansvelt, dochter van + Izabella Blanckers.
- HUA 34.4 U110a011.166 Scheiding (Erven Lucretia van Brienen, in leven wed. Cornelis van Lidt de Jeude).
- HUA 34.4 U169a009.33 Scheiding - van de boedel.
- HUA 34.4 U169a014.132 Scheiding ten aanzien van de goederen op hem gedevolveerd door overlyden van neef Jan David van den Enden, in leven raad in de vroedschap van Utrecht.
- HUA 34.4.U169a015.125 Scheiding.
- HUA 34.4.U184a015.205 Akkoord - over liquidatie van de boedel van Johan Breyer en Wynanda de Ruever.
- HUA 34.4.U219a005.28 Scheiding van boedel Thadeus Francois Quint.
- HUA 34.4 U167a009.15 Scheiding.
- HUA 34-4.U066a007.5 Overdracht - van wyn en roerende goederen ter voldoening van schuld, vanwege geleverde wyn.
- HUA 34-4.U123a003.64 Kwitantie - voor betaling van geleverde wyn.

- HUA 37.1252 Stukken betreffende de vaststelling van het ambtsgeld, 1668-1752 (1728).
- HUA 57.134 Stukken betreffende de afwikkeling van de nalatenschap van Jan Carel van der Muelen en Constantia Eliana Huydecoper, 1743-1745 inventaris I.
- HUA 57.135 Stukken betreffende de afwikkeling van de nalatenschap van Jan Carel van der Muelen en Constantia Eliana Huydecoper, 1743-1745 inventaris II.
- HUA 84.685 Contracten van correspondentie waarin een groep (classis) regenten van de stad Utrecht de verdeling van aan hen toekomende ambten regelt, opgesteld door Adriaan Strick van Linschoten, 1720-1723. Concepten, waarvan één getekend
- HUA 233.403 Ligger, berustende ter secretarie, van de begevingen van grote en kleine ambten bij tourbeurten door de leden der Staten, 1740. Met memories van de tot 1728 gedane begevingen en extracten dd. 1702-1723 betreffende de verloting van de ambten.
- HUA 702.89 Stukken betreffende de eerste der beide klassen, waarin de Vroedschap sedert 1713 verdeeld was voor de begeving der stedelijke ambten, 1714-1728.
- HUA 702.91 Contract van correspondentie van de tweede classe der Vroedschap, 1713. Met aantekeningen betreffende de resoluties dezer classe, 1713-1720. Afschrift.
- HUA 702.105 'Commissieboekje', lijst van de leden der Vroedschap, tot verschillende zaken gecommitteerd, 1684-1783.
- HUA 702.2048 Manuaal van bewoners van de stad en de buitengerechten, dienende voor de inning der Liberale gifte, uitgeschreven bij besluiten van Staten en Vroedschap, d.d. 8 en 20 november 1747.
- HUA 703a.59 Reglement van de correspondentie, door twaalf leden van de 1e classe der Vroedschap gesloten over de verdeling van opvallende ambten, 1742. Met afschrift van het reglement op de twee klassen, 1713, en van de schikking over het nomineeren tot het begeven van ambten, 1783.
- HUA 703a.60: Reglement van de 1e classe der vroedschap, 1714. Met afschrift van de vroedschapsresolutie over de verdeling der klassen d.d. 8 sept. 1713 en van het reglement der eerste classe over de verdeling der ambten d.d. 22 jan. 1714.

- HUA 703a.60 Reglement van de 1e classe der vroedschap, 1714. Met afschrift van de vroedschapsresolutie over de verdeling der classen d.d. 8 sept. 1713 en van het reglement der eerste classe over de verdeling der ambten d.d. 22 jan. 1714.
- HUA 711.8-2 Registers van gedoopten.
- HUA 711.9-439 Registers van gedoopten.
- HUA 711.130-390 Registers van gedoopten.
- HUA 753.70 Conventie over het begeben van de stedelijke ambten tussen twaalf leden van de vroedschap, behorende tot de classis van burgemeester Spoor. Afschrift, 1720.
- HUA 753.127 Nieuwe tijdingen, aantekeningen betreffende gebeurtenissen uit de jaren 1733-1744.
- HUA 753.172 Stukken en aantekeningen betreffende de verdeling en begeving van de Statenambten, commissies enz, 1669-1727
- HUA 753.176 Contracten van correspondentie tussen enige leden van de Vroedschap van Utrecht (Afschrift), ca. 1720 en 1723.
- HUA 1002.237 Inventaris van de nalatenschap van Jacob Martens 1731.
- HUA 1135.486 Stukken betreffende de nalatenschap van Cornelis Verborcht, 1721-1724.
- HUA 1135.492 Akte van inventarisatie door Isaac Verborcht van de boedel van hem en zijn overleden echtgenote Magtilda Bosschaard, met bijbehorende staat, 1739. Authentiek afschrift, 1765. In tweevoud.
- HUA 1135.503 Akte van scheiding van de boedel van Isaac Verborcht, 1765.

Appendix

Tabel 1: Samenstelling vermogens Utrecht, Hoorn, Gouda en Leiden¹⁶⁶

		Utrecht	Hoorn	Gouda	Leiden
Obligaties (in %)	Utrecht	20.9			
	Holland	5.9	42	57.6	50.5
	Gewesten & Generaliteit	4.5	2.6	1.8	2.7
	Overig	2.7	9.7	4.1	7.5
Particulieren (in %)		3.4	1.5	4.6	4.5
Lijfrenten (in %)		2.1	2.5	0.6	1.5
Contanten (in %)		14.1	3.7	1.2	2.2
Buitenland (in %)		10.2	2.3	6.5	11.7
Land en huizen (in %)		26	15.5	14.9	13.4
VOC (in %)		1.8	14.8	3.6	3.4
WIC (in %)		0	0.8	0.7	0.2
Handel/prod. (in %)		0	2.4	4.1	2
Overig (in %)		0	2.2	0.3	0.5
Gemiddeld vermogen (in f)		204,807	208,228	69,813	154,159
Mediaan vermogen (in f)		129,661	140,000	56,102	120,279
Schulden (in f)		1,933	-	-	-

¹⁶⁶ Kooijmans, *Onder regenten*, 223, Prak, *Gezeten burgers*, 117, De Jong, *Met goed fatsoen*, 104, 109. De gebruikte cijfers van De Jong, Kooijmans en Prak zijn allen uit de periode 1700-1780. De cijfers van Hoorn en Leiden zijn gebaseerd op de vermogens van vroedschapsleden. De Jong noemt slechts de vermogens van 'regenten', terwijl Kooijmans en Prak het expliciet over 'vroedschappen' hebben. Kooijmans is die ook cijfers noemt van regenten die niet in de vroedschap zitten, de schepenen. Ook nemen zij schulden niet mee in de beschouwing en geven zij geen expliciete cijfers voor investeringen in het gewest Utrecht. Als de regenten in deze steden investeerden in Utrecht, dan zal dit in de restcategorie 'obligaties overig' zijn beland. De categorie 'obligaties overig' is dus subtiel anders voor Utrecht enerzijds en de Hollandse steden anderzijds.

Tabel 2: Vermogens boven- en onderliggende facties in Holland en Utrecht¹⁶⁷

Stad	Factie	Gemiddeld vermogen (in f)
Hoorn	Onderliggende factie	532,954.75
	Onderliggende factie	140,866.50
	Gemiddelde	208,228.00
	Mediaan (van totaal)	140,000.00
Leiden	Bovenliggende factie	203,547.00
	Onderliggende factie	105,580.00
	Gemiddelde	154,159.00
	Mediaan (van totaal)	120,279.00
Utrecht	Bovenliggende factie	230,994.00
	Onderliggende factie	186,102.00
	Gemiddelde	204,807.00
	Mediaan (van totaal)	129,661.00

¹⁶⁷ Kooijmans noemt Johan van den Bergh als de overduidelijke leider van zijn factie, maar wie zijn belangrijkste bondgenoten waren, wordt niet compleet duidelijk uit zijn tekst. Dat Pieter van Leijden tot de politieke tegenstanders van Van den Bergh behoorde is vrij duidelijk, maar was hij de leider van de oppositie? Kooijmans noemt ook andere namen maar wie daarvan de belangrijkste zijn, zegt hij niet met zoveel woorden. Meestal is gekozen voor figuren die burgemeester zijn geweest. Zo is immers ook de keuze voor Van Bronckhorst en Van Mansvelt tot stand gekomen. Tot de bovenliggende factie in Hoorn heb ik gerekend: N. van Forreest, A. van Bredehoff, A. Merens en P. van Akerlaken. Tot de onderliggende factie heb ik gerekend: J.A. Crap en A. Coninck. Tot de bovenliggende factie in Leiden heb ik gerekend: J. van den Bergh, A. van Alphen en P. Gijs. Tot de onderliggende factie heb ik gerekend: P. van Leijden, F. van Kerchem en J. Eleman. Kooijmans, *Onder regenten*, 48, 218-221, 232-233 en het bijgevoegde genealogische overzicht op 288-373, Prak, *Gezeten burgers*, 277-278, De Jong, *Met goed fatsoen*, 54-64.

Tabel 3: Oude, nieuwe en stulpplooi¹⁶⁸

Oude plooi	Nieuwe plooi	Stulpplooi (gematigd)
Caspar van Royen (2)	Philips Ram (2)	Everhard van Sijpesteijn (2)
Arnout Spoor (2)	Adriaan Roelands (1)	J.C. Ploos van Amstel (2)
Cornelis Verborcht (2)	Cornelis Quint (1)	Pieter Haack de Jong (2)
Johan Huyssen (1)	Willem Schade (2)	Frederick Hamel (1)
Cornelis van Lidth de Jeude (1)	Hendrick Cloeck (2)	Ferdinand Hattingh (onzeker) (1)
van Berck (2)	B. W. Ploos van Amstel (2)	Daniël de Milan Visconti (onzeker) (1)
Heycop (2)		
Nellesteijn (2)		
Isaac Ubingh (1)		
Breyer (2)		

¹⁶⁸ Het cijfer tussen haakjes geeft de classis aan waartoe deze persoon vanaf 1713 toe behoort. De toevoeging '(onzeker)' betekent dat de opsteller van het oorspronkelijke document niet zeker was van de positie.

Tabel 4: Salarissen belangrijke functies¹⁶⁹

Functiebeschrijving	Reglement vroedschap: pluraliteit/anciënniteit	1e classis: pluraliteit/ anciënniteit	2e classis: pluraliteit/ anciënniteit	Maandsalaris (in f)
Ontvanger van de 20e en 40e penning	Pluraliteit	Pluraliteit		334
Ontvanger van het ene deel losrenten	Pluraliteit	Pluraliteit		291.5
Ontvanger van het andere deel	Pluraliteit	Pluraliteit		250
Ontvanger van het ene deel lijfrenten	Pluraliteit	Pluraliteit		208.5
Gecommitteerde dezer Provincie ter Vergaderinge van Haar Hoog. Moogend	Pluraliteit	Pluraliteit		186.5
Ontvanger van Staten tol alhier		Pluraliteit		167
Gecommitteerde in de Raad van State		Pluraliteit		150
Commissen van het Voorste Comptoir				146.5
Collecteur van de turf				144.5
Secretaris van Staten		Pluraliteit		138
Klerk te Generaliteit				134
Gecommitteerde ter Generaliteit in het Noorderkwartier	Pluraliteit	Pluraliteit		134
Gecommitteerde ter Generaliteit in Friesland	Pluraliteit	Pluraliteit		134
Ordinaris gedeputeerden State				134
Generaliteits Rekenkamer		Pluraliteit	Pluraliteit	125
Klerken van Haar Ed. Mog Camer				125
Commissaris van wijn en geslacht comptoir				125
Gecommitteerde ter Generaliteit tot Rotterdam	Pluraliteit	Pluraliteit		116.5
Gecommitteerde ter Generaliteit tot Amsterdam	Pluraliteit	Pluraliteit		116
Andere secretaris van politie				115
Gecommitteerde ter Generaliteit in Zeeland	Pluraliteit	Pluraliteit		112.5
Ontvanger van het wijnzegel				108.5
Bewindhebber van de Oostindische Compagnie	Pluraliteit	Pluraliteit		100
Secretaris van Finantie			Pluraliteit	100.5
Rentmeester van H. Ed. Mog. Domeinen				100
Gecommitteerden tot de posterijen		Anciënniteit	Anciënniteit	100
Commissaris van het bier en generaal comptoir				100
Eerste secretaris van politie				100
Thesaurier van de stad		Anciënniteit	Anciënniteit	100
Commissen van t wijn en geslagt comptoir				95.5
Secretaris van het gerecht				92

¹⁶⁹ HUA 37.1252; HUA 702.89; HUA 703a.59; HUA 703a.60; HUA 753.70.

Ordinaris gedeputeerden State				84
Ordinaris Raden ten Hove		Pluraliteit		84
Extraordinaris Raden ten Hove	Pluraliteit	Pluraliteit	Pluraliteit	84
Schout van de stad Utrecht	Pluraliteit	Pluraliteit		84
Schepenen		Anciënniteit	Anciënniteit	84
Kameraar van de stad		Anciënniteit	Anciënniteit	84
Gecommitteerde Stadsfinantie	Pluraliteit			58.5
President stadsfinantie	Pluraliteit	Anciënniteit		58.5
Gecommitteerde en president weeskamer		Anciënniteit	Anciënniteit	50

Tabel 5: Burgemeesters eerste classis¹⁷⁰

Naam	Aantal keer burgemeester voor 1713	Aantal keer burgemeester na 1713	Jaren
Quint	1	7	1704-1706, 1712-1714, 1716-1718, 1721-1723, 1731-1733, 1737-1739, 1741-1743
Ubingh	0	4	1719-1721, 1725-1727, 1735-1737, 1743-1745
I. Verborcht	0	2	1749-1751, 1760-1762
Leusden	0	2	1729-1731, 1739-1741
Roelands	0	1	1718-1719
Ormea	0	1	1745-1746
van Huyssen	0	1	1712-1714
C. Verborcht	0	1	1710-1712
van Lankeren	0	1	1714-1716
Martens	0	1	1727-1729
van Lidth de Jeude	3	0	1695-1697, 1700-1702, 1708-1710

¹⁷⁰ 'Functionarissen', *Het Utrechts Archief*

(<https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mivast=39&mizig=156&miadt=39&milan g=nl&miview=ldt>) (geraadpleegd tussen 1 maart en 1 april 2019). Tot welke classis de vroedschapsleden van 1720 behoorden, is gereconstrueerd aan de hand van de lijst van 1713: als iemand uit de ene classis overleed, mocht die classis zelf een opvolger kiezen. Zo stierf Daniël van Berck, lid van de tweede classis, in 1718. Johan Pieter van Mansvelt was de enige persoon die in 1718 nieuw in de vroedschap kwam en moet dus de plaats van Van Berck ingenomen hebben en zou dus tot de tweede classis behoren. In het jaar 1724 kwamen meerdere mensen nieuw in de vroedschap. Christiaan Bongart kwam op 5 december 1724 in de raad, anderhalve week nadat Adriaan Strick van Linschoten was overleden. Strick van Linschoten behoorde tot de tweede classis en Bongart dus ook. Johan van de Water, *Groot placaatboek vervattende alle de placaten, ordonantien en edicten der edele mogende heeren Staten 's Lands van Utrecht III* (Utrecht 1729), 187-192 (<https://books.google.nl/books?id=bTXiAAAACAAJ>).

Tabel 6: Overige ambten eerste classis (gesorteerd op ambten per jaar)¹⁷¹

Naam	Leeftijd in 1713	Aantal jaren in vroedschap	Aantal ambten in 'commissieboekje' 1714	Aantal statenambten (1715-1734)	Aantal ambten binnen vroedschap	Ambten per jaar	Schout
Martens	42	20	10		7	0.85	
Meijen	39	23	9		9	0.78	
van Lankeren	48	27	11	1	8	0.74	
van Overmeer	35	25	6		12	0.72	
Godin	38	17	7		5	0.71	
van Soestdijck	41	37	8		16	0.65	1718-1720, 1725-1726
van der Schuur	23	15	4		5	0.6	
C. Verborcht	68	41	11		12	0.56	
Quint	47	49	6		16	0.45	
van Huyssen		32	6		8	0.44	
de Casembroot	56	10	0		4	0.4	
Leusden	38	35	5	1	8	0.4	
Ormea	43	38	6		9	0.39	
de Milan Visconti	61	55	2		18	0.36	1712
Hamel	50	22	4		4	0.36	
Roelands	32	40	5		8	0.33	
Ubingh		51	2		13	0.29	
de Leeuw	34	29	5		3	0.28	
van Lidth de Jeude		28	0		7	0.25	
de Gruyter	53	25	2		4	0.24	
van den Enden	24	21	0		4	0.19	
I. Verborcht	23	46	0	1	7	0.17	
Gemiddelde	42	31.18	4.95		8.5	0.46	

¹⁷¹ HUA 'Functionarissen', *HUA 702.105*, *HUA 233.403*; J.G. Andriessen, 'Naamlijst van de afgevaardigden der provincie Utrecht van 1555 tot 1865' in *Utrechtse Volks-almanak voor het jaar 1866* 30 (Utrecht 1866) 195-205, Johan van de Water, 'Lyste van de Heeren Hoofd-Officieren, of schouten der Stad van Utrecht, mitsgaders Borgemeesteren, die het open staande Schout-ampt in bewaarding gehad hebben', *Groot Placaatboek III* (Utrecht 1729), 213-219; Johan van de Water 'Lyste van de Heeren Geëligeerden, representeerende den Eersten Staat van de Stad, Steeden, en Lande van Utrecht, beginnenden met den jaare MDLXXXII', *Groot placaatboek I* (Utrecht 1729), 198-213. Indien het geboortjaar onbekend is, is de leeftijd niet ingevuld.

Tabel 7: Burgemeesters tweede classis¹⁷²

Naam	Aantal keer burgemeester voor 1713	Aantal keer burgemeester na 1713	Burgemeester	Factie 1720
Van Voorst		3	1716-1718, 1724-1726, 1728-1729	Spoor
Van Nellesteyn	1	2	1706-1708, 1714-1716, 1718-1720, 1731-1733	
Van Bronckhorst		2	1729-1731, 1735-1737	Spoor
van Mansvelt		2	1726-1728, 1749-1750	Spoor
Strick van Linschoten		1	1722-1724	Spoor
Spoor	3	1	1688-1690, 1692-1695, 1697-1699, 1720-1721	Spoor
Ploos van Amstel		1	1710-1712	Spoor
Hattingh		1	1704-1706	
Van der Muelen		1	1733-1735	
Heycop		1	1721-1722	Spoor
Breyer		1	1737-1739, 1743-1745	
Van Sijpesteyn	2		1692-1694, 1696-1698	
Haack de Jong	1		1700-1702	

---

¹⁷² Zie tabel 5: Burgemeesters eerste classis.

Tabel 8: Overige ambten tweede classis (gesorteerd op ambten per jaar)¹⁷³

Naam	Factie	Leeftijd in 1713	Aantal jaren in vroedschap	Aantal ambten in 'commissieboekje' 1714	Aantal statenambten (1715-1734)	Aantal ambten binnen vroedschap	Ambten per jaar	Schout
Heycop	Spoor	60	25	13		8	0.84	
R.A. van Muyden	Spoor (?)	49	13	5		5	0.77	
Van Bronckhorst	Spoor	63	33	10		14	0.73	
Van Voorst	Spoor	43	36	11		15	0.72	Martinus van Voorst (1727-?)
Van Nellesteyn		45	44	15	1	12	0.64	
Van der Muelen		43	31	9		9	0.58	
S. van Muyden	Spoor	55	14	5		3	0.57	
Spoor	Spoor	?	49	13		12	0.51	
Haack de Jong		49	24	4		7	0.46	
Ram	Spoor	61	44	9		10	0.43	
Van Royen	Spoor	43	23	2		8	0.43	1722-1723
Strick van Linschoten	Spoor	63	50	8		10	0.36	1724
Ewyjck		41	22	0	1	7	0.36	
van Berck		55	32	3		8	0.34	
Ploos van Amstel	Spoor	65	41	1	1	12	0.34	
Breyer		53	50	1		15	0.32	1713-1717
Van Mansvelt	Spoor	27	36	0		11	0.31	
Hattingh (Hatting)		54	43	0	1	12	0.3	
Van Sijpesteijn		77	46	0		13	0.28	
Cloeck		66	39	6		5	0.28	
Pesters		42	23	0		6	0.26	
Gentman		?	52	0	2	11	0.25	
Copes	Spoor	72	14	0		2	0.14	
Schade		58	18	0		2	0.11	
Van Asch van Wijck	Spoor	51	9	0		2	0.22	
Gemiddelde		53.82	33.42	4.79		9.04	0.43	

¹⁷³ Zie tabel 6: Overige ambten eerste classis.

Tabel 9: Samenstelling vermogens Utrecht: gemiddelden

		Alle regenten	Bovenliggende factie	Onderliggende factie	Eerste classis	Tweede classis	Vershil boven- en onderliggende facties eerste classis	Vershil boven- en onderliggende facties tweede classis
Obligaties (in %)	Utrecht	20.9	13.7	26	21.2	20.5	-0.33	-29.60
	Holland	5.9	4.4	6.9	6.2	5.4	1.93	-8.93
	Gewesten & Generaliteit	4.5	3.3	5.4	5.3	3.4	0.21	-5.63
	Overig	2.7	2.1	3.2	3.8	1.3	-0.45	-2.13
Particulieren (in %)		3.4	2.8	3.9	2.3	5	4.17	-8.37
Lijfrenten (in %)		2.1	1.5	2.6	2	2.3	0.93	-3.87
Contanten (in %)		14.1	22.6	8.1	14.4	13.8	9.57	21.70
Buitenland (in %)		10.2	13.3	7.9	14.1	4.7	14.26	-7.80
Land en huizen (in %)		26	14.2	34.4	28.7	22.3	-32.56	-2.97
VOC (in %)		1.8	2	1.7	2.1	1.4	2.22	-2.40
WIC (in %)		0	0	0	0	0	0.00	0.00
Handel/prod. (in %)		0	0	0	0	0	0.00	0.00
Totaal vermogen (in f)		204,807	230,994	186,102	213,836	192,166	208,121	-189,708
Mediaan vermogen (in f)		129,661	179,647	102,540	179,647	102,540	230,875	-24,199
Schulden (in f)		1,933	0.00	3,314	2,341	1,362		

Tabel 10: Samenstelling vermogens Utrecht eerste classis¹⁷⁴

		Bovenliggende factie			Onderliggende factie			
		Quint (1757)	Ubingh (1754)	Martens (1731)	C. Verborcht (1721-1724)	I. Verborcht (1765)	De Milan Visconti (1741)	Van Lidth de Jeude (1722) ¹⁷⁵
Obligaties (in %)	Utrecht	27.2	4.8	30.9	4.2	12.1	22.4	46.5
	Holland	8.3	2.1	11.6	0	0	7.5	14.1
	Gewesten & Generaliteit	3	12.9	0.4	0	4.1	4.9	11.9
	Overig	4.1	2.1	4.3	0	2.5	3.2	10.1
Particulieren (in %)		3.9	1.7	8.4	0	0	0.5	1.5
Lijfrenten (in %)		1.4	5.6	0.5	1.1	2.1	0	3.1
Contanten (in %)		29.5	18.3	11.8	38	0.4	0	2.8
Buitenland (in %)		17	46.4	3.3	0	27.3	0	4.6
Land en huizen (in %)		2.6	0	27.6	56.7	51.6	56.8	5.4
VOC (in %)		3	6	1.1	0	0	4.6	0
WIC (in %)		0	0	0	0	0	0	0
Handel/prod. (in %)		0	0	0	0	0	0	0
Totaal vermogen (in f)		341,300	477,340	179,647	18,877	81,530	258,837	139,321
Schulden (in f)		0.00	0.00	0.00	0.00	16,389	0.00	0.00

¹⁷⁴ HUA 34-4.U219a005.28; HUA 34-4.U169a014.132; HUA 1002.237; HUA 1135.486; HUA 1135.503; HUA 1135.492; HUA U167a009.15; HUA 34-4.U110a011.166; HUA 34-4.U182a005.193; HUA 34-4.U169a015.125; HUA 34-4.236a005.18; HUA 34-4.U169a009.33; HUA 34-4.U184a015.205; HUA 57.134; HUA 57.135. Het jaartal achter de naam verwijst naar het jaar waarop de boedelscheiding of -inventaris is opgesteld.

¹⁷⁵ Dat Cornelis van Lidth de Jeude tot de onderliggende factie behoort is niet geheel zeker. Zie de conclusie.

Tabel 11: Samenstelling vermogens Utrecht tweede classis¹⁷⁶

		Bovenliggende factie		Onderliggende factie		
		Van Voorst (1748)	Van Mansvelt (1757 & 1769) ¹⁷⁷	Van Nellesteyn (1741)	Breyer (1749)	Van der Muelen (1745)
Obligaties (in %)	Utrecht	5.4	0	42.4	39.7	14.8
	Holland	0	0	5.4	7.3	14.1
	Gewesten & Generaliteit	0	0	0	3.4	13.5
	Overig	0	0	4.6	0	1.8
Particulieren (in %)		0	0	23.4	0.5	1.2
Lijfrenten (in %)		0	0	3.1	8.3	0.2
Contanten (in %)		53.6	0	9.9	0.8	4.6
Buitenland (in %)		0	0	0	0	23.4
Land en huizen (in %)		41	0	11.1	40.1	19.2
VOC (in %)		0	0	0	0	7.2
WIC (in %)		0	0	0	0	0
Handel/prod. (in %)		0	0	0	0	0
Totaal vermogen (in f)		36,683	120,000	102,540	41,583	660,026
Schulden (in f)		0.00	0.00	0.00	5,160	1,650

¹⁷⁶ Zie voetnoot 176.

¹⁷⁷ Izabella van Mansvelt was de zus van Johan Pieter. Bij haar overlijden had zij een vermogen van f37.775. Zij zal evenveel hebben geërfd van haar ouders als haar broer en, en dit is een grote aanname, wellicht soortgelijke beleggingen hebben gedaan, waarmee het vermogen van Izabella en Johan Pieter ongeveer even groot zal zijn geweest. Het feit dat Izabella de kinderen van Johan Pieter als erfgenaam benoemt, wijst erop dat broer en zus een goede verstandhouding hadden, wat aannemelijk maakt dat zij een vergelijkbaar financieel beleid hebben gehad. De familie opereerde namelijk vaak als een zakelijke eenheid, zo schrijft G. Coumans. Er is echter één verschil tussen Izabella en Johan Pieter: Izabella was niet getrouwd. Johan Pieter erfde in 1757 samen met zijn vrouw Anna Elsevier een deel van het vermogen van zijn schoonouders: f82.708. Als we dit bedrag bij het geschatte vermogen van Johan Pieter (op basis van het vermogen van zijn zus) optellen komen we uit op ongeveer f120.000, met een hele grote slag om de arm. Dit bedrag uit splitsen zoals voor de andere regenten is achterwege gelaten vanwege deze grote onzekerheid. HUA 34-4.U169a015.125 & HUA 34-4.236a005, G. Coumans 'De familie Van der Muelen', 103.